เวชชศาสตร์วัณณนา เล่ม ๑

ตำราแพทย์ แบบเก่า

สุ่ม วรกิจพิศาส

ได้เรียบเรียงไว้ตามตำราของ

ท่านพระยาประเสริฐสาตรดำรง (หนู) บิดา

พิมพ์จำหน่ายปลีกและส่งที่ โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง

เลขที่ ๒๐๑ ถนนบำรุงเมือง พระนคร

ราคาเล่มละ ๑๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์

ของสมนุตแห่งชาติ
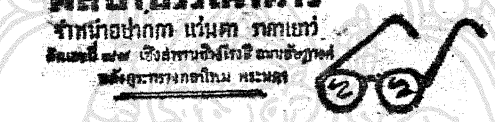
NATIONAL LIBRARY

ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้า ฯ

เวชชศาสตร์วัณณนา เล่ม ๑

ตำราแพทย์ แบบเก่า

สุ่ม วรกิจพิศาส
ได้เรียบเรียงไว้ตามตำราของ
ท่านพระยาประเสริฐสาตรดำรง (หนู) บิดา

พิมพ์จำหน่ายปลีกและส่งที่ โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง
เลขที่ ๒๐๑ ถนนบำรุงเมือง พระนคร
ราคาเล่มละ ๑๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์

ห้องสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
NATIONAL LIBRARY OF THAILAND
31111004562102

คำนำ

หนังสือเวชชศาสตร์วัณณนากล่าวด้วยคัมภีร์หมอยาต่าง ๆ ได้พิมพ์ขึ้นเพื่อผู้เป็นหมอจะต้องการ แลพ่อบ้านแม่เรือนจะมีความประสงค์ที่จะหาไว้เพื่อจะได้ประกอบยารักษาครอบครัวของตน จึงได้คิดรวมเป็นคัมภีร์แพทย์ต่าง ๆ คือคัมภีร์ฉันทศาสตร์ว่าด้วยวิการสั่งสอนหมอแลวิธีรักษาไข้ คัมภีร์สรรพคุณว่าด้วยต้นไม้ใบยา แลคุณโอสถ คัมภีร์ธาตุวิภังค์ว่าด้วยธาตุพิการแลยาแก้ในกองธาตุ คัมภีร์ธาตุวิวรณ์ว่าด้วยยาแก้ในกองธาตุ คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยว่าด้วยลักษณะสมุฏฐานธาตุทั้ง ๔ คัมภีร์จตุสังคหะว่าด้วยลักษณะอุจจาระธาตุทั้ง ๔ ประการ คัมภีร์ชวดานว่าด้วยลม ๖ ประการ คัมภีร์ตักกะสิลาว่าด้วยลักษณะไข้พิษกาฬต่าง ๆ คัมภีร์อติสารว่าด้วยโรคอติสาร ๓๓ จำพวก คัมภีร์มรณญาณว่าด้วยลักษณะผู้ใกล้ความตาย คัมภีร์ปฐมจินดาว่าด้วยโลหิตครรภ์รักษาช้างแลยาแก้เป็นต้น คัมภีร์ทุลาวะสาว่าด้วยโรคทุลาวะสาแลมุตกิดมุตฆาต คัมภีร์กระสัยว่าด้วยโรคกระสัย ๒๖ ประการ คัมภีร์อภัยสันตาว่าด้วยโรคต้อต่าง ๆ ที่เกิดแต่จักษุ คัมภีร์วาโยคสานว่าด้วยลักษณะนิมิตร ๓๐ ประการเป็นต้น ตำราอุทรโรคว่าด้วยโรคท้องมาน ๘ ประการ ตำรามุขโรคว่าด้วยโรคเกิดแต่ทวาร ตำราอุจจาระธาตุว่าด้วยอาการ ๑๕ ประการ มีให้ปวดอุจจาระเป็นต้น ฯลฯ

อนึ่งการพิมพ์ในหนังสือเรื่องนี้นั้น จะพิมพ์เป็นเล่ม ๆ กำหนด ๕ เล่มให้จบ ทั้งจะทำไม่ให้เป็นท่อนเป็นตอนซึ่งเป็นที่ไม่ชอบพอของผู้อ่านโดยมาก คือจะพิมพ์ให้จบเป็นคัมภีร์ ๆ กว่าจะหมดตำรา ส่วนราคาของหนังสือนั้นจะขายเล่มละ ๑๐ บาท รวม ๕ เล่มเป็นเงิน ๕๐ บาท

เมื่อท่านผู้ใดมีความต้องการแล้ว ให้ไปซื้อที่ร้านจำหน่ายหนังสือ ถนนราชบพิธ กรุงเทพ ฯ โดยเร็ว เพราะได้พิมพ์ขึ้นครั้งแรกเพียง ๕๐๐ เล่มเท่านั้น

วันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖

สุ่ม วรกิจพิศาล

ห้องสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๔

หนังสือเวชชศาสตร์วัณณนานี้ ได้พิมพ์มาแล้ว ๓ ครั้ง แต่บัดนี้ได้ขาดคราวมานาน ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือนี้เป็นหนังสือดี เพราะแพทย์ทั้งหลายได้นิยมใช้กันมาก จะเห็นได้ว่าพิมพ์คราวไหนก็หมดคราวนั้น ข้าพเจ้าจึงว่าหนังสือที่มีสาระดีถึงประโยชน์เช่นนี้จะศูนย์หายไป จึงได้ไปขออนุญาตต่อเจ้าของมาพิมพ์เพื่อรักษาไม่ให้ศูนย์หายไป ทั้งจะได้เป็นประโยชน์แก่ท่านที่ต้องการเป็นแพทย์หรือ เป็นแพทย์อยู่แล้วให้ได้หนังสือนี้เป็นคู่มือ. หรือเพื่อให้เป็นคู่ปรึกษาที่ดีของพ่อบ้านแม่เรือนในเวลาบุตร, หลาน, เหลนของท่านเจ็บป่วยไข้จะได้รักษากันตามสมควร เพราะคนทุก ๆ คนต้องเป็นแพทย์ด้วยกันทั้งนั้น ถึงแม้จะไม่ถือวิชาแพทย์เป็นอาชีพ ก็ยังจำเป็นต้องรู้ไว้บ้าง เพื่อป้องกันสุขภาพของตนและคนที่เกี่ยวข้องอยู่เสมอ ฉะนั้นหนังสือนี้จึงเหมาะสมแก่ทุก ๆ คน การที่ข้าพเจ้าได้ขออนุญาตมาพิมพ์ขึ้นนี้ หวังว่าคงเป็นที่ยินดีของมหาชนทั่วไป

ขอแสดงความนับถือ

นายโชซิม

เจ้าของและผู้จัดการ

NATIONAL LIBRARY

สารบาญ

	หน้า
คัมภีร์ฉันทศาสตร์	๑
ฉันทศาสตร์พระยาวิชยาธิบดี (กล่อม) เจ้าเมืองจันทบุรี	๒๗
ฉันทศาสตร์คัมภีร์วัณณะสิถา	๓๘
ฉันทศาสตร์ลักษณะดูไช้	๕๓
คัมภีร์สรรพคุณเล่ม ๑	๖๑
สรรพคุณเล่ม ๒	๘๑
คัมภีร์สรรพคุณบำรุงธาตุทั้ง ๕	๙๑
มหาพิกัด	๑๐๙
คัมภีร์ธาตุวิภังค์	๑๒๐
เตโชธาตุและวาโยธาตุพิการ	๑๒๗
อาโปธาตุพิการ	๑๓๐
ปถวีธาตุพิการ	๑๕๓

ศิลปากรวัฒนาคาร
จำหน่ายปากกา แม่พิมพ์ ยางลบ
สิ่งพิมพ์ต่าง เครื่องเขียนชั้นโรงเรียน ถนนตีทอง
หลังกระทรวงกลาโหม พระนคร

เวชชศาสตร์วัณณนา เล่ม ๑

คัมภีร์นันทศาสตร์

กฤษดาญชุดีประณม ประนตบาทบรม พิชิตมารโมฬี นบธรรมสุชุม
คัมภีร์ ดุจดวงมณี ประทีปประเทืองสากล นบสงฆ์สราพกทศพล ศีลสุทธิ
นิฤมล วิโมกขมุ่งผะดุจธรรม์ นบทั้งเทพไทยไกวัล ไดเกษเดอศวรรค์
เสวยภิรมย์ชมฌาน นบกฤษณฤทธิไกรเกรียงหาญ จอมเมรุมัฆวาน - แด
วิษณุเทพยสุริ์ ขอคุณอดุลย์เดชพระศรี รัตนไตรอย่าม์ จญไรภัยม้าแผ้ว
พาน สรวมเทพยไตรภพสบสถาน ฉรเดชอันชาญ อัญเชิญช่วยอวยสวัสดี
สถาพร

จะกล่าวฉันทศาสตร์ อันนักปราชญ์ท่านกล่าวสอน ดังดวงพระทินกร
แดพระจันทร์อันโสภา ต่อนแพทย์ให้สว่าง กระจ่างแจ้งในโรคา หมอนวด
แดหมอยา อันเรียนรู้คัมภีร์ไสย์ เรียนรู้ให้แจ้งหมด จบครบบทคัมภีร์ใน
โดยฉันทศาสตร์ท่านกล่าวไว้ ๑๔ บทแต่เบื้องบรรพ เบื้นแพทย์นักยากนัก
จะรู้จักซึ่งกองกรรม ตัดเสี้ยซึ่งบาปธรรม ๑๔ ตัวจึงเที่ยงตรง เบื้นแพทย์
ไม่แจ้งใน คัมภีร์ไสยอันบรรจง รู้แต่ยาทำอาจอง รักษาไข้ไม่เข็ดขาม
บางหมอก็กล่าวคำ มุสากระหน่ำความ อวดอ้างในกลางสนาม ว่าแม่นยำ
เคยทำมา บางหมอก็เกียดกัน เพื่อนแพทย์อันจะรักษา แกล้งกล่าวเบื้น
มารยา เขาเจ็บน้อยว่ามากครัน บางหมออุบายให้ แก่คนไข้นั้นหลายพัน
หวังลาภให้เกิดพลัน ให้เชื่อถือในอาตมา บางที่ไปเยี่ยมไข้ บมิใครจะ

เชิญหา สรรเสริญซึ่งคุณยา นุภาพตนให้เชื่อฟัง บางทีก็หลงเล่ห์ ด้วย กาเมเข้าเบียดบัง รักษาโดยลำพัง กิเลสโลภเจตนา บางหมอก็ถือตน ว่าไข้คนอนาถา ให้ยาจะเสี่ยยา บ่อนอายจะเกิดมี บ้างถือตัวเป็นผู้ ฆ่า เป็นหมอเก่าชำนาญดี รู้ยาไม่รู้ที่ รักษาไข้บ่ได้การ แก่กายไม่แก่รู้ ประมาทผู้ปรีชาญาณ ถึงเด็กก็เด็กชาญ มิควรหมิ่นอย่าหมิ่นใจ เรียนรู้ ให้เจนจัด จบจังหวัดคัมภีร์ไสย์ ตั้งแรกปถมไป โดยฉันทศาสตร์ดังพรรณนา ฯ

สิทธิสารศรีสวัสดิ์ โชตรัตปถมจินดา อภัยสันตา อดิสารนันทบัณฑิต ครรภ์รักษาอาทิสารอะวะสาน มรณะญาณยิ่งคัมภีร์ สรรพคุณรสอันมี ชาตุวินิจฉัยโรคนิทาน สาโรชราชสำอาง ท่านเอายกไว้หลายสถาน ทิพย์ มาลาชะวะตาด สมุฏฐานวินิจฉัย มุจฉาบัณฑิตกา ทุลาวสำโรคภายใน ไข้เหนื่อแลไข้ใต้ สันนิบาต สัมประชวน ฉันทวาตปฏิสนธิ์ กำเนิดตนตม ทั้งมวล กล่าวชื่อบมิถ้วน คัมภีร์แพทย์พิสดาร ฤดูเดือนวัน อยู่ใน นั้นหลายสถาน ลักษณะธาตุวิการ กำเริบขึ้นแลหย่อนไป ทั้งนี้เป็นต้น แรก ยกยักแยกขยายไข สังเขปสมยาไว้ ให้แพทย์เรียนตำหรับจำ ไม่รู้ ไสยเพท ห่อนเห็นเหตุโรครันทำ หมอเอ๋ยอย่ามัวคลำ เหมือนตาบอด บ่เห็นหน แพทย์ใดจะหนีทุกข์ เสวยสุขศุภผล จงตั้งสติตน ทั้งปรีชาเร่ง พิจารณ์ สรณาคมน์ควรรักษา ทั้งศีลห้าสมาทาน ศีลแปดมีประมาณ สันทุกเดือนอย่าเคลือนคลา เห็นตาภอย่าโลภนัก อย่าหาญหักด้วยมายา ไข้น้อยว่าหนักหนา อุบายกล่าวให้พึงกลัว โทษประทุษฐจิตต์ อย่าได้คิด อยู่กับตัว คนใจมักมืดมัว อย่าพิโรธจงอดใจ โมหะอย่าหลงเล่ห์ ด้วย กาเมมิจฉาใน พยาบาทแลผู้ไข้ อย่าลวงล่อแกล้งก่อกล วิจิกิจฉาอย่า สันเท่ห์ อุปทห์อาจารย์ตน อย่าระแวงโรคอันแรงรน เห็นแม่นแล้ว

เร่งวางยา อุทธัจจังอย่าอุทธัจ เห็นถนัดในโรคา ตั้งตนเป็นพระยา ไกรสร-
ราชสีห์ ถนาอย่าซบเซา อย่าง่วงเหงานิ่นมิดี เห็นโรคบำราศหนี เร่ง
กระหน่ำอย่าละเมิน ทิฏฐิจงอย่าได้ ถือใส่ใจว่ารู้เกิน ทางใดไม่เคยเดิน
ถึงเตียนรกอย่าควรไป มานะอย่าถือดี ยังจะมีผิ้วิ้นไป อย่าถือว่าผู้ใด
อายุเยาว์ย่อมเชี่ยวชาญ ผู้ใดรู้ทางธรรม์ จงสำคัญอย่าอาจหาญ ศึกษา
ดังอาจารย์ เร่งโอนอ่อนอัญชุลี ครูพักและครูเรียน อุตส่าห์เพียรให้
เต็มที่ ศึกษากว่าจะดี ให้ชำนาญการวิชชา วิตักโกอย่าวิตก สิ่งลามก
คือกามา พยาบาทวิหิงสา อย่าระคนในสันดาน วิจะโรเร่งวินิจ จะทำผิด
ฤๅชอบการ ดูโรคกับยาหวาน เห็นควรกันจึงพลันหาย หิริอายแก่บาป
หนัก อันจะพักจะพาผาย ไปสู่จตุราบาย อย่ามืดมนจนมัวเมา โอตตัปปะ
จงจิตต์มุ่ง ดาดสะดุ้งตกใจกลัว บาปมวญแต่ชวนชั่ว พึงมาละสละวาง
อย่าเคืองแก่คนไข้ อันเจ็บใจแลขัดขวาง บนบานพานเบาบาง อย่า
เคียดทั้งคนพยาบาล เท่านี้กล่าวในฉัน ทศาสตร์อันเป็นประธาน กล่าว
ไว้โดยวิตถาร เรียนรู้แน่แท้ว่าชาย อนึ่งท่านได้กล่าวสอน กายนคร
มีมากหลาย ประเทียบเปรียบในกาย ทุกหญิงชายในโลกา ดวงจิตต์
คือกษัตริย์ ครองสมบัติอันโอฬาร์ สัตรูคือโรคา เกิดรบราในกาย
เรา พวกแพทย์คือทวยหาญ อันชำนาญรู้ตำเนา ครึกครายอย่าใจเบา
หาอาวุธคือหยูกยา ดำรงกษัตริย์ไว้ คือดวงใจเร่งรักษา อย่าเคียด
เคียดฉันทา ข้าศึกมาจะอันตราย บีฑาคือวังหน้า เร่งรักษาอย่าเมินหมาย
อาหารอยู่ในกาย คือสะเบียงเลี้ยงโยธา วิถีทั้งสามแห่ง รีบจัดแจงอยู่
รักษา เร่งบ้องกันสัตรูมา บีฑาทางใดจะเสียที หนึ่งเล่ามีคำโจทย์ กล่าว
ยกโทษแพทย์อันมี บรรดารู้คัมภีร์ เหตุฉันใดแก้มิฟัง กูกล่าวแก้คำมุสา
รู้รักษาอยู่จริงจัง เพื่อโรคเหลือกำลัง จึงมิฟังกำลังยา เมื่ออ่อนรักษาได

แก่แล้วไซร้ย่ากนักหนา โรคนั้นถึงมรณา เปรียบคือไฟกองใหญ่ตาม เป็นแพทย์พึงสำคัญ โอกาสนั้นมีอยู่สาม เคราะห์ร้ายชัดโชคนาม บางที่รู้เกินรู้ บางที่รู้มิทัน ซึ่งโรคอันใช่วิสัย คนถือทิฏฐิไป ถือว่ารู้ชื่นกระทำ จับเล่ห์เหลี่ยนรู้ โรคนั้นสู้คือแรงกรรม ฤทธิยาบเกรงยำ สุดมือม้วยไม่เสียดาย บางหมอไม่รู้อะไร รักษาไข้นั้นก็หาย เพราะเคราะห์ดีจึงมิตาย พอชอบโรคชมว่าดี ผู้ใดกล่าวคำชอบ ตามระบอบแบบบาดี กุศลผลจะมี เอนกนับเบื้องหน้าไป เรียนรู้กระจ่างชัด เห็นโรคสัตว์สิ้นสงสัย วางยาอย่ากลัวไข้ อย่าหมายใจว่าลองยา จักหนีๆ ให้ไกล เมื่อจวนใกล้สิ้นชีวา จึงหนีแพทย์นั้นว่า มิรู้แท้ในท่าทาง อำไว้จนแก่กล้า แพทย์อื่นมาก็ขัดขวาง ต่อโรคะเข้าระวาง โทษโทดร่วงหนีตัว หินชาติแพทย์เหล่านั้น กระมลมืดเมามัว บุกบาปบเกรงกลัว พอชั่วสิ้นสู่อบาย ผิเรียนรู้คัมภีร์ไสย์ สุขุมไว้อย่าแพร่งพราย ไม่ควรจะไขขยาย เปรียบดังแก้วกับวานร ไม่รักจับทำยับ พาตำหรับพุ่งขจร เสี้ยแรงเป็นครูสอน ทั้งบุญคุณก็เสื่อมศูนย์ รู้แล้วอ้างอวดโอ้ ให้คนโง่จับเต้นตุด ตำราจักอาภัพ เพราะตำพองตำพังพาด ผู้ใดจะเรียนรู้ พึงคราะห์ดูผู้อาจารย์ รู้แท้ชำนาญชาญ ฉันทศาสตร์พึงพากเพียร แต่สักว่าเป็นแพทย์ เวชชกรรมไม่ชำเนียร ครูนั้นไม่ควรเรียน จะนำคนให้หลงทาง เราแจ้งคัมภีร์ฉัน ทศาสตร์อันบูราณปาง ก่อนกล่าวไว้เป็นทาง นิพพานตุลิวาลัย อย่าหมิ่นว่ารู้ง่าย ตำหรับรายอยู่ถมไป รีบด่วนประมาทใจ ดังนั้นแท้มิเป็นการ ตอกได้แต่ตำรา เที่ยวรักษาโดยโวหาร อวดรู้ว่าชำนาญ จะแก้ไขให้พลันหาย โรคคือครุกรรม บรรจบจำอย่าพึงทาย กล่าวเล่ห์อุบายหมายด้วยโรคหลงในถาภา บ้างจำแต่เพศไข้ สิ่งเดียวได้ดังเถตมา กองเลือดวาเสมหา กองวาตาว่ากำเดา คัมภีร์กล่าวไว้หมด ใยมิจดมิจำเอา ทาย

โรคแต่โดยเดา ให้เชื่อถือในอาตมา รู้น้อยอย่าบังอาจ หมิ่นประมาทในโรคา แรงโรคว่าแรงยา มิควรถือคือแรงกาม หนึ่งท่านใดถ่าวถาม อย่ากล่าวความบังอาจอำ เกอใจว่าตนจำ เพศไข้นั้นอันเคยยา ใช่โรคสิ่งเดียวตาย จะพลันหายในโรคา ต่างเนื้อต่างยา จะชอบโรคอันแปลปรวน บางทีก็ยาชอบ แต่เคราะห์ครอบจึงหันหวน จะโทษยาก็ผิดที่ อวดยาครั้นให้ยา เห็นโรคาไม่ถอยหนี กลับกล่าวว่าแรงฤทธิ์ ที่แท้ทำไม่รู้ทำ เห็นดาภจะใคร่ได้ นิยมใจไม่เกรงกรรม รู้น้อยบังอาจทำ ทำระยำเพราะแรงยา โรคนั้นคืนโทโส จะภิญโญเร่งวัฒนา แพทย์เร่งกระหน่ำยา จะยิ่งยับระยำเยิน รู้แล้วอย่าอวดรู้ พินิจดูอย่าหมิ่นเมิน ควรยาหรือยาเกิน ว่าโรคนั้นนิ่งกลับกลาย ถนอมทำแต่พอควร อย่าโดยด่วนเอาพลันหาย ผิโรคนั้นกลับกลาย จะเสียท่าด้วยผิดที่ บ้างได้แต่ยาผาย บรรจุถ่ายจนถึงตี เห็นโทษเข้าเบื้นตรี จึงออกตัวด้วยตกใจ บ้างรู้แต่ยากวาด เที่ยวอวดอาดไม่เกรงภัย โรคน้อยให้หนักไป ดังก่อกรรมให้ติดกาย ฯ

นมัตถุ รัตนัตยัสส สิทธิการิยะ ตั้งแต่นี้ไปว่าด้วยทับ ๗ ประการโดยสังเขป ฯ

๑. นัยหนึ่งนั้นเด็กไข้ แม่ชางใดมากระทำ เข้าประจำสองโทษกุมารโสดให้ท้องขึ้น เท้ามือมึนเยือกเย็น อุจจาระเหม็นพิการ พอมาพานสำรอกทับ อาการกลับแรงร้าย ให้ลงท้องกระหายน้ำ มีกำลังด้วยเชื่อมมัว ให้ปวดหัวตัวร้อน คืนมือท่อนปลายเย็น อาการเป็นดังนั้น เอายาตรีให้กินเช้า ยามเที่ยงเอาหอมผักหนอก ยามเย็นบอกประสระนิด น้ำยิ้ให้กินสำหรับ ฯ

๒. หนึ่งชางทับสำรอก อาจารย์บอกไว้แจ้ง สำรอกแห่งกุมารมีอาการ ๔ อย่าง เหลืองเขียวบ้างเสมหะ เป็นเมล็ดมะเขือก็มี ยังทวีด้วยชางเทรก อาการแปลกต่อไป ขึ้นคอไอนอนผวา ไม่นำพาซึ่งนมข้าว

ตัวนั้นเล่าบางทีร้อน บางทีผ่อนให้หนาว แลบางคราวเย็นท่อน เย็น แลร้อนไม่เหมือนกัน หนึ่งตามันมักคูบน ชางระคนกับสำรอก อาการบอกจะแจ้งใจ ฯ

๓. หนึ่งนั้นไซร้ชางทำ เจ็บประจำอยู่ก่อน ให้อชิกรณ์แก่เด็กใด ท้องลงไหลเย็นมูกคละ อุจจาระพิการเย็น เปรี้ยวคาวเหม็น ๒ อย่าง ชางละอองชิกคอใน กำเริบไอเย็นหมุ่ ๆ กำเดาจุ่มาซ้ำเข้า ให้ซึมเซาเชื่อมมัว หัวตัวเย็นเปลวร้อน โดยอชิกรณ์สังเกตมา แพทย์ให้ยาอย่าดูเบา ฯ

๔. หนึ่งกำเดาเย็นค้นไข้ ทำให้ไอปวดหัว ทั่วตัวเย็นเปลวร้อน นอนสะท้อนถอนใจใหญ่ ดูหายใจคิดจะสั้น ปานคอนั้นแห้งสำมารถ .หลับ ๆ หวาดผวาไห้ ชางนั้นไซร้พิลอยเกิด เม็ดกำเนิดในคอออก ข้าวนมยกบพาน ต้อง หลังดานท้องขึ้นแข็ง อาการแสดงเย็นสองโทษ อาจารย์โจทย์ให้เห็น ให้ยาเย็นแลสุขุม ฯ

๕. หนึ่งชางกุมโทษให้ ยังอยู่ในระหว่างทำ มูกเลือดดำสดก็มี ปวดเบ่งทวารเย็นกำลัง กำเดาบังเกิดจรมา ทั่วกายาร้อนตลอด เชื่อมมัวทอดไม่สมปฤดี เห็นวารีให้อยาก หายใจกระดากให้อ้องขัด โทษอุบัติดังนั้นไซร้ มิเย็นไรพอกระทำ เข้ายาน้ำสมอไทย ยาเทียงให้หอมผักหนอก อาจารย์บอกอย่าพลั้ง ฯ

๖. หนึ่งกำลังเด็กกำเดา ให้ซึมเซาเชื่อมมัว ปวดหัวตัวร้อนกล้า แต่บาทาตลอดบน บางทีท้นท้องขึ้นแรง หอบไอแห้งทำต่าง ๆ มูกเลือดชวางมาทับให้ ลงมิได้เย็นเพลา ให้เวทนากระหายน้ำ ปวดเบ่งซ้ำเย็นกำลัง อาการทั้งกล่าวมา พอเยียวยาไว้ได้ ฯ

๗. หนึ่งชางไซร้กระทำก่อน มันเบียพบ่อนกินปอดตับ โดยตำหรับ

ท่านกล่าวว่า ลงออกมาเบื้นล่าเหล้า น้ำไข่เน่าคาวขื่อเหม็น ปลาย มือเย็นมูกเลือดสด ให้ละทดเบ่งปวดมวน หิวโหยหวนกระหายน้ำ ดับ นั้นซ้ำซุดลงมา ให้เวทนายิ่งมากเข้า เลือดเสดเน่าพิการกด ตัวร้อน ท้นทำท้องขึ้น ตีนมือมืนเย็อกเย็น หนึ่งจงเห็นหายใจขัด อาการชัด ดังกล่าวอ้าง เหลือแพทย์ช่างให้คืนกลับ ฯ

๘. หนึ่งบังคับไว้ว่า กุมารากุมารี ต้มอกตีตีข้างพุ้ด ขอกช้ำ ขัดในกายา อยู่นานมาจับไข้ . ตัวร้อนไปเบื้นเพลา ดูหน้าตาไม่มีศรี ยังทวีด้วยอาการ คับบันดาลตกจากที่ ต่องโทษทวีระคนกัน ให้ท้องนั้น ร่วงลงมา เบื้นล่าเหล้าแลไข่เน่า เบื่องปลายเล่าเบื้นมูกเลือด ไม่ห่าง เหือดเวลา นอนหลับตาเบ่งปวด ตัวร้อนรวดรุมไป หนึ่งหายใจสะอื้นขัด ตีนมือสบัดเย็นแลร้อน ท้ายอกย้อนให้ฉงน อาการกลมีนานา แม้นขัด ดังเช่นว่า โทษแท้เที่ยงตาย อาการทับแปดประการ พระอาจารย์เจ้า กล่าวไว้ โดยดังเชปแต่เท่านี้ ฯ

จักขอกล่าวกำเนิด ทั้งที่เกิดที่อยู่ ทั้งฤดูเดือนวัน อายุขั้นเพลา อาหารฝ่ำสำแดง . โรคร้ายแรงต่าง ๆ ยาหลายอย่างหลายพัน สันด้วย กันเก้ารส จงกำหนดอย่าคลาด ยารสฝาดชอบสมาน ยารสหวาน ชอบเนย ยาเมาเบื่อแก้พิษ ดีโลหิตชอบชม เผ็ดร้อนลมถอยถด เอ็นชอบรสแห่งมัน หอมเย็นนั้นชอบชื่นใจ เค็มซาบในผิวหนัง เสมหะ ยังส้มใส่ . ประเทศใดเบื่อกตม เสมหะพานโรคกล้า ประเทศอาโปนั้น อาจารย์ท่านบังคับ สันนิบาตจับตรีโทษ นัยหนึ่งโสดท่านิกล่าวมา ฤดู ว่าเบื้นหก ท่านยกแยกกล่าวไป เดือนหกในคิมหันต์ ควรถบ่งบั้นเอา กึง แรมค่ำหนึ่งถึงเพ็ญ เดือนสิบเบื้นคิมหันต์ กับวะสันฆะฤดู เบื้น ต่องอยู่ด้วยกัน อย่าหมายมั้นว่าฝน กำเริบบนยิ่งร้อน พระทินกร

เสด็จไกล มีมาตรแม้นไข้สำคัญ เถือดดินนั้นเป็นต้น แรมลงพ้นล่วงไป
ถึงเพ็ญในเดือนนี้ พระอาทิตย์ฉลองห่าง ฤดูกลางเหมันต์ กับวะสันต์
ปั้นเป็นสอง น้ำค้างต้องเย็อกเย็น เสมหะเป็นต้นไข้ แรมลงไปเพ็ญกึ่ง
เดือนหกถึงเพ็ญนั้น เข้าคิมหันต์ระคน เหมันต์เป็นสี่บักษ์ ลมพัดหนัก
แม้ไข้ กำเนิดในวาตา เบียงแบ่งมาทั้งนั้น ต้นปลายปิบรรจบ ฤดู
ครบเป็นหก สี่เดือนยกควบไว้ ฤดูใดไข้เกิด เอากำเนิดอันนั้น เป็น
สำคัญเจ้าเรือน กำเริบเดือนนับว่า ในเดือนห้าเดือนเก้า เดือนนามนั้
ปัถวี เดือนหกมีกำหนด เดือนสิบหมดเดือนนี่ สามเดือนนั้นธาตุไฟ
หนึ่งนั้นในเดือนเจ็ด เดือนสิบเอ็ดแลเดือนสาม เดือนนั้นนามธาตุลม เดือน
แปดสมเคราะห์เดือน สิบสองเดือนเดือนสี่ สามเดือนนั้นอาโป กำ
เริบโรคาม ธาตุทั้งสี่กล่าวมา หลายเดือนว่าเหมือนกัน หนึ่งสำคัญ
ลมดี สันนิบาตตรีโทษา หนึ่งคลอดมาจากกรรม ระวังเสาร์ เต
โชมีเป็นอาทิ ศะศีครูธาตุปัถวี อังคารมีวาโย พุธอาโปศุกร์ด้วย ธาตุนั้
มวยกับตน โรคระคนทั่วเมือง ปรึกษาไข้จงมั่น ฤดูนั้นเข้าจับ อายุ
กับเพลา เดือนวันมาประมวญ จึงใคร่ครวญด้วยโทษ นัยหนึ่งโสดไข้นั้น
แทรกซ้ำกันบางที วาโยดีเจือปน เสมหะนั้นกับดี เสมหะมีกับลม
ใครให้ลมอย่างเบา อย่าพึงเข้าผู้อื่น คัมภีร์นั้นเป็นแน่ กำหนด
แก้เจ้าเรือน อายุเดือนเพลา กำเริบมาเป็นแทรก ไข้มาแซก
อย่ากลัว ถึงเมามัวชนเขา ถ้าไข้เจ้าเรือนไป ไข้แซกไม่อาจ
อยู่ หนึ่งเล่งดูในไข้ พอยาได้จึงยา ไม่รู้อย่าควรทำ จะเกิดกรรม
เกิดโทษ อย่างหนึ่งโสดท่านกล่าวมา เพศพงศาสตร์ ในคัมภีร์ท่าน
ว่าไว้ ดีร้ายไม่ปรากฏ รูปนมรณ์ต่าง ๆ กัน ถ้าหญิงนั้นมีกาย ยก
ไหล่ผายเนตรน้อย พักตร์แช่มช้อยยาวควร นุ่มเนื้อนวลเอวรัด นาสำ

ศัตนาสิกสิงห์ หลับราบยิ่งถันตั้ง เต้ากลมดังดอกบัว หัวนมเล็กขอบแดง กล้องแกล้งมือเท้าเรียว น้ำนมเชียวรสหวาน รูปหนึ่งพาหิไหลรอบ หน้ากลมขอบเนตรน้อย พักตร์แช่มช้อยดวงจันทร์ ดังบันบังดุมตั้ง พิศผิวหนังเหลืองสี่ การะเกศมีกลิ่นกาย หอมรวยกลายเหมือนกลิ่น การะเกตยินนานมา เบญจกัลยาปรากฏ น้ำนมรสชั้นหวาน หนึ่งนงคราญผิวพรรณงามเกษกัณฐ์งามวง งามผิวก่งขนคา อ่อนนาสาสูงสม เต้านมกลมปลายงอน งามผิวอ่อนเอวกลิ่ง น้ำนมพึงใจคน รสหวานพันมังสะมันสักหน่อย หนึ่งแช่มช้อยดวงพักตร์ วิลัยลักษณ์นารี เนตรมฤคงามคม งามโอษฐ์ผมแจ๋งชัน งามเบ้องบันนาภี กายกลวยมั่นฐาน ตะโพกพานผายผึ่ง อกไหล่ชิงเพลาพร้อม น้ำนมย่อมมีรส สังข์ขาวดีมีรสอันปรากฏยิ่งนัก หนึ่งยศศักดิ์ตระกูล ในประยูรสุริวงศ์ กษัตริย์พงศ์เศรษฐี ปะโรหิตมีเสนา เผ่าพ่อค้วมิได้ซื้อขาย ชาวนาหมายรูปร่างสรรพสรรพางค์กล่าวมา หาโรคามิได้ เบี่ยงเอกในสตรี คุณมีดังกล่าวมา มาตรแม้นว่ากุมาร เกิดบันดาลต้องแสน ชางร้ายแม้นได้กิน มลทินสิ้นเบื้นดี รูปนมมีโทษนั้น เท้ามือสั้นกายยาว เนื้อเหลืองขาวสองสี่ ไม่พ่วงพีผ่ายผอม นมยาวย่อมหัวนม น้อยไม่สมนาสิกใหญ่ หนังริมนัยน์เนตรหย่อน โสภากินห่อนบัญญัติ สำเนียงทัดเทียมกา กลิ่นกายาแรงราว น้ำต้างคาวเนื้อมี นามยักขิณีกล่าวมา หญิงใดถ้าผิวพรรณขาวสำคัญดำแดง กลิ่นกายแรงเหมือนชาย สำเนียงหมายเหมือนเสียงแพะร้องเริงริมโอษฐ์ กลมแท้โทษเท้าใหญ่ ฝ่าเท้าไม่เสมอกัน เดินเหินหันมักสะดุด รูปนมดุจหนึ่งคอ น้ำเต้าศอสำคัญ ในนางหัสดีนั้น หญิงหนึ่งมีอาการ ตาเหลือกลานไหล่ลู่ หน้าแข้งทู่ต้นแขน ใหญ่ยิ่งแม้น

แม่มือ หญิงใจดือใจร้าย นมห่างปลายนมแบน เสี้ยงกาแค้นเส้นผม หยักโศกนมมีรส เบี้ยวปรากฏสำคัญ หญิงหนึ่งนั้นสันทัด ขาวเหลือง สัทธสำนึยง แม้นเหมือนเสี้ยงปักษี พิลาปมักดิ้นฉาย สาบเพราะแรงร้ายครัน เต้านมนั้นเป็นคอ น้ำเต้าพอรู้รส นมปรากฏเผือนฝาด ชมคาวชาติจืดจาง คือรูปร่างกล่าวมา ในตำราถ้วนโทษ อีกหนึ่งโสดโทษถม กำเริบนมรสเปรี้ยว ส่ำขุ่นเขียวคาวแรง น้ำหอยแมงภู่ต้ม เหมือนหนึ่งนมนั้นไซร้ รสฝาดให้กำเดา โทษนั้นเหล่าเตโช กำเริบโรคามี นมหนึ่งสีเขียวขาว กลิ่นสาบราวเพราะเพศ เสมหะเหตุบังเกิด กำเริบมีสองโทษ นมีหนึ่งโสดจางใส หลั่งลงในน้ำนั้น ไม่คุมกันเป็นสาย ถอยกระจายทั่วไป โทษนั้นไซร้โลหิต กำเริบคิดพ้วพัน นัยหนึ่งนั้นมารดา นอนเพลิงถ้าโลหิต มีครรภ์อยู่ทั้งสาม โทษนมตามกล่าวมา แต่หลังอย่าพึงให้ทารกได้ดื่มกิน เป็นมลทินเหมือนชาติ เอาไปพาดไปทา รักเบี่ยกพาดำไป กินรมไซร้อาหาร นมนั้นปานยาพิษ เหตุโลหิตมารดา กำเนิดวาตะภักษ์ เร่งดูหักโทษใน มารดาให้สิ้นร้าย เห็นคลายหายแล้วลอง ให้ถูกต้องตำรา ตักน้ำมาที่ใส่ หลั่งนมใส่ในน้ำ กลมจมถ้าอย่างดี ไม่กลมมีเป็นสาย แต่จมคลายเป็นกลาง นมสองอย่างเป็นดี นอกกว่านี้ชั่วโทษ นัยหนึ่งโสดมารดา รูปยักษาพานร อาดูรร้อนแรงราค เสี้ยงดูดุยากห่อนคง ถึงเผ่าพงศ์สมบูรณ์ ต่ำดระกูดเข็ญใจ รูปนมดังกล่าวมา ทั้งมวญว่าเหมือนกัน โทษหนึ่งนั้นโรคา ตามพงศ์พืชพันธุ์ เลือดร้ายนั้นคิดมา บุตรินัดดายายาก เสียโดยมากแรงกรรม เราเพียรทำบอกไว้ หนึ่งนั้นไซร้ลมชาง มีต่าง ๆ หลายชาติ อุทรวาตมันบ้าง ทารกยังอยู่ในครรภ์มันใช้มารดา จุกเสียดหน้าเท้งหลัง ลมนั้งคิดพัน คลอดจากครรภ์มารดา อยู่ในนาภีนั้น นามสำคัญลมกอง พัดในท้องในเส้น

ตามเถาเอ็วสันหลัง ขึ้นไปยังกระหม่อม เสียงยลกย้อมแสนเข็ญ
เวลาเย็นร้องไห้ ยาห่อนได้ห่อนคลาย สำมุเดือนหายหยุดเอง ถมน
เกรงลับไป มันจักให้ชุบผอม ท้องขึ้นย่อมอาเจียน จุกเสียดเวียนซ้อนตา
ชักบาทากำมือ ถมมุคือต่าง ๆ แพทย์ถางบางก็เรียกว่า ตำบองราหูจับ
บ้างเนื่องนับเข้าใน สะพั้นไฟให้โทษ นามสนิ่งโสดกุมาร ขดุงสันดาน
มันจับ ข้างขึ้นนับแต่ตาย ข้างแรมคลายพอรอด ถมหนึ่งคลอดจากครรภ์
วาตภัยนั้นมักเกิด ด้วยกำเนิดทารก เมื่อแรกตกฟากหงาย โลหิตร้ายมารดา
ในโอษฐ์อ้าร้องไห้ ไหลเข้าไปนาภี โรคจึงมีต่าง ๆ กระเหม่าซางหลายพัน
โทษหนึ่งนั้นกุมาร เหตุดานเสมหะใน นาภีให้ตัวร้อน ถงท้องนอนเชื่อมมึน
ทันท้องขึ้นหอบพัก อาเจียนชักช้อนตา ดูสูงหน้าเขียวคร่ำ
เท้ามือกำหลังแข็ง โรคเกิดแห่งกุมาร เหตุด้วยดานเลือดร้าย โทษนั้นตาย
เป็นต้น ไปไม่พ้นในสาม สัตตาหะตามคัมภีร์ กล่าวมานี้เป็นมั่น
หนึ่งกุมภัณฑ์ถมบาท ทะยักษ์ติดสองเพศ เมื่อจับเหตุกุมาร ไข้บันดาล
เพื่อพิษ เสียนหนามติดบาดแผ ค้กอยู่แคร่แลบันได วิ่งเล่นไล่ไม้ตัด
ต้มหน้าพ้ดอกช้า มันจึงทำเมื่อนั้น ให้ถัดฟันเหลือกตา ชักเท้าง่ามือกำ
มันเทรกซ้ำทั่วไป ทุก ๆ ไข้ทุกชาง จับปลายพางพิษงู ขบกัดดูเพศนั้น
เมื่อจับนั้นดนรน กายเย็นชนกลายกลับ เขียวคล้ำรรพสรรพางค์ ชักคอคาง
แหงนหงาย หลังแอ่นปลายบาทา จดเกศาตามพรรณ ยามันขาดใจ
โลหิตในขุมขน จักไหลล้นออกมา หนึ่งเรียกว่าบ้วงงู เห่าให้ดูอาการ
มีลักษณ์เหมือนกัน พิษสำคัญกายแดง ถงรากแรงดังฉะนี้ ถมหนึ่งยลยามมี
หัสขึ้นนั้นให้ เสโทไหลท้องขึ้น เท้าเย็นมืดถึงข้อเท้า จับชักเท้ามือกำ
ขนดุกซ้ำหลังแข็ง โรคนั้นแรงถึงวัน จับเข้านั้นโทษตาย จับบ่ายคลายยาได้
เร่งแพทย์ให้เร่งยา ผู้รักษาจงจำ ห้ามอาบน้ำเข้าเย็น วางยาเป็นสุขุม

ยาร้อนรุมแรงกล่าว ละลายสุรากับน้ำมัน ส่องดูนั้นท่านห้าม โรค
ทั้งสามกล่าวมา ชอบรสยาเหมือนกัน จำปรายพันธุ์บ่วงงู เรียนรู้ดู
จงแน่ ยากินแก้พ่นทา น้ำอาบยาแช่ไว้ เสกมนต์ใส่ให้กัน ตะพันธุ์
พันธุ์ปักษ์ สัตนมีต่างๆ ยักย้ายอย่างทำไป จับในไฟก้องชิน ให้
เชื่อมมันท้องหลังร้อน แน่นอกถอนใจราก ไหลออกปากออกจมูก โทษนั้น
ถูกปักษ์ แต่ด้วนมีนามทำ เข้าตามลำในไส้ ปะปนในเสมหะ เมื่อ
จะเข้าจะเบื่น เดียรฉานเช่นเชียวร้อง ออกตามช่องทวารหนัก เมื่อ
มันจักออกนั้น สัตว์รบกันกัด เมื่อเช้านั้นชัดเช้าตรู่ มุดเมียนอยู่ทุ่งนั้น
สั้นแส่งฉันจึงไป มันกลัวใบหนาดหิงคุ์ สองสิ่งนี้เบื่นยา ทั้งลมทาบัดพ่น
เพ็ดตนหนึ่งนั้น เภทมันทำเมื่อออกไฟ สามเดือนให้ข้อนตา เหลือก
ซ้ายขวาท้องชิน เท้ามือมันเย็นเย็น นอนดูเห็นเงียงา เสียงดมฟ้าฆ้องกลอง
ตกใจร้องมันเข้า ออกเมื่อเช้าก่อนงาย เข้าเมื่อบ่ายสายัณห์ เสียง
โศกศัลย์ร้องไห้ มันจึงไปเมื่อนั้น เข้าทางกรรณ์มันออก ทางเท้าบยก
โบกควัน สุพรรณ์ถันอีกใบ พลับพลึงใส่ประสม เบื่นยาวรมยาทา
มันกลัวยามันหนี หนึ่งปักษ์ขอกาพ ออกไฟนานห้าเดือน บีศาจเดือน
เข้าอยู่ นอกไส้ดูอำนาจ นอนหลับหวาดร้องไห้ ถอนใจใหญ่ใส่พอง
รากออกช่องนาสา เมื่อมันมาทางปาก ทางไปจากทวารเทา ย่ำค่ำ
เข้ายามนอน ออกหินกรไชสี่ เสียงสัตว์มีรบกัน ไม้ดั่นครั่นครานหัก
ตกใจดักแต่เช้า ยินสัตว์เล่าร้องไห้ สาบแร้งใส่สาบกา เผาเขาผ้าเบาะรม
หยูกยาพรมเร่งชิบ ชะสูรนั้นทะจับเข้าอยู่ ในตับดูแพทย์มัน ทางเข้า
นั้นนาสา ออกตามตาตามพัน เข้ากลางวันเมื่อเที่ยง สองยามเดี่ยงหลีกไป
แขกทางไกลมาสู่ คำนับผู้มาให้ สัตว์น้อยใหญ่ไม่ว่า สี่บาทาสองเท้า
มันเข้าไม่กิน ไม่ยินนมยินน้ำ ตัวร้อนดำรำคาญ ดิ้นแดดานเมื่อนอน

หวาดไหวห่อนให้หลับ มันได้ศัพท์สำเนียง คนทุ่มเถียงกันไป กถัวขนไก่นกกา เร่งรีบมาใส่เผา เบาะผ้าเหย้าเรือนแรม หยูกยาพรมแก้ร้อนเด็กนั้นอ่อนนับเดือน สิบเอ็ดเดือนลงมา ตามคำราท่านวางไว้ กำหนดในบัทย์ สองขบมีแต่ซาง ร้านค่างๆจักเกิด กำเนิดนั้นอย่างเบา โทษหนึ่งถ่าหตะนั้น มีสีพรรณสัณฐาน อุทัยกาลสีแดง ขึ้นร้องแรงถีบเท้า บีดหนักเบาไม่ออก ดันรนกลอกกลับตา ขบบาทากำมือ หตะหนึ่งชื่อไฟฟ้า สีแดงดาดังชาติ พิษมันล่าดแสงสำ หัถถิงหากระด้าง ข้อนุตาค้างคางแข็ง ตัวร้อนแรงรุมทำ เท้ามือกำพันชิด ถ้าเกิดพิษมิทัน เข้ากึงวันขาดใจ หตะหนึ่งในยามมี เนียระดันถีสีเขียว สายเลือดเดียวผ่านไปอยู่ที่ในยอดนั้น ขึ้นห้าวันมันให้ เสียงแหบไปปากแห้ง ท้องขึ้นแรงดงท้อง ตะอองเกล้วมรกต สีเขียวสดใบไม้ ขึ้นเขียวไปทั่งหน้าให้ดันตาคงแข็ง โทษร้ายแรงยิ่งนัก ปากชิดชักมือกำ ยามิยำมิทัน ครึ่งกึงวันขาดใจ หตะหนึ่งไซร้นามมัน แสงพระจันทร์เหลืองใส แรกขึ้นให้ถึงท้อง ตัวเย็นร้องร่ำไห้ น้ำตาไม่มีมา คางแข็งหน้าผากดึง ตะอองหนึ่งชื่อกาฬ สังคลีพาดเพศพรรณ แรกขึ้นนั้นสีขาว วันหนึ่งราสองวัน สีมันนั้นกลับเหลือง สี่ห้าเรืองรายวัน อาการผันแปรไป ดงเหลืองให้กระหาย เชื่อมมึนกลายผิวพักตร์ เหลืองยิ่งหนักจนใน กระดูกให้เหลืองสัน ดังขมันราดรด ยามิถดถอยหาย เจ็ดวันตายเบื้นมัน หตะหนึ่งนั้นชื่อว่านิล กาพยินยอดดำ ขึ้นพิษทำต่างๆ สรรพสรรพางค์เจ็บหนัก หายใจมักหลังแข็ง สองวันแรมรุมโทษ ยอดหนึ่งโสดขึ้นมา ในต้นขากรรไกร สลักเพชร์ได้คู่กัน ก้วนสามวันมันให้ ตายแน่ไปถึงตน จักดันรนห่อนได้ มันไม่ให้ร้องออก ตะอองนอกหนึ่งนาม มหาเมฆตามคำรา สีแดงดาดังดอก ตะแบก

ขอกไซร้ช้า มันขันทำพิษให้ หน้าดำไปบีดมูด ท้องขึ้นพูนขัดเบา ชักมือเท้าช้อนตา มิรู้ยามิทัน จักตายพลันเที่ยงแท้จงจำ ฯ

(ฉันท์) จักกล่าวกำเนิดซาง ร้ายต่าง ๆ ตามตำรา มีครรภ์ในเดือนห้า หกเจ็ดว่ากำเนิดใน ให้แพทย์พึงสังเกต พิเคราะห์เหตุให้แจ้งใจ สามเดือนนั้นทายไป ถ้าออกในระวีวัน อังคารพุทธเสาร์ พระสุริย์ศรีบ่ายแสงฉัน หารกคลอดมานั้น เลยงยากครันอย่าไว้ใจ กำเนิดโทษบ่าษ ทั้งสี่เพศเหตุซางไฟ ซางแดงขึ้นแกมใน นิลบั่มเบื้นคู่กัน ซางโจรต่าง ๆ ร้อยหลายพรรค์ มันย่อมแทรกซ้ำกัน เกิดเด็กนั้นย่อมแรงกรรม กำเนิดแห่งซางไฟ มีแม่ใหญ่สี่ประจำ บริวารสิบสี่ซ้ำ แทรกไปขึ้นทั่วทั้งกาย เมื่ออายุกุมาร สามเดือนตามหกเดือนปลาย เก้าเดือนนั่นท่านทาย สามขนอนกาลสำคัญ บริวารซางทั้งหลาย เดิมนั้นเราอยู่ไกลกัน ครั้นถึงกำหนดมัน กลับประชุมรอบนาภี ให้ ากให้องท้อง เป็นเฉียดหนึ่งบ้างฉางที่ เสมหะตกมากมี เป็นน้ำข้างน้ำคาวปลา บ้างเป็นน้ำล่ำเหล้า น้ำไข่เน่าตกออกมา นอกกายาแดงดาษไป ยอดเกรียมดังถูกไฟ ผ้มือเท้าทวารแดง ถ้าพร้อมโทษดังนั้น สิบห้าวันอย่าได้คลาด อาการนั้นสำแดง ออกให้เห็นเหตุความตาย ซางแดงหกเม่นั้น บริวารมันมีมากหลาย ถึงเจ็ดสิบสองทาย รายเบื้นเรื่องอายุมา สามเดือนแลหกเดือน สิบเอ็ดเดือนตามตำรา ถึงยี่สิบเดือนตรา ขนอนกาลกำหนดใน บริวารซางทั้งหลายมันจักรายขึ้นทั่วไป แต่เท้าสุดถึงใน กระหม่อมย่อมเห็นอาการ ผมสองหูสองนั้น เบื้นเสียนชันเสี้ยงแหบปาน วิพาร์ตาซมซาน หางตาเหลืองเงื่องงไป ขี้ตาไม่รู้ขาด ปากแดงดาษผอมหอบใจ ข้าวนมไม่อาลัย ไอหิวแห้งเชื่อมมึนมัว ตกเดือดตกหนองน้ำ ผิวหนังคู่ร่ำ

เกรียมทั่วตัว บ้างผุดออกเป็นหัว ล้วนหว้าดาดาษไป ให้ต้องดูแช่ง
ชา ถ้าชาด้านกำหนดใน เจ็ดวันอย่าได้อาลัย หยูกยายากพ้น
ประมาณ ยอดยิ่งคุณยาหนัก จักเดือนไปในอาการ เพี้ยงสิ้นห้าวัน
วาร ตายเป็นเท้อย่างสงกา ช้างโจรแปดแม่นั้น บริวารมันท่านกล่าวมา
สามร้อยห้าสิบปรา กฎกำเนิดเภทแห่งมัน สามเดือนหกเดือนเดือน สิบ
เอ็ดเดือนเขตต์สำคัญ ถึงสิบเอ็ดเดือนนั้น หัวช้างเอกทั้งบริวาร มันจัก
รายกันทั่วไป ขึ้นที่ใดให้อาการ เจ็บปวดแม้เหมือนปาน ช้างช้างหลังดังกล่าว
มา เพศช้างทั้งหลายนั้น มันอยากเค็ม กินกุ้งปลา กินข้าวผิดเพลา ไม่รู้
ออมผอมแห้งไป ท้องลงไม่รู้หยุด สุดยากยาจะแก้ไข เข้าช้างมาตายไป
ตกมูกมากดากออกมา สำแดงความตายนั้น มันย่อมขึ้นในฤดู ฟกบวม
เตกออกมา ช้างสำคัญจึงขึ้นใน สำคอสามดวงการ ขาดอาหารไม่อาลัย
ตัวขึ้นชุมคาดใจ เก้าวันให้กำหนดมา จงดูถูกเมื่อตาย จักเป็นสาย
ทั่วกายา สำแดงผุดออกมา กำหนดไว้เป็นสำคัญ ช้างทั้งสามแม่น มี
โทษร้ายตายเหมือนกัน รักษาอย่างสำคัญ ไว้วางใจให้เร่งยา ฯ

จักกล่าวถึงทารก ท่านย่อมยกโทษเรียงมา ดูรูปเทียบตำรา จัก
รักษาโรคกุมาร มะหัสรูปกระหม่อมใหญ่ มีหวาดไหวหวั่นทะยาน อยู่
ในเรือนไฟกาล ช้างกระเหม่าห่อนเป็น ก้วยกินน้ำนมแม่ รสร้อนแล
จึงดับเข็ญ อาการที่มันเป็น ราก็น้ำนมตามนาสำ ออกไฟได้ห้าเดือน
โรคาเดือนประมวญมา เสียงร้องดังวิพาร์ ไส้พองท้องขึ้นบวาย เสมหะ
โลหิตธาตุ ชาติกำเนิดนั้นช้างไฟ นี่แหละมาเกิดกับกาย เด็กให้ร้ายอย่า
รักษา อาทิตยรูปนั้น มีสำคัญอยู่เป็นตรา จงดูเมื่อเกิดมา กระหม่อมฉีก
เป็นสำคัญ คือช้างแดงตัวผู้ แพทย์พึงรู้กำเนิดมัน เมื่ออยู่เรือนไฟนั้น
กระเหม่าขึ้นพอประมาณ ช้างขึ้นสุดปลายลิ้น ครั้นหล่นลิ้นไม่สถาน เรือน

ไฟให้บันดาล เห็นเสมหะคละอาจม เสมหะก้อนเป็นชาตุ ดาษดานทรวง เร่งปรารมภ์ รักษาอย่าชื่นชม พึงรับยาให้ถึงใจ หะริรูปนั้นเห็น กระหม่อมเป็นร่องลงไป เมื่อคลอดอยู่เรือนไฟ กระเหม่าขึ้นดาษดา แต่อกสุดปลายฉัน ครั้นหล่นล่นตกออกมา ดำไส้จึงให้ปรา กฎด้วยรากดงก็ม โลหิตนั้นเป็นชาตุ ชาติชางร้ายแสนทวี นิลบัทม์มาย่ำยี จะรักษาอย่าดูเบา หนึ่งรูปอมนุษย์ สุดแสนร้ายโทษกำเดา ชางโจรกำเนิดเข้า เมื่อแรกยังอยู่ในครรภ์ของคาวเนยปลาพล่า มารดาอยากเป็นนิรันดร์ ตั้งแต่คลอดจากครรภ์ชางเกิดขึ้นแปดประการ แต่ทรวงถึงกระหม่อม ผอมอกรัดรูปสาธารณ์ โรคนี้เป็นโบราณ กรรมทารกติดตัวมา ฯ

จักกล่าวชางตั้งให้ปรา กฎด้วยโทสา อันเกิดแก่เด็กทั้งปวง ขึ้นดำ ๆ แดงดูดวง จักษุดอยวง และเยื่อดำใยพะพาน เป็นต้นเป็นเกล็ดชมชาน หมดกมิดงมงาน บ้างเหลืองแดงตายทั้งตา ขึ้นหูหนวกหนองไหลมา ซับซึมดูตา ด้วยเบื่อยและเน่าอาเกียรณ์ ขึ้นกระหม่อมเวียน ให้ฟาให้บวมน่วมไป ขึ้นนาสิกแทรกข้างใน เพลานหายใจให้คัดจมูกเหลือทน ปวดหัวหลับตาร้อนรน ดูดนมเวียนวน แต่อ้าโอษฐ์ร้องหายใจ กินนมไม่ได้ชัดใจ ปากคอแห้งไป แดเพศดังหวัดรำคาญ ขึ้นปาก ๆ ร้อนร้าวราน เบื่อยเน่าแดงดาน เป็นเม็ดขุมขาวไป ขึ้นคอขึ้นต้นให้ไอ อึดออดคลุ่นไป ย่อมตัดอาหารน้ำนม ขึ้นหลังให่รวบระทม ตัวร้อนระงม ขึ้นทรวงให้ชมมึนมัว ขึ้นไส้แก่ทวารหนักกดัว จุกเสียดบิดตัว ให้ท้องนั้นผูกพัน ขึ้นในดำไส้อ่อนนั้น ให้ลงสำคัญเป็นเม็ดราย ๆ ขึ้นหัวเหน่าพระน้ำทาย ขัดเบามั่นหมาย ทั้งมูตร์กขันขาวไป ขึ้นเพาะข้าว ๆ ตกใน แล้วกลับรากไป ยาหารบได้นำพา ขึ้นม้าม ๆ หย่อนลงมา จับเป็นเพลา ให้ตกเสมหะนองเนื่อง

มูตรคูถในเนตรเนื้อเหลือง ปวดมวนขัดเคือง ให้ซูบให้ผอมหงอยไป
ขึ้นปอดกระหายหอบบอบใจ ถ้าขึ้นสันใน ให้ตกโลหิตสดมา ขึ้นตับ
ซ้ายตับนั้นอา จมึดงมา เบื่นเดือดเน่าดำดำไป ชางโจรอิรินนั้นใน
อาการต่างไป ทั้งเพศก็ผิดเพี้ยนกัน ขึ้นเพาะข้าวคูถโทษมัน เหม็น
โขงคาวอัน ขาวหยาบเบื่นล่าเหล้าไป กินข้าวจำเจชอบใจ เค็มคาว
ดับไต ทั้งเนื้อสดแลกุ้งปลา ขึ้นทรวงอกรัดกายา แข้งตายคือปลา
กระทิงเบื่นเกล็ดเพศพรรณ ขึ้นพุงให้ลงหนักครัน ขึ้นแข้งขาดัน ให้
คมให้คายสากไป ขนกลับมีตัวกินใน ผิวหนังสร้านไป ทุกชุมขนแตะ
เส้นเอ็น หนึ่งคูถอาจมเหลวเบื่น สายเลือดให้เห็น ทารกก็ให้ทายไป
ว่าตั้งเสมหะขึ้นใน นาภีนานไป จะจับให้เท้ามือเย็น ตัวร้อนดาดูสูง
เบื่น ล่วงสามเดือนเห็น จะชักเท้ามือกำ ที่ตั้งชางนั้นเขาทำ อ่าน
ให้ง่ายจำ กำหนดลำเนียงอักขะรา คัมภีร์อภัยสันดา ปถมจินดา
ที่กล่าวนี้เหมือนกัน ด้วนแต่ใจความแกล้งสรรค์ ไว้เบื่นพวกพรรค์ ผู้
เรียนมิให้ยากใจ บรรดาชางกล่าวมาใน นี้จงแจ้งใจ ถ้าพร้อมด้วย
โทษยากยา ไม่พร้อมตามในกล่าวมา น้อยโทษพอยา รักษาไปตาม
เพศมัน หนึ่งตามโจรท่านรำพรรณ์ กล่าวมาสำคัญ กำหนดด้วยอายุ
กุมาร ห้าขวบสันชางจิ้งตาน โจรเกิดอาการ กำหนดด้วยชางเจ็ดวัน
อาทิตย์ชางไฟสำคัญ ชางน้ำวันจันทร์ ชางแดงวันอังคาร วันพุธ
ชางสะกอก่อการ ครูวันบันดาล กำเนิดนั้นชางคาว วันศุกร์ชางช้างเสาร์
ชางโจรนั้นมี กำหนดประจำตามวัน ครั้นกินอาหารหานมัน เนื้อ
ปลาสารพรรณ์ อันหยาบอันช้าสาธารณ์ ธาตุนั้นแปรปรวนบันดาล
ชางเสี่ยเพศพาน ที่เกิดประจำตามวัน ธาตุแปรชางแปรทุกข์พรรณ์

ช้างโจรนั้นมัน ไปเกิดในวันระวิวา ช้างไฟนั้นกลับโจรมา จากวันระวิวา มาเกิดในวันเสาร์ หุละช้างละองอันมี เภทมันดังนี้ จงรู้ทั้งสิ้นเหมือนกัน ตานโจรรักเพศผิดเพี้ยนวัน ทุกช้างทุกพรรณ์ กำเนิดจึงเรียกตำนโจร ธาตุแปรเป็นพฤกษาโกร่น รดน้ำชุ่มโชน ก็ยากที่พันค้นงาม จักเรียงเรื่องธาตุไปตาม คัมภีร์หนึ่งนาม มูลธาตุนั้นช้างไฟ เบื้องต้นมันให้ถงไป เป็นน้ำเหลวไหล โลหิตระคนปนกัน อยากสดอยากคาวมี่มัน อาการเพศพรรณ์ ให้ซูบให้ผอมตัวตา โรยกำลังน้อยถอยถ้า ล่วงหลายเดือนมา จึงฆานะธาตุต่อไป เบื้องปลายเบื้นยอดขึ้นใน นาสิกหนองไหล ดูน่าสมเพชเวทนา ขึ้นในต้นปลายชิวหา น้ำลายตกมา ในคอให้แห้งผากไป ตัดอาหารไม่อาลัย จะยาต่อไปให้แก้แค้นกับคอ ตกสิ้นกินอาหารพอ มีกำลังต่อ อายุให้ยืดยาวไป จึงวงยาล้างข้างใน ลำไส้ลงไป สิ้นร้ายจึงหน่วงปลายมือ สรรตาธาตุนั้นคือ ช้างน้ำปลายมือ ให้ท้องขึ้นแต่ตัวเย็น ผูกหนักขัดเบาเบื้องเบื้น นิ่วน้านมเห็น วิบัติวิบากนานา มูตรข้นขาวเรื่อรังมา นมน้ำข้าวปลา ไม่เอื้อไม่เผื่ออาลัย โทษนี้ล่วงสามเดือนไป มักกินภายใน ให้ถงเบื้นโลหิตมา ดับโคผอมผิดพักตรา ลมหนึ่งเกิดมา อุทรวาตนามมัน จับใจใส้พองขนชัน เชื่อมมึนหนักมัน ให้หอบกระหายยากยา พดพาหนะช้างแดงตรา ขึ้นต้นสิ้นรักษา ไม่ชาดจึงเกิดติดพัน ตานเสมหะจับไข้อัน เท้ามือเย็นมัน ให้ตัวนั้นร้อนรุ่มไป จึงผอมสัตว์เกิดกินใน ลำไส้ดังไร เบื้นกลุ่มเบื้นก้อนปาดดำ กินอาหารไม่เบื้นคำ เค็มคาวเจจำ อาจมเบื้นด่าเหล้าไป หน้าซีดเผือดผิวหิวใจ ล่วงสามเดือนไป กำหนดให้ล่วงลงมา เบื้นน้ำล้างเนื้อคาวปลา แล้วมันแปรมา เบื้นเลือดเสดดปวดมวน ดากออกร่างร้วยเรวน แข้งขาค่ายคว แลคมเบื้นเสี้ยนหนังปลา แล้ว

ผุดเป็นเม็ดขึ้นมา ทั่วทั้งกายา ดังผดแตะหัดเต็มไป เป็นต้นเป็นเกล็ดขึ้นใน ตามืดฟางไป ในหูก็ขึ้นพุพอง เป็นน้ำหนองไหลนอง ท้องใหญ่ใส้พอง กำลังนั้นน้อยถอยแรง แม่ช้างต้นสำแดง กำเริบร้ายแรง ให้ตัดอาหารน้ำนม แก่คอนเข็งคายคม ตกได้ขวบชม กุมารจะรอดสิ้นไป ชาตุหนึ่งนามคือปถวีธาตุไป สะกอเกิดใน นาภีกำหนดเป็ดวันโทษดังผีอัคเนสัน กลับเข้าในนั้น ให้ลงโลหิตสดมา บ้างเป็นแต่น้ำคาวปลา ดังที่ตกมา เป็นเลือดเสดปนกัน ถ้ายืดยาวไปหลายวัน ยากินแก้กัน ไม่ถอยจะเน่าปวดมวน เชื่อมมึนกระหายหอบรวน ตัดอาหารชวน กำลังให้น้อยถอยไป มันกินดับปอดหัวใจ ด่วงพันเดือนไป จะยานั้นยากควรจำ กาละชาตุช้างโคขึ้นทำ ยอดไม่มีน้ำ ดังหัดทั้งตัวทั่วไป เก้าวันจมเข้าช้างใน ทำท้องลงไป ดังน้ำล้างเนื้อจางๆ อยากเค็มอยากคาวครวญคราง ด่วงสามเดือนซาง อันหนึ่งจะเกิดขึ้นมา ต้นฉันแข็งดังตาปลา ถ้ากวาดมลายยา มิถอยไปถึงหกเดือน ซางที่จมไปเป็นเรื้อน จักดับขึ้นเหมือน ดังก่อนแต่ยอดแดงไป เชื่อมมึนกระหายหอบใจ ตัวร้อนรุ่มไป ให้จับแล้วเท้ามือเย็น กุมารผู้ใดถ้าเป็น ดังนี้จงเห็น กำเนิดที่โทษยากยา อสุจิมุขะนั้นอา จมที่ลงมา พิการให้หยาบขาวไป อาหารเค็มคาวชอบใจ ถูกยาหยุดไป ซักน้อยแล้วกลับลงมา เวียนลงเวียนหยุดหลายคราเมื่อปลายมือมา ให้ผุดเป็นหัวทั่วกาย ขึ้นตาเป็นเกล็ดเรียงราย มืดฟางงมงาย ให้ซูบให้ผอมหงอยไป ท้องใหญ่ใส้เดือนเกิดใน ลำไส้เต็มไป ให้จุดให้เสียดชอบแทง หน้าซีดเผือดผิวโรยแรง สายตาดูแดง ครั้นตัวมันแก่พร้อมกัน รากออกตามปากพวันพัน บางทีตัวมัน ออกตามทวารเรี่ยราย ล้วนออกดังนี้มากมาย เที่ยงแท้โทษตาย กำหนดแต่ในสิบวัน อวสันตุกะโทษมัน

ล้มถูกสำคัญ ไข้อภิฆาฏจึงเป็น จับตัวร้อนเท้ามือเย็น ผุดดังหัดเห็น เป็นยอดทั้งตัวทั่วไป แล้วจมกลับเข้ากำใน ท้องด่วงลงไป ให้เน่าเป็น บิดปวดมวน ให้ไอให้กระหายหอบรวน ข้าวนมเชยชวน ให้กินบได้ นำพา กำลังน้อยโทษยากนา อาการกล่าวมา จะได้นั้นน้อยกว่าตาย สรรพกระเหม่นไข้ตาย ซูบผอมหอบกาย สยองทุกเส้นโลมา ยอดขนแตกออกในนา สิกหูไหลมา เป็นเลือดแดงหนองปนกัน เป็นไปหลายเดือนหลายวัน ดังนี้โทษมัน ชื้นกินสมองชอนไป แล้วจักตกกลับตามในลำไส้ลงไป ดังหนึ่งสมองเหมือนกัน ตัดอาหารตัดโทษมัน เมื่อตายสำคัญเลือดจะตกทุกทวาร กล่าวมาถ้วนแต่โทษตาน โจรถ้าอาการ ละไว้ดังนี้ยากยาฯ

จักกล่าวธาตุทั้งสี่ โดยคัมภีร์อันมีมา กุลบุตรผู้มีปัญญา อันอ่อนค่อยกำหนดฟัง เตโชธาตุวิการ กำเนิดโทษวาโยบังเกิดจุกแดะเสียดหลัง จะหายใจบอิ่มใจ บวมมือแลบวมเท้า อาหารเก่าบได้ไว้ ตั้งแต่จะลงไปจนสุดสิ้นกำลังโรย ครั้นสิ้นอาหารใน อุทรนอนกระหายโหย หิวน้ำระยำโดย อุจจาระพิการเป็น ดังหนึ่งกลิ่นน้ำล้าง เนื้อกินก็แม้เหม็นคะพาบน้ำอันคาวเป็น กำเนิดไฟอันสิ้นไป ปากแห้งเมือกแห้ง เหตุเพื่ออาหารใน อุทรนั้นสิ้นไป น้ำลายขาดติดคอ เอามือนั้นบ้ายยาด้วงดูน้ำในลำคอ ถ้าเย็นเป็นเหน็บคอ จะตายในเมื่อวันเย็น วาโยธาตุวิการนั้น ให้หูตึงกำเนิดเป็น น้ำหนวกอันไหลเหม็น ไม่เห็นไฟในตาฟาง มือเมื่อยแลเมื่อยเท้า สันหลังฟกก็ดูฟาง ผีเอ็นกำเริบลาง บ้างก็ออกอาเจียนลม บ้างก็ลงจนสิ้น อาหารแดงในอาจม สิ้นไส้ก็เพื่อลมในลำไส้จะหนีกาย ครั้นหน่วงด้วยคุณยา ให้ลงชาบันเทาคลาย กลับรากลำบากกาย ดังนี้ย่อมด้วยแรงกรรม อาการที่กล่าวมา แต่เจ็ดวันจงควรจำ ยากระยำโทษนี้เท้ากำหนดตาย ฯ

อาโปธาตุแท้โดยหมาย ดีเดือดเสดดทาย ทั้งสองนี้ท่านกล่าวมา จักกล่าวดีก่อนให้ปรา กฏด้วยโทษา ให้แจ้งประจักษ์โดยมี จักตายเหตุนั้นคือดี แต่ฉลวยบางที ซึมซ่านและลันไหลไป ดุนนั้นลันโทษแห่งไฟ กำเริบหนึ่งใน อสรพิษกฤติยา ต้องกาย ๆ ร้อนหนึ่งกา ยาต้องอาชญา วิบากด้วยท่านโบยตี ตกต้นไม้สูงตับดี แตกบ้างถางที่ ผีร้ายและโทษชางกาพ ขึ้นชั่วดีลงอะคิสาร ดีรั่วมีอาการ ให้ลงและเหลืองทั้งกาย คนไข้ให้ปากเราะร้าย โทโสมากมาย ให้บ่นให้เพ้อพึมไป โทษนี้ยากยาแก้ไข เต็มช้าจักไป กำหนดแต่เจ็ดวันวาร ดีแตกดีนั้นคือกาล จักสิ้นสุดปราณ เมื่อแตกอย่าได้ควรแคลง โทษโลหิตนั้นสำแดง อาหารแสลง ผะเอิญให้ลวงลงไป ครั้นสิ้นสุดอาหารในท้องเป็นน้ำใส ระคนด้วยเลือดจาง ๆ บ้างให้ปวดมวนครวญคราง แน่นหน้าอกพาง พินาศด้วยรากลมทำ จับนิ่งแน่เท้ามือกำ ตัดอาหารทำให้ชักให้ช้อนเหลือกตา ถ้าพร้อมโทษดังกล่าวมา ยากแพทย์จักรักษา จักยานั้นยาอควรจำ เสมหะหนึ่งอยู่ดำคอประจำ อยู่ในทรวงและย่อมเต็มทรวง อยู่ทวารหนักหนึ่งทั้งปวง ทั้งสามคือยวง ยากเย็นและย่อมพัวพัน ถ้าไฟลมกล้านักมัน ขันแข้นขัดครัน ให้หย่อนให้ย้อยลงไป จากทรวงตั้งอยู่ยังใน ท้องมานกระษัย ดังบ้างแอม้ามตัวเมีย ให้จับเชื่อมมึนบางที จับเป็นเพลามี ให้จุกให้เสียดขบแทง เสมหะในทรวงสำแดง โทษนั้นมันแรง ให้ลงเป็นบิดปวดมวน เสมหะในลำคอควร กินอาหารชวน ให้เหียนให้ร้ากกรุ่นไป โทษพร้อมดังกล่าวมาใน นี้จงแจ้งใจจักยานั้นยากสุดยา ปถวีธาตุโทษกล่าวมา ออกจากกายา กระดูกและเนื้อหนังเอ็นอาหารเก่ารากให้เห็น อาการที่เป็น วิบัติในอาหาร ถึงป่วยใช้มาช้านาน ห่อนถึงอาหาร อันเก่าแต่ก่อนเดิมมา เมื่อจักสิ้นอายุปรา กฏลงออกมา

ให้เน่าแตะเหม็นสาธารณ์ เดือดหนองนองเนื่องพิการ เสมหะสัณฐาน
คือมุตมุสิกร่วงราย ย้างดำบ้างเขียวเหลืองตาย สันนิษฐานว่ามูตเน่าคละลง
เนื้อนั้นคือปฏิเชนชงฆ์ เมื่อจักปลดปลง ชีวิตก็ห่อนเห็นหาย กระดูกย่อมอยู่ในกาย
ครั้นเมื่อจักตาย ก็ผอมเหี่ยวแห้งรูปทรง บังเกิดเห็นอัฏฐิปลง สังเวชดูคง สัณฐานแตกลมเหลี่ยมแบบ เทพจรแต่ก่อนเคยแล่น เดินอยู่ตามแผน ระริกระรัวพัวพันสันเรงเมื่อจักอาสัญ สันเส้นสำคัญ เทพจรนั้นบ่อห่อนเดิน โทษใครดังนี้ผะเอิญ จักตายไม่เกิน กำหนดเมื่อสามราตรี

จักกล่าวอติสาร ห้าประการบังเกิดมี อวสานสุดชีวี ธาตุทั้งสี่จึ่งเปลี่ยนไป

๑ อะมุธาตุอติสาร เป็นตัวการนั้นธาตุไฟ สำหรับเผาอาหารในวิบัติไปให้พิการ ท้องขึ้นเพื่อลมนั้น จุกแดกดันแน่นเป็นดาน ดงดิ่งอติสาร สันอาหารเก่าประจำ เป็นดำแดงขาว เหมือนคาวดังตะพาบน้ำ ให้จุกให้แดกซ้ำ กระหายน้ำคอแห้งไป ปากแห้งคอฉันแห่ง ปากแตกกำเริบไป เพราะเปลวไฟดิ่งเพดาน ให้บวมทั่วทั้งตน สามวันคนนั้นใกล้กาล เตโชแตกสมุฏฐาน เป็นอวสานดังพรรณนา

๒. ปะฉันนะธาตุอติสาร เกิดเป็นดานเพราะวาตา ชื่อลมกุจฉิยา เมื่อแตกฉานอาการมี ดงดิ่งน้ำชานหมาก จุกรากแน่นนาภี เป็นน้ำแดงโมมี ลมกองนั้นหากเป็นไป แน่นคอแน่นอุระ แดกปะทะกินมิได้ กินข้าวกลืนลงไป กินยาไซร้รากออกมา อาเจียนแต่ลมเปล่า อาการเล่าเป็นอันตรา ให้ดูผิวพักตรา เขียวเป็นผ้าตายทันที

๓. รัตนะธาตุอติสาร คือตัวกรณ์คองปัถวี เมื่อเข้าจากอินทรีย์วิบัติมีให้ดงไป ดงดิ่งอาหารเก่า ดงนั้นเล่าเป็นเลือดไหล เสมหะปวด

มวนไป เน่าภายในปวดสุดทน ฯ

๔. โทษต้นสี่เหลือง ดงเนื้อง ๆ เป็นฟองยด กลิ่นเหม็นเช่นหนองปน ใช้ต้นว่าชิเทา เพราะโทษอาหารใหม่ ดงหมดไปทั้งใหม่เก่า สมมุติว่าชิเทา โทษเน่าถึงมรณา ฯ

๕. มุตะกายะธาตุอติสาร มีอาการกำเนิดมา อาโปคือเสมหะโลหิตาแลกองดี สามกองเป็นตัวการณ์ ด้วยสมุฏฐานแตกจากที่ จะกล่าวกองนั้น กองเดียวมีมากคณนา ดีแตกมีสามสถาน เพราะเกิดกาฬในดีมา ให้ดงเป็นมหา พันที่ยาจะแก้ไข้ ดีต้นให้ดงเน่า ถ้าบิดเข้าราหยุดไป แล้วกลับดงไปใหม่ เลือดเน่าไหลปวดสุดทน ให้คลั่งดังผีเข้า เชื่อมมึนเมาทำลับสน ยาดีรอดแต่ละคน ยากเหลือต้นจะแก้ไข เสมหะโทษสามสถาน กลัดทวารกลัดอกใน กลัดคอกินดิ่งใด กลืนลงไปกลัดไว้นา ติดทรวงแล้วให้จับ ร้อนหนาวกลับเป็นเพลาดุจดังบ้างม้ามย้อยมา ผิวกายานั้นเหลืองไป หน้าซีดมีสี่เหลือง ดงเนื้อง ๆ ดุจกาพใน ถ้าแก้มิพ้นไซร้ จะแปรเป็นกระษัยมาน ให้ดงเป็นเลือดหนอง เน่าในท้องถึงอติสาร ท้องใหญ่ใครจักปาน สุดอาการจะเยียวยา กาละธาตุวิปริต ย่อมกินผิดอาหารนา ดำแดงนั้นแรงกล้า สมมุติว่าเป็นบิดไป ดงเลือดแลดงเสลด ปวดมวนเหตุกลับทำใน ให้ชักตาช้อนไซร้ ปะทะในแน่นอุรา ให้อาเจียนน้ำลายเปล่า อาหารเน่าเหม็นหนักหนา ถุกนั่งมืดหน้าตา อมจับชักต่าง ๆ มี ถ้าพร้อมทั้งสามสถาน เป็นอวสานแก่ชีวิต อาจมเหม็นคือผี โทษถึงที่จะมรณา ฯ

จะกล่าวถึงอติสาร ห้าประการตามชยา ย่อมจะแหวกแทรกเข้ามา ในเมื่อถึงอติสาร เป็นไข้และเป็นผื่ ย่อมเกิดมีในสันดาน ในอกห้าสถาน แต่ชื่อกาพนั้นต่างกัน กาพพิพิธเกิดขึ้นดับ ให้ลงนับหนไม่ได้ เพราะดับนั้นทรุดโซร้ อาการไข้จึงตามมา ให้ถึงเลือดสดๆ ต้องยางดค่อยหยุดตรา เน่าในให้เหม็นสา หัสซ้ำกระหน่ำมวน แน่นอกแลเวียนราก แล้วสะอึกไม่ห่างหวด หายจากสะอึกชวน ให้ลำร่ำกระหน่ำไป ครั้นแก้ถึงห่าง สะอึกพางจะขาดใจ ให้ร้อนทุรนใน กาพก็ผุดเป็นแว่นวง เขียวแดงไปทั่วกาย เมื่อจะตายก็กลับตง เลือดสดกำหนดปลง ชีพนั้นวันเดียวตัด กาพหนึ่งท่านกล่าวสาร เรียกชื่อว่ากาฬพิพัฒน์ เกิดชายดับให้วิบัติ ให้ลงหยัดยากยำ เหม็นดังน้ำล้างเนื้อแลศพเรื้ออยู่แรมคืน ให้หอบสุดฝ่าฝืน สติตั้งยังอินทรีย์ อาการสุดปัญญา เพราะเหตุว่าชะรัคคี เสกฉานอาการมี ร้อนบกในอกใจ ให้หอบหายใจพัก พิษกล้านักกลุ้มภายใน ร้อยคนจะแก้ได้ จะรอดโซร้สักเอกา หนึ่งกาพสิ่งคลี ชื่นชั้วพิษหนักหนา ให้ดูสองข้างตา ทั้งซ้ายขวาถ้าเหลืองไป มูตรหนักแดนำเบา ถ้าเหลืองเท่าทั้งสามโซร้ คือกาพชื่นในใน ตแตกโซร้สามวันตาย เมื่อตายจะปรากฏ เลือดทั้งหมดสันทั้งกาย อาจารย์ท่านภิปราย แพทย์ทั้งหลายเห็นมรณา หนึ่งชื่อกาพสมุทร ดงไม่หยุดไม่พังยา ระหายน้ำเป็นมหา ผิวกายนั้นให้เย็นไป เหงื่อตกดังเม็ดฝน ยากเหลือพ้นจะแก้ไข ข้าวน้ำกินลงไปกินยาโซร้รากเสียพลัน เส้นท้องแข็งเป็นดาน โทษสามประการนี้สำคัญ ถ้าหยุดถึงนั้น ขาดชีวันถึงมรณา กาพมูตรเกิดแก่จิตต์ ย่อมทำพิษร้ายหนักหน่า ให้ลงหตายเพลา เป็นเลือดสดหยดตามไหล กาพตามไปดับเล่า ดับชาติดเน่าดุจถ่านไฟ เป็นก้อนเป็นฉมไป มูลนั้นโซร้เป็นชิเท่า

ให้แห้งแผ่นเสมหะ ตีปะทะเนื่อง ๆ เข้า ให้มีนมนมัวเมา หายใจเข้าสะท้อนไป ระส่ำระสายจิตต์ เนตรมัวมืดไม่เห็นไฟ หลังตานั้นแข็งไปกันหน้าไซร้ไม่ดูคน . สมมุติว่ากระสือ ผีเข้าถือในตัวคน ใช่ผีคือโรคคน กาพมูตรกินหัวใจ ให้คลั่งไคล้ไม่สมปฤดี เพศกาลนี้หากเบี่ยนไป แม้นเกิดแก่ผู้ใด ท่านกล่าวไว้ตัดอาการ ทั้ง ๕ สถานนี้ กล่าวมามีในอวสาน คือคนนั้นถึงกาล เบื้นอวสานสุดจะยา ฯ

๑. จะกล่าวอติสาร หกประการน้อยลงมา บัจจุบันแก่ชื่อว่า เร่งเยี่ยวยามิเบื่นไร คือถมอุทรวาต ย่อมให้หวาดผันแปรไป ถงเหลวเบื่นน้ำใส กินยาไซร้หยุดหายไป ต้องเย็นเบื่นมาใหม่ ปวดขบไปบีบปางตาย ให้ท้องลงไม่วาย ให้ชักเท้าแดมือกำ หน้าเขียวชักคากลับ ถมให้จับเพศให้ทำ ถมนี้เกิดประจำ สำหรับกายสี่สิบปี หนึ่งชื่อสุนทราวาต เบื่นอำนาจวาโยมี ให้ลงเจ็บนาภี มูตรหลากเหลืองปวดมวนไป กินยาบีดหยุดคลาย ครั้นรู้หายกลับลงใหม่ มักถลายเบื่นมานไป ทั้งห้าไซร้มักมรณา มานเลือดมานกษัย มานถมไซร้มานสีดา มานน้ำมานทั้งห้า เพราะวาตาให้ใส้พอง ฯ

๒. หนึ่งถมปัสสาวาตา กำเริบมาให้ลงท้อง ดุจหนึ่งกินผิดของท้องดี ๆ ให้ลงไป ให้รากเขียวรากเหลือง เบื่นเนื่อง ๆ น้ำใส คือบ่วงทั้งห้าไซร้ ชื่อต่างไปมีห้าประการ หนึ่งเล่าชื่อบ่วงน้ำ ให้ลงซ้ำรากรำคาญ ในอกร้อนฟุ้งสร้าน ระหายน้ำตัวเย็นไป บ่วงถมนั้นให้หนาว หน้าตาพราวท้องขึ้นไป ให้ลงถ้าบีดไว้ ขัดหนักเบามิออกมา จะเหน็บจะสวนแก้ โรคนั้นแปรมิฟังยา ถ้าเบื่นแต่เพลา เข้าถึงเที่ยงตัดอาการ ฯ

๓. ปวงลิงให้ดงไป เจ็ดแปดไซร้ถึงอติสาร ผิวเนื้อมีอาการ ผุดขึ้นสร้านทั่วทั้งตน เป็นเม็ดดังมดกัด ปวดเจ็บขัดแสบเหลือทน ปวดขบในท้องตน ให้สาละวนไม่สะบาย ผุดนอนแลผุดนั่ง เพศนั้นดังวานรหมาย ยาดีรอดไม่ตา เพศทั้งหลายดังวาตา ฯ

๔. หนึ่งเล่าปวงสุนัข ให้หอบพักรากนักหนา ให้จุกแดกขึ้นมา ให้ดงหนักแก้จงดี รู้แก้จะรอดอยู่ ถ้ามิรู้ตายทันที ท่านว่าลมอันนี้ บัจจุบันพัดเอาไว ฯ

๕. ปวงหินให้ดงราก ตัวดือทากเป็นเหน็บไป สวิงสวายใจ เหงื่อตกไหลไม่ขาดสาย ดวงใจดุจคนควัก ถ้ารู้จักแก้ไม่ตาย บอกไว้แพทย์ทั้งหลาย เร่งขวนขวายจำใส่ใจ ฯ

หนึ่งลมกุจฉิยาวาต พัดไม่ขาดตามลำไส้ ปกติอยู่เล่าไซร้ เสียงสัตว์ไว้ให้สะบาย ถ้าพัดไม่สะดวกดี ย่อมเกิดมีโรคทั้งหลาย ลมนั้นมักกลับกลาย ให้ดงไหลไส้ตรงไป โกฐาสยาวาต พัดไม่ขาดอยู่นอกไส้ แต่ต้นคอนั้นดงไป จนที่สุดทรวงทวาร พัดอยู่เป็นธรรมดา เมื่อชีวาจะสังขาร กลับพัดกลุดเป็นดาน ให้พิการพิกลไป บางทีก็สมนิษฐาน เรียกว่าดานลมกระษัย โรคนั้นยืดยาวไป เป็นปลาไหลปลาหมอนา อีกเป็นตะพาบน้ำ รูปดำดังพรรณนา ทั้งสามนี้เกิดมา เพื่อโลหิตตกหมกนาน มักเป็นกษัยห้า เรียกชื่อว่ากระษัยมาน ชื่อหนึ่งกระษัยดาน กระษัยลมทั้งสามนี้ เกิดเพื่อชาติบุคคล คืออกุศลหากย่ำยี ด้วยกรรมของตัวมี เป็นวิถีทางมรณา เป็นแพทย์ให้เรียนรู้ สำนักครูอันปรีชา จะแจ้งในมรณา โรคสิ่งไรจะเกิดเป็น รู้โรคจึงวางยา คือแว่นตาจะส่องเห็น โรคร้อนจะผ่อนย็น เปรียบดังกากตัวชนู จะกล่าวไข้เป็นเบื้องต้น ตามนุสนธิ์ท่านได้ดู ไข้นี้เหมือนตราชู แม้ใครรู้เที่ยงนักหนา ฯ

คัมภีร์ฉันทศาสตร์ เล่ม ๑

พระยาวิชยาธิบดี (กล่อม) เจ้าเมืองจันทบุรี

เรียบเรียงขึ้นใหม่

จะกล่าวเภทชี้พจรจำ เดือนชี้นค่ำฝ่าบาทา เร่งรีบให้กินยา ตามตำราสะดวกดี ๒ ค่ำอยู่หลังบาท อาจสามารถแก้โรคี กินยาสะดวกดี ตามคัมภีร์ที่มมา ๓ ค่ำอยู่ศีรษะ ชัยชนะแก่โรคา เร่งถ่ายเร่งผายยา ดีนักหนาอย่าสงสัย ๔ ค่ำประจำแขน ตามแบบแผนอันพึงใจ ผายยามิเบื่นไร โรคใดๆอันตรธาน ๕ ค่ำประจำฉัน ยาที่กินเล่นเฉียวฉาน วาโยย่อมกล้าหาญ ขึ้นตามคนรากอาเจียร ๖ ค่ำย่อมเรียงราย ทั่วทั้งกายให้คลื่นเหียน ป่วนปั่นให้วุ่งเวียน ย่อมดีเดียนตำรายา ๗ ค่ำประจำแข้ง ตามตำแหน่งให้ผายยา ระงับดับวาตา ในอุราไม่แตกดัน ๘ ค่ำอยู่ท้องน้อย ระย่าย่อยห้ามกวดขัน กำเริบทุกสำรพัน ตำรานั้นว่ามิดี ๙ ค่ำประจำมือ เร่งนับถือเบื่นสุขี ระงับดับโรคี จำเริญศรีอายุนา ๑๐ ค่ำประจำก้น ดีถ้นพ้นต้องตำรา ชนะแก่โรคา ดับวาตาถอยลงไป ๑๑ ค่ำประจำพั้น ซึ่งห้ามนั้นอย่าสงสัย มักรากลำบากใจ โรคภายในกำเริบมา ๑๒ ค่ำประจำคาง อย่าละวางในตำรา กำเริบรายโรคา อย่าวางยาจะถอยแรง ๑๓ ค่ำอยู่ชาดี อันโรคีอย่าระแวง ทั้งโรคร้ายก็หน่ายแหนง อย่าครวญแคลงเร่งวางยา ๑๔ ค่ำประจำหลัง อย่าพลาดพลั้งโรงศึกษา ๑๕ ค่ำประจำใจ ท่านกล่าวไว้สำหรับชาย อย่าประจุอย่ารุกรัย อย่ามักง่ายว่าตามมี แรม ๑ ค่ำจำใส่ใจ ประจำใต้ฝ่าตีนดี ๒ ค่ำประจำที่

หลังตื่นมื่อาย่ำนา ๓ ค่ำอยู่สะดื่อ อย่านับถื่อมักรากรา ๔ ค่ำอยู่ทันตา จะมรณาม้วยบรรลัย ๕ ค่ำประจำลั้น ห้ามยากินรากพ้นไป ๖ ค่ำอยู่เศี่ยรไซร้ ดับโรคภัยสิ้นทั้งปวง ๗ ค่ำประจำตัว - ย่อมเกรงกลัวปะทะทรวง ๘ ค่ำว่าหนักหน่วง อยู่ในทรวย่อมจะตาย ๙ ค่ำประจำคาง เบื้นปานกลางกลื่นลงสาย ๑๐ ค่ำอยู่แขนสะบาย ลงง่ายดายเร็วนักหนา ๑๑ ค่ำประจำมื่อ เร่งนับถื่อตามตำรา ๑๒ ค่ำอยู่นาสำ หายโรคอย่าสงสัย ๑๓ ค่ำประจำกรรณ พยาธินั้นสูญหายไป ๑๔ ค่ำอยู่ปากไซร้ ห้ามมากไว้สิ้นชีวี ๑๕ ค่ำอยู่คอ จงตั้งรอตามวิธี กินยาว่ามิดี ห้ามทั้งนี้ตามตำรา ชีพจรนั้นสำคัญ ทั้งชนนั้นแลเรืองหนา เหมื่อนกันดังกล่าวมา จะผายยาดูให้ดี โบราณท่านตั้งไว้ คัมภีร์ไซร้สำหรับมื่ ดับพยาธิโรคี ยายุยืนเจริญเอย ฯ

บัดนี้จะกล่าวแถลง ให้รู้แจ้งแห่งธาตุหนอ ตั้งเชบไว้แต่ย่อ ๆ พอเบื้นอย่างทางเล่าเรียน ผู้ใดได้พบเห็น อย่าอิจฉาเล่นแลดีเดียน ด้วยข้าอุตส่าห์เพียร จึ่งได้เชี่ยนเบื้นตำรา จักกล่าวตามลักษณะ ชื่อรัตนธาตุทั้งห้า อาจารย์ท่านพรรณนา คัดออกมาจากโรกนิทาน ลักษณะนั้นมีห้า เบื้นธรรมดาแต่โบราณ คือธาตุนั้นพิการ กำเริบแลหย่อนไป หนึ่งเล่าคือธาตุแตก เบื้นแผนกรับเอาไว้ ธาตุออกจากกายไซร้ ตั้งเชบได้ ๕ ประการ ฯ

จะกล่าวธาตุปถวี โทษยี่สิบสองสถาน อาพาธนั้นบันดาล ให้เจ็บปากแลเจ็บฟัน ผมร่วงในศีรษะ หนังหัวพองขนลุกขัน เจ็บทุกแห่งกระดูกใน นาภีนั้นปวดเจ็บไป ปถวีไซร้หย่อนแลนา หนึ่งเล่ากองปถวี กำเริบมีกำลังมา สิบสามตามสังขยา คือนิทราไม่หลับไหล ให้คลั่งให้เจ็บอก น้ำลายตกกระหายไป ให้เศร้าร้าวณภายใน มัก

โกรธใจให้เจ็บหลัง ขัดหนักแดขัดเบา ท้องนั้นเล่าดั่นเสี้ยงดัง ต่างๆ ให้พึงฟัง เจ็บกระทั่งถึงทวารเบา ข้อมือแดข้อแขน ตลอดแล่น เมื่อยขบเอา โทษนุปถวีเล่า อย่าดูเบาสุขุมา นัยหนึ่งเมื่อพิการ ให้เจ็บซ่านทั้งกายา ท้องนั้นเจ็บนักหนา ให้วาตาดขึ้นไป ท้องดั่นเสี่ยงต่าง ๆ เสียดแทงข้างขบตอดใน โทษนั้นปถวีให้ พิการไซร้จึงพิกล นัยหนึ่งปถวีธาตุ เมื่อนิราศออกจากตน เจ็บท้องเบื้นสำตะวน ท้องขึ้นท้นผอมเหลืองไป สมมุติว่าริดสีดวง เพศนั้นล่วงจักแปรไป เบื้นองค์สูตรไซร้ น้ำมูตรในเบื้นเลียดหนอง ให้เสียดสันหลังไป อาหารไซร้มิอยู่ท้อง ปถวีนั้นคะนอง ให้เร่งยาในห้าวัน นัยหนึ่งปถวีแตก ท่านยกแยกไว้สำคัญ คือโสตทั้งสองนั้น ห่อนได้ยินเสี่ยงเจรจา จักษุทั้งสองไซร้ รูปสิ่งใดห่อนเห็นนา ผิวเนื้อนั้นหยาบช้า ซีดสากขาเบื้นอนิจจัง มีโทษทั้งสามนั้น บังเกิดมีเร่งระวัง ห้าวันจะมรณัง ผู้เบื้นแพทย์อย่านอนใจ จักแจ้งอาโปธาตุ เห็นประหลาดเมื่อหย่อนไป อาการสิบเอ็ดให้ ดีพลุ่งไซร้แดเสมหา บุพโพก็ดามไหล โลหิตไซร้บังเกิดมา ขนขันทั่วกายา เกิดน้ำตาให้ดามไหล เสโทแดน้ำเบา เขพะเล่าเกิดมากไป กำเดามักตกไหล มักเบื้นไข้เกิดพิการ หนึ่งเราอาโปไซร้ กำเริบให้โทษสิบเอ็ดสถาน ให้เบื่อรสอาหาร น้ำตาตกปวดศีรา ข้อมือแดข้อเท้า ให้เมื่อยเล่ามักนิทรา ระหายน้ำเบื้นมหา วิงเวียนหน้าตาลั่นไป ให้สะอึกนอนไม่สนิท หวาดหวั่นจิตต์สะดุ้งไหว คำนึงถึงดอกไม้รำพึงไปถึงกิเลสกาม เท่านี้เบื้นสิบเอ็ด กล่าวสำเร็จแต่ใจความ เรียนรู้เร่งไต่ถาม จึงควรนับว่าแพทย์ดี หนึ่งเมื่อจะพิการ สามสถานให้โทษมี ขัดเบาแดนาภี ขึ้นพองแดน้ำกาพ อาโปเมื่ออันตราย ออกจากกายแปรสถาน ให้จุกแน่นเบื้นดาน ส่วนที่ดงก็ดงไป ขัดหนักแด

ขัดเบา เจ็บหัวเหน่าให้หลงไหล ตกเลือดตกหนองใน ปวดมวนไป
เบื้นนานา บางคาบท้องผูก กลั้งเบื้นถูกแดกขึ้นมา ให้เสียดสองซ้ายขวา
ยากที่ยาจะแก้ โรคนี้โบราณกรรม เพศนั้นทำจักแปรไป จะขัดหัวเข่าให้
เจ็บน่องคู้ทั้งสองเบื้น หนึ่งธาตุธาโปแตก ท่านยกแยกไว้ให้เห็น อาการ
ฉะเพาะเบื้น เกิดวิบัติให้ขัดเบา ลิ้นแข็งลิ้นแห้งไป ตัวเย็นไซร้พร้อม
กันเข้า ทั้งสี่ประการเล่า ยังห้าวันจะมรณา ฯ

ลักษณะวาโยไซร้ เมื่อหย่อนไปให้โทษมา สิบสามตามสังขยา
คือวาตาวิบัติไป มักถอนใจใหญ่นัก หาวเรอมักผายลมใน เบื้นลม
พันท้องให้ กระบัดไปร้อนหนาวนา ให้ร้อนในทรวงอก กายสั่นงกเท้า
หัตถา ลมแล่นทั่วกายา เท้าหัตถานั้นเย็นไป ลมพัดต้องดวงจิตต์
ลมทำพิษให้คลั่งไคล้ สิบสามโทษนี้ให้ วาโยไซร้ผ่อนหย่อนลง วา
โยกำเริบคะนอง โทษสิบสองอาการตรง ลิ้นแข็งคอแห้งผง กระหายน้ำ
เขม่นตา ขนพองสยองเกล้า พั้นคลอนเล่าขัดนาสา อาหารไม่นำพา
เท้าหัตถานั้นเย็นไป ปากแห้งฟันแห้งเล่า จักนับเข้าสิบสองไซร้ วา
โยกำเริบให้ เร่งแก้ไขกำเริบมา วาโยพิการเล่า เมื่อท้องเปล่าอาเจียนนา
บางคาบอิ่มข้าวปลา จึ่งอาเจียนคลื่นเหียนไป ท้องนั้นคลอนลมอยู่
พิเคราะห์ดูโทษนี้ไซร้ วาโยพิการให้ ท่านกล่าวไว้เบื้นสำคัญ วาโย
ออกจากตน เกิดพิกลสองหูนั้น ให้หนักแดงครั่น หิ่งห้อยนั้นออก
จากตา ให้เมื่อยสองหัวเข่า จะเบื้นเล่าตะคิวมา จับโปงโป่งขึ้นมา
เจ็บขัดทรวงเสียวปลาดไป มักแปรเบื้นผีเอ็น ร้อนแดเย็นกระบัดให้ สั่น
หลังเมื่อยขบไป วาโยเมื่อไซร้ออกจากกาย วาโยเมื่อแตกเล่า หายใจ
เข้าน้อยไปหาย ใจออกมากระบวย ห่อนรู้จักสมปฤดี กลางคืนแล
กลางวัน จักษุนั้นมืดมัวมี โทษสองประการนี้ ยังสองวันจะมรณา ฯ

พรรณนาเตโชโชร้ เมื่อหย่อนไปให้โทษมา ให้ขัดในอุรา ให้แสบไส้ให้ตัวเย็น จะนอนไม่สะบาย พลิกขวาซ้ายวิบัติเห็น ต่าง ๆ เพื่อให้เป็น มิใคร่หลับสนิทนาน ครั้นหลับสะดุ้งโหว กายนั้นให้มักร้าคาญ มักอยากกินอาหาร ของสัตคาวเป็นนานา กินอาหารน้อย ๆ หิวบ่อย ๆ หลายเพลา อาการสิบนา เร่งรู้ไว้ให้ชัดเจน ในเมื่อเตโชธาตุ วิปลาศกำเริบเป็น โทษสิบประการเห็น ให้พื้นแห้งปากแห้งไป ไม่กอยากอาหาร นอนแล้วคร้านลุกขึ้นให้ เจ็บสูงมึดมัวไป น้ำตาไหลไอแห้งเปล่า พอใจอยู่ที่เปลี่ยว อยู่ผู้เดียวอย่าดูมเต้า เจรจาแล้วลืมเล่า ให้เจ็บเร้าระบมกาย เตโชเมื่อพิการ ท้องขึ้นพล่านไม่สะบาย ท้นท้องมิรู้หาย เป็นมองคร่อแดหิดไอ ขัดอกบวมมือเท้า โทษนั้นเล่าเหตุเพราะไฟ พิการเร่งแก้ไข ตามท่านไว้สรรพยา เตโชออกจากกาย ให้ร้อนปัดายเท้าหัตถา เจ็บปวดเป็นพิษมา ดังเขียวงาขบตอดตน แปรไปให้บวมเล่า หลังมือเท้าปวดสุดทน แปรไปผุดทั้งตน เป็นเม็ดแดงแดดำมี แล้วจมลงทำท้อง ตกเดือดหนองแก้จงดี มือเท้าทั้งสองนั้น ให้เป็นเหน็บชาตายไป โรคนี้ให้เร่งแก้ ดูให้แน่อย่านอนใจ จะเสียมากกว่าได้ เร่งแก้ไขแต่อ่อนมา หนึ่งเล่าเตโชแตก ท่านยกแยกโทษไว้ห้า ปากแห้งแข็งชิวหา เหงื่อตกหน้าตาแห้งไป ห่อนรู้จักหน้ากัน หายใจสั้นสะท้อนใน ผิโทษเช่นนั้นไซร้ ยังสามวันจะมรณา อากาศธาตุแตกนั้น ให้หูตึงกรอกกลอีกตา แลดูนั่งแลหัตถา ห่อนปรากฏจักษุตน โทษสองประการนั้น ยังสองวันชีวาตน จักดับดิ้นอับจน กล่าวไว้แท้แน่ตำรา กลหนึ่งลักษณะธาตุ เมื่อนิราศจากอาตมา เตโชเจ็ดวารา เร่งวางยาแก้ไขกัน ปถวีเมื่อออกจาก แก้ไขยากแต่ห้าวัน มิฟังพ้นกว่านั้น โรคแปรผันเข้าอวสาน วาโยออกเล่าไซร้ เร่งแก้ไขแต่เจ็ดวาร มิทุเลาเบาอาการ เข้าอวสาน

ท่านกล่าวไว้ อาโปเมื่ออกสร้าน สิบเอ็ดวารเร่งแก้ไข โดยที่คัมภีร์ใน
ท่านกล่าวไว้ให้แจ้งใจ อากาศธาตุเมื่อออกนั้น แก้แต่วันเดียวนั้นไซร้
ยามหนึ่งพึงจำไว้ เป็นฉะบับโบราณมา จะกล่าวลักษณะธาตุ ท่าน
กล่าวคาดถึงอวสาน ต้มไข้ได้สิบวาร ให้เชื่อมมึนไม่สมปฤดี อาหาร
กินมิได้ บีดหนักไว้ถ่ายหลายที ไม่ลงสะดวก กลับอาเจียนไม่พึงยา
ลักษณะโทษทั้งนี้ ธาตุปถวีเป็นมหา อาการสิบวารา สิบเอ็ดวันเข้า
อวสาน ต้มไข้ได้สามวัน แลสี่วันมีอาการ หาวเรอรากอาหาร นอนสะดุ้ง
ไม่สมปฤดี ให้เพ้อสะเมอคว้า มักเจรจาพูดด้วยผี เท้าเย็นมือเย็นมี
โทษทั้งนี้เพราะวาตา จะเสียล่วน ๆ หนึ่งได้ แก้เย็นไซร้มีร้อนมา อาการ
สิบวาตา เก้าวันตัดอวสาน ต้มไข้ได้สามวัน แลสี่วันทั้งอาหาร ให้ลงมาก
เหลือการ อยู่ดี ๆ ฉุดลงไป ดางทีตกเสมหัง โลหิตังตกลามไหล ทั้งสอง
ทวารใน แล้วให้รากโลหิตมา ลักษณะอาโปธาตุ ย่อมร้ายกาจไม่พึงยา
เจ็ดวันอย่าฉันทา อาการคาดถึงอวสาน ต้มไข้ได้สามวัน แลสี่วันมีอาการ
ให้ร้อนสองสถาน ร้อนภายนอกแลภายใน พรมน้ำอยู่บวาย ให้ระหาย
น้ำเหลือใจ คอแห้งถึงทรวงใน ให้ตั้งไคล้ไม่สมปฤดี ให้เมื่อยทั่ว
ทั้งตน ดุจคนมารยามี กิริยาเหมือนหนึ่งผี ภูตแลพรายประจำใน
ให้อยากของแสลง ผิดสำแลงแล้วหนักไป ห้าวันอย่าอาลัย โทษนี้
ไซร้ไม่พึงยา เข้าอวสานเร่งพินิจ แพทย์พึงพิจารณา ตัดเสียอย่ารักษา
เตโชธาตุสำแดงการ หนึ่งอากาศธาตุนั้น ในสองวันเป็นประมาณ มิพึง
เข้าอวสาน แพทย์พิจารณ์ชำนาญเอย ฯ

ตำราบ่วงประการแปด บอกให้แพทย์พึงรู้ พิจารณาดูโดยกิริยา
ไข้มีมาต่าง ๆ กัน อย่าสำคัญว่าผีสาจ เหตุเพราะต้องสำแดง ท่าน
ให้แบ่งเป็นสี่ ตามคัมภีร์พระอภิธรรม คือดินน้ำลมไฟ แยกออกไป

เป็นสอง กระแสคลองธรรมดา สังขาราชัยแลวัย จึ่งนับได้เปดประการ ชื่อของท่านจงรู้ คือบ่วงงูมักกะฎา ดมสีดานกโลหิต น้ำโกฏฐ์ติด เป็นเปด แม้นผู้แพทย์จะรักษา ดูกิริยาอาการ ฯ

๑. บ่วงงูท่านให้เร่งกลัว มักบิดตัวตาปรอย ๆ รากลงบ่อยไม่หยุด สี่ยามทรุดโทรมไป ม้วยบรรลัยเป็นแม่นมั่น มิฉะนั้นกรรมสนอง เป็นสองคลองสันนิบาต แปดยามขาดคงตาย แก้ยักย้ายดูดอง ให้เอาก้องปีนไฟ น้ำร้อนไว้สักครู่ เทออกดูได้ไอดิน มาให้กินดูสักหน เดชะกุศลก็พลันหาย ฯ

๒. บ่วงลิงย้ายให้ยิงพื้น หาวคางสั่นแน่นหน้าอก รากลงปรกไปอย่างเดียว ผีปากเขียวขอบตาซีด ทำจริตดังวานร เอามือซ่อนกอดอก สี่ยามตกสันนิบาต ในอำนาจมรณา เมล็ดมะกอกผ่าสี่ซีก เปลือกส้มโอฉีกเท่ากัน สุพรรณถันบาทหนึ่ง ต้มเคี่ยวกึ่งวารี กินสองทีหายแล ฯ

๓. บ่วงลมแปรหลายอย่าง เสียดสีข้างลงไม่มาก จุกอกรากออกน้ำลาย กระวนกระวายร้อนร้อง สี่ยามต้องตามตำแหน่ง ข่าตาแดงฝนเอาไว้ น้ำปูนใสเป็นกระสาย ถ้วยเดียวหายเหมือนว่า ฯ

๔. บ่วงสีดารักษายาก ให้ลงรากเป็นเดิม แล้วมันเพิ่มอาการแรง เมื่อยข้อแทงเสียดยอดอก มือเท้าฟกกดหนังบู้ นิ่งสักครู่แล้วกลับเหียน มักอาเจียนลมเปล่า พูดเสียงเบากลอกหน้าตา ทั้งข้าวปลาไม่รู้รส ฉันไก่หอดพูดร่อแร่ ท่วงทีแท้บีศาจสิง แล้วกลับนิ่งนอนแน่ ตองให้แก้ถึงสามวัน สุพรรณถันบาทหนึ่งดี รากชิงชี่เอาห้าอัน ต้มด้วยกันเคี่ยวน้ำ ให้กินซ้ำสักสองถ้วย ถ้าบุญช่วยก็หายหก ฯ

๕. ปุ่วงลูกนกลงเหมือนกัน โดมาชันกายสั่นสยอง ให้ปวดท้อง ๆ ถ่ายโครก ถาวเรอโยกดูลำบาก หงายอ้าปากรากคางไป หอบหายใจ คล่อแคล่ อาการเช่นลูกนก สี่ยามตกสิ้นนิบาต เอาสวาดเจ็ดเม็ดดำ เผาไฟเสร็จเป็นถ่านดำ ละลายน้ำปูนแดงใส กินเช้าไปถ้วยเดียวเหือด ฯ

๖. อีกปุ่วงเลือดหลงไหลเจือย หาวหอบเหนื่อยบ่นเพ้อพึม ในตาซึม ผิวกายเหลือง ทำหงอยเงื่องให้วางใจ เหมือนเป็นไข้สันนิบาตคลั่ง เป็นสี่ยั้งเจ็ดวันตาย เร่งขวนขวายแรกเป็น เอาฝางเส่นแก่นไม้สัก ไม่เอาหนักสิ่งละกำมือ เม็ดมะกอกจำไว้ห้าเม็ด เผาไฟเสร็จวางไว้ แล้วเอาใส้ขนุนละมุด อย่าไปขุดเอาที่ต้น เอาใส้ผลที่สุกแล้ว สำรส้มแก้ว หนักสิ่งบาท ห้าสิ่งขาดอย่าเฉลียว ต้มสามเคี่ยวเอาหนึ่ง กินบหิ่งก็พลันหาย ฯ

๗. ปุ่วงน้ำชายจะทำฤทธิ์ ลงแล้วคิดข้างคลื่นเหียน ให้อาเจียนไม่หายเหือด ผิวกายเผือดพิ่งยล หนาวสกดกายอุนด์ กาพสิ่งคลี่เป็นเจ้าของ ล่วงเข้าสองยามตาย สี่ยามกลายเป็นสันนิบาต อย่าประมาทเร่งแก้ทำ เปลือกกุ่มน้ำกุ่มบกนั้น อีกหญ้าพันงูแดง สามสิ่งแรงเสมอภาค เปลือกมะกอกถากเอากึ่งยา ต้มแล้วหากากบหมาก หงายอ้าปากพอละลั่นยังไม่ทันจะหลุดหล่น เผาไฟปั่นเป็นถ่านดำ ใส่ในน้ำยาต้ม กินสองอมรากลงหยุด ฯ

๘. ปุ่วงที่ชื่อปุ่วงโกฏฐ์ เกิดเพราะโทษลมกษัยกล่อน ลงรากร้อนทั้งลำคอ มือเท้าฝ่อซีดเหี่ยว เสโทเหนียวกลายเป็นเหน็บ ดูต้นเส้นโลหิตคล้ำ โรครันทำเร่งรักษา จะวางยาให้ตกร้อน พริกไทยล่อนข่ากะชาย บดละลายน้ำดูกยอ แต่พอได้รส อาการงดพอสะบาย สี่ยามกลายจับหัวเหน่า บีดหนักเบาร้อนกายใน สำคัญว่าไข้หลงแก้

เตโชแปรระส่ำระสาย ลำแดงฝ่ายเทวทูต มรณญาณสูตรกำหนดแน่ หมอเร่งแก้อย่าช้า ใบชี้เหล็กมาประมาณกำ อีกฟองน้ำปูนผง ใส่หม้อลงต้มเคี่ยว กินถ้วยเดียวหนักเบาคลาย ถ้าไม่หายย้ายเหนือบล่าง จึงจะวางยาต่อไป นี่บอกไว้ตามสถาน บ่วงแปดประการดังนี้ ฯ

หนึ่งยามีแก้ตันสันนิบาต สองคลองธาตุระส่ำระสาย ประคำดีควายเอาแต่เนื้อ ชั่งอย่าเผื่อสองบาทเผา เมล็ดมะกอกเผาเอาตำลึง เผาแล้วจึงตำบด ใบทองหลางสดใบมนแท้ ใส่ลงแต่พอควร ดีดำนวดอย่าให้เขียว บดทีเดียวปั้นแท่งไว้ กินเมื่อใดจึงละลาย น้ำกระสายอีกที กะบีดีเท่าเมล็ดบัว เผาไฟทั่วสุกโชน หัวหอมโทนสามศีรษะ ถั่วเขียวกะสามหยิบงาม ข้ออ้อยสามเอาที่แดง ใส่ไฟแรงต้มกระสายน้ำละลายยากิน สามถ้วยรินหายขาด แก้สันนิบาตสองคอง ฯ

ขนานสองแก้ชัก เขากวางหุกหกบาท เผาโชนชาดใส่ครภดำหัวว่านน้ำหนักตำลึง สองสิ่งจึงชั่งบท ทาอย่างดมิ่งเท้าทั้ง คอสันหลังให้ทั่วกาย ตะคิวหายทันตา ตามตำราท่านบอกไว้ อีกเล่าไซร้จะให้ง่าย พอลงปลายหนสองหน เร่งเอาผลส้มอไทย ต้มเคี่ยวไว้พอประจุ ดีเกลือสะตุพอกำดัง ถ่ายแรกตั้งเบื้นเดิม ให้ลงเพิ่มสักสี่หน อย่าร้อนรนคงหายขาด เอายาธาตุต้มตั้งรับ ตามบังคับในคัมภีร์ คือดีปลีชิงเจตมูลสะค้านหนุนรากชะพลู กินเข้าดูแม้ทำฤทธิ์ มันให้บีดหนักเบา น้ำส้มเปล่าดีเกลือแทรก ครู่เดียวแตกเบื่องล่าง แม้ยักทางไปข้างร้อนเอายาก่อนแก้สันนิบาต กระสายพาดด้วยน้ำครำ วางประจำเบื้นทิศทั้งทั้งกินทั้งชะโลมกาย โรคนั้นหายไปบริ ฯ

ขนานหนึ่งเคยนับถือ ยาชื่อมหาระงับ แก้สำหรับอหิวาตะกะโรคาหายเหือด ถูกสะบ้าเลือดเปียจักกระจั้น ประคำดีควายนั้นเอาทั้งถูก อีก

กระดูกงูเหลือมใหญ่ ให้เผาไฟเท่ากันหมด เมล็ดมะนาวสดใส่ประสม บดระดมปั้นแท่งไว้ กินเมื่อใดจึงยักย้าย น้ำกระสายตามโรค แก้ลงโกรกน้ำเผื่อนฝาด อาเจียนพาดน้ำลูกยอ ทาคางคอน้ำมะกรูด แก้เพ้อพูดน้ำดีปลี กาฬสิงคลีมูตรน้ำครำ แก้เพ้อพ่นน้ำดอกไม้ บีดเบาไซร้น้ำหญ้าคา บีดหนักมาน้ำดูกสมอ ดีเกลือพอประมาณแท่รก แก้จุกแดกน้ำกำมะถัน อุปะเทผันตามตำรา ตรีคาเม็ดยาหนึง ทองคำลิ่งเนื้อแปดหนัก ความเรารักไม่อยากขาย ยังแยบคายอีกชนาน ชื่อสุริย์ฉานอุทัย ยาแก้ไข้สันนิบาต สองคลองกาจร้ายแรง เอานมกระแชงจันทน์ทั้งสอง อีกกะดองปูป่าเหมือง ดอกมะเฟืองเต็มกำมือ ซี่พันกระบือทั้งกลวยตบ สองสิ่งรีบชุดรากมา ตุมกาชักาหญ้าพันงู ให้เลือกดูเอาที่แดง สามสิ่งแรกชุดเอารากเสมอภาคบดประสม ปั้นแท่งกลมตากแห้งแล้วเหมือนมีแก้วสาระพัดนึก แก้สะอึกปืดหนักเบา หนึ่งเล่าจะอภิปราย น้ำกระสายตามฤดูฝน ซึ่งท่านรู้มาแต่ก่อน เย็นแดร้อนเป็นประมาณ ถ้าอาการเห็นเป็นคลาย จึงค่อยถ่ายเสียอีกที ตามในสารวิลาสินี กล่าวมานี้ท่านเอย ยาประจุไข้คลาย นามภิปรายแก้วมณีโชติ มะตะด้างโทษให้เสื่อมศูนย์ เบญจเหล็กผักคูนใบมะกา ตรีผลาจันทน์แดงเอา หญ้านางอีกเถามวก สิบสามพวกพันพฤษาชาติ ดีเกลือขาดหกบาทตรา อีกทั้งยาดำ ดินประสิวไว้ สองสิ่งใส่สิ่งละสลึง สามเอาหนึ่งเคี่ยวให้ได้กินถ้วยในสันนิบาต จึงบำรุงธาตุธรรมดามี เจ็ดมูลดีปลิงชะพลู หัวแห้วหมูเถาสะค้าน เร่งคิดอ่านเอามะตูมอ่อน ทั้งเกษรประทุมมา ขมิ้นอ้อยหาบรเพ็ดผลกระดอม ดอกพิกุลหอมมาประสม แล้วจึงต้มกินเฉลิมอาหารเกิดกินได้ไม่ผ่ายผอม ชนานามตามตำรับนบประนอม ชื่อว่าจอมจัตตุธาตุโอสถเอย ฯ

จะลำแดงสมุฏฐาน กำหนดที่เกิดไข้ ท่านตั้งไว้ประการรุ่ ตาม
คัมภีร์ศิริมานนท์ ให้นรชนพึงรู้ สังเกตดูเพลากาล วันหนึ่งท่านแบ่ง
สี่ยาม คือหนึ่งตามยามสี่ กลางวันมีโมงสิบสอง กลางคืนร้องเรียก
ว่าทุ่ม แม้นประชุมทุ่มเข้าสาม เรียกว่ายามเหมือนกัน ถ้ากลางวันสาม
โมงเล่า ท่านนับเข้าว่ายามหนึ่ง ขอท่านพึงกำหนดเกิด ยามเช้าเกิด
แต่เสมหัง ยามสองตั้งด้วยโลหิต ยามสามติดเพื่อดี ตกยามสี่เพื่อวาตา
ครั้นเพลาพลบค่ำ ยามหนึ่งทำด้วยกองลม ยามสองระดมซัมซาบ ยาม
สามอาบด้วยโลหิต ยามสี่ชิดด้วยเสมหะ สมุฏฐานดังกล่าวมา จะวาง
ยาแทรกกระสาย เสมหะร้ายแทรกด้วยเกลือ น้ำนมเลือใส่ประกอบ โลหิต
ชอบกระสายเปรี้ยว ดีสิ่งเดียวชอบรสขม ฝ่ายข้างลมชอบเผ็ดร้อน แพทย์จึง
ผ่อนตามเพลา กระสายยาแทรกพลันหาย จะอภิปรายในเรื่องรส เปรี้ยวปรา
กฏเคยลำเหนียก ส้มมะขามเบี่ยกผักส้มป่อย เปรี้ยวอร่อยน้ำส้มซ่า ขม
ธรรมดาบรเพ็ดกระดอม ขมเป็นจอมดังเหลือม เผ็ดพอเอื้อมขิงดีปลี
พิมเสนมีชอใส่แทรก หนึ่งเค็มแปลกนอกจากเกลือ รู้ไว้เพื่อแก้ไม่หยุด
มูตรมนุษย์เปลือกตำภู ส่องสิ่งรู้เกิดเค็มกร่อย อ่านบ่อยๆ ให้จำได้ จะ
ได้ใช้แทรกจูงยา ในตำราบ่วงแปดประการ ตามคัมภีร์โบราณ ซึ่ง
ท่านแต่ก่อนกล่าวเอย ฯ

ฉันทศาสตร์ เล่ม ๑

คัมภีร์ตักกสิลา

ข้าไหว้พระพุทธ พระธรรมบริสุทธิ์ พระสงฆ์บริพาร บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ขอแต่งตำนาน เมืองตักกสิลา ขอให้มีชัย ชนะแก่ภัย โรคะโรคา กล่าวกลอนสอนไว้ มีในตำรา เมืองตักกสิลา ครั้นท่าลงเมือง พระฤาษีเมตตา เห็นเวทนา ผู้ยังคนตายเปลือง จึงไว้ตำรา มีมาตามเรื่อง เป็นบุญไปเบื้อง หน้าทั่วกะดาปา ถ้าแรกต้มไข้ ท่านมากล่าวไว้ ให้พิจารณา ภายนอกภายใน ให้ร้อนนักหนา เมื่อยขบกายา ตาแดงเป็นสาย บ้างเย็นบ้างร้อน เป็นบั้นเป็นท่อน ไปทั่วทั้งกาย ขึ้นมาให้เห็น เป็นวงเป็นสาย บางคาบเป็นสาย รีวยาวรี ดางบางไม่ขึ้น เป็นวงฟกดื่น กายหมดดิบดี หมอนั้นมักว่า ต้นนิบาตก็มี ให้ยาผิดที่ แก้กันไม่ทัน อย่าเพ่อกินยา ร้อนแรงแข็งกล้า ต้มเหล้าน้ำมัน เอาโลหิตออก กอกเลือดนวดพัน ปล่อยปลิงมิทัน แก้กันเดียวนา ถ้ายังไม่รู้ ให้แก้กันดู แต่พันผู้งยา เย็นเป็นอย่างยิ่ง ขมจริงโอชา ฝาดจืดพืชยา ตามอาจารย์สอน อยากจะใคร่รู้ เอาเทียนส่องดู ให้รู้แน่นอน ถ้ายังมิขึ้น ให้กินยาถอน กระทุ้งเสียก่อน อาบพ่นจนเห็น กระทำต้นจบ มิขึ้นกระหลบ กินตับช่อนเร้น ต่อเมื่อมรณา ขึ้นมาให้เห็น ดังก้นเผือกเป็น เขียวขาวแดงมี ดางบางเล่าไซร้ ไม่เจ็บไม่ไข้ อยู่ๆดีๆ ขึ้นมาให้เห็น สองสามราตรี จึงเป็นไข้ก็มี อย่าได้รักษา ถ้าว่าต้มไข้ ดงก่อนเล่าไซร้

สองสามวันมา จึงผุดให้เห็น ดำเขียวขึ้นมา ท่านให้รักษา แต่ง
ยาติดตาม ถ้าว่าออกดำ ขึ้นมาเขียวช้ำ ดุจดังสีคราม ลายทั่วทั้ง
กายา ดังสีหว้าห่าม ดางคาบขึ้นคราม สีอย่างจึงจำ เปลือกเท่านิ้วชี้
สองนิ้วก็มี เรียกว่าออกดำ พิเคราะห์ให้แน่ แท้แล้วจึงทำ ยาแก้ออก
ดำ ทำตามตำรา ถ้าว่าออกแดง สีนั้นเป็นแสง ดุจชาดหยอดทา ผุด
ขึ้นมาเล่า เม็ดเท่าถั่วงา สองนิ้วหัตถา นิ้วหนึ่งก็มี บ่างไข้สะท้าน
ร้อนหนาวครั่นคร้าน มิได้ยั้นที ถ้าผุดขึ้นมา เท่าถูกสะบ้ามี ลักษณะ
ดังนี้ เรียกว่าปานดำแดง เป็นวงกลมอยู่ บอกไว้ให้รู้ ปานดำพิษ
แรง ขึ้นแต่ครึ่งขา บอกไว้ให้แจ้ง เป็นตายคดางแคลง แบ่งเท่า
กันนา ถ้าตลอดถึงเท้า เป็นกรรมของเรา แล้วอย่าสงกา รู้อย่
หนึ่งรอดคน เป็นพันปัญญา ปานแดงท่านว่า ลักษณะเหมือนกัน
ขึ้นซ้ายชายหย่อน พิษนั้นอ่อนกว่า ปานดำนั้นนา ให้เร่งรักษา หา
แพทย์ชยัน เร่งเยียวยากัน อย่าได้ไว้ใจ ถ้าไข้ครั่นตัว แล้วให้
ปวดหัว อย่าได้สงสัย ว่าไข้ดาวเรือง มันกินอยู่ใน เหมือนโคม
ตามไว้ ให้พิจารณา เห็นดังยอดปราสาท พร้อยๆ ประหลาด ไป
ทั่วกายา พิเคราะห์เห็นแท้ แน่แล้วจึงยา ตามในตำรา ท่านมา
กล่าวไว้ ถ้าไข้สะท้าน ร้อนหนาวครั่นคร้าน เลื่องซ่านทั่วไป ละเมอ
เพ้อพร่ำ บ่นร่ำพิไร ดุจดังผีไพร ถูกต้องแถนา ตัวตื่นเย็นฉ่ำ
มือกำตื่นกำ บิดเบือนกายา เป็นสายโลหิต ติดในถูกตา ให้ร้อน
หนักหนา ดุจดังไฟฉน ว่าไข้รากสาด ผุดขึ้นประหลาด ดำแดง
ขาวปน ดุจดังก้านเผือก กลิ่งเกลือกสับสน ยากินยาพ่น แก้ให้ถูกที่
ถ้าเห็นปรากฏ ดังก้านเผือกสด ดำแดงขาวมี ถ้าดำพิษเรือง กว่า
แดงขาวดี พิเคราะห์ให้ดี แต่งยาตามทาง ยอดดำเชิงขาว อาจารย์

ท่านกล่าว ไว้เล่าหลายอย่าง ชื่อว่าตะมอย พิษค่อยเบาบาง ถ้า
ฟกบวมบ้าง ชื่อมะเร็งทูมนา ถ้าเห็นเป็นแถว ริ้ ๆ เป็นแนว เกี่ยว
กันไปมา ชื่อสังวาลย์พระอินทร์ หญิงซ้ายชายขวา ขึ้นต้องตำรา
ตายอย่าสงสัย ชายซ้ายหญิงขวา อาจารย์ท่านว่า มิพอเป็นไร
พอเยียวยาคลาย ค่อยหายย่อยไป หยูกยาเตรียมไว้ ให้ถูกทำนอง ใช้
หนึ่งเล่านา ขึ้นสองต้นขา เขียวขึ้นเป็นหนอง ดางบางอย่างสี่ ลูกหว้า
งอม ๆ พิษนั้นพลันถ่อม ชื่อว่าไข้กระดานหิน ยังไม่ปอกก่อน แก้
ได้โดยถวิล ถ้าลอกปอกเปลือก ตายแท้อย่าหมิ่น บอกไว้ให้สิ้น อย่าได้
ฉงน ถ้าดูเห็นคล้ำ ดังถูกจิกจำ เป็นเงาในตน ชื่อมหาเมฆ
โรค เร่งแก้ขวายขวน เห็นจะอับจน ตามแต่บุญนา อาจารย์
กำหนด ชื่อไข้หงส์รันทด มันผุดขึ้นมา ดังไข่ปลากราย
ลายทั่วกายา ลิ้นกระด้างปากอ้า คางแข็งสลบไป ถ้ายังอ่อนอยู่
หาท่านผู้รู้ ช่วยแปรแก้ไข ถอดปอกหุ้ม สุดรู้จนใจ เกรียมดัง
โฟไหม้ ประกายดาดเหมือนกัน จันทสูตรกำหนด ผุดขึ้นดังผด
แขนทั้งสองนั้น ท่านให้เร่งแก้ ยาแปรจงพลัน ถ้ารู้เท่ามัน มิพอ
เป็นไร ถ้าขึ้นยอดแหลม เด็ก ๆ ขึ้นแซม เป็นเหล่า ๆ ไป นิ้ว
หนึ่งสองนิ้ว อย่าได้สงสัย จะบอกชื่อไว้ ชื่อไข้ระบุชาตุแถนา ถ้า
เห็นเป็นแดง ริ้ ๆ เป็นแนว ดำแดงดังมา ชื่อสายฟ้าฟาด ร้าย
กาจนักหนา เร่งรัดหยูกยา ตามบุญตามกรรม ใช้ชื่อไฟเดือนห้า
พิษแรงแข็งกล้า โดงแดงกลับดำ ชื่อนั้นแปรไป ไฟฟ้าจงจำ แก้
สีดำ แดงได้ไม่ตาย ให้เป็นต่าง ๆ ชักปากคางค้าง ให้ตาง
คลาดคลาย ชักตาแหกเหิน ให้เร่งขวนขวาย แปรยาให้ผาย เห็น
ไม่มรณา ถ้าเป็นแผ่นไป หัวเด็ก ๆ ไซร้ เป็นเหล่าขึ้นมา ให้เมื่อย

กระดูก ทุกทั่วกายา บิดกายซ้ายขวา เขพะให้เหนี่ยว ให้กระหายน้ำ
ชื่อไข้ข้าวไหม้น้อย พิษพานจะถอย พอเยี่ยวยาคลาย ถ้าเห็นสี่เหลือง
มือเท้าขวาซ้าย หน้านั้นเหลืองคล้าย เหมือนดอกบัวขม มักให้เบื่น
บิด ปวดมวนโลหิต เน่าในสะสม จำจะบรรลัย เพราะกาพะมูตร
จม กินตับทับถม มิรู้ว่าเบื่นบิดแลนา บางไข้วิปริต ตกเบื่นโลหิต
ทั้งเก้าทวารา มิได้ไข้เจ็บ ตกเลือดออกมา จงเร่งรักษา อย่าได้
ไว้ใจ ลางบางเบื่นชด ให้เห็นปรากฏ ชักกลมเข้าไป แล้วให้
หงายแหงน หลังแอ่นขึ้นให้ ล้มลงทันใจ เพศไข้นานา ไข้สี่
ประการ โดยดังอาจารย์ ท่านไว้ตำรา มันย่อมแกมไข้ ผุดผื่นขึ้นมา
ประดงศีตา ประดงน้ำประดงไฟ ประดงแกลบครบสี่ จะบอกตามที่ ยังมิเข้า
ใจ ประดงหินให้เชื่อม นอนนิ่งแน่ไป มิลุกขึ้นได้ ทั้งวันทั้งคืน
ประดงไฟล้นพ้น ดังเอาไฟลน ร้อนมิเท่ากัน ประดงแกลบนั้น คัน
พ้นอภิปราย เหลืออดเหลือกลั้น เกาจนเลือดนั้น ติดเต็บบหาย
ประดงน้ำนั้น กลางคืนกลางวัน มูรูดกาย อายุวันหนึ่ง จะถึง
ความตาย ให้แพทย์ทั้งหลาย พึงรู้เด่หักด ชื่อฟองสมุทรา ถ้า
ผุดขึ้นมา สีเขียวมัวมน ถ้าขึ้นจากอก ตกที่อับจน ชายขวาหญิง
ซ้าย ให้เร่งชวายชวน เห็นจะอับจน อย่าได้ไว้ใจ ชายซ้ายหญิง
ขวา อาจารย์ท่านว่า มิพอเบื่นไร ถ้าเห็นดำๆ ดุจดังถ่านไฟ เที่ยม
เนื้อไรๆ เดิมเท่าเมล็ดงา ชื่อมหานิล อย่าได้ดูหมิ่น เร่งแปร
หยูกยา แต่บรรดาไข้ ในตัวสี่ตา ให้พิจารณา ขึ้นร้ายขึ้นดี ขึ้น
ออกขึ้นหน้า ตกที่ร้ายที่นา แปรยาให้ดี แก้ตามทำนอง ให้ต้อง
คัมภีร์ แปรร้ายเบื่นดี ก่อนอย่านอนใจ อาจารย์กำหนด ให้แต่ง
โอสถ กระทุ้งภายใน แล้วพ่นภายนอก ให้ออกจงได้ ปรากฏเถ่า

ไซร้ พึงจิ่งระเหย จิ่งไม่กินได้ กินตับปอดได้ ท้องไม่ร่วงเลย ประทับสำคัญ ก่อนนั้นอย่าเฉย กินยาตามเคย แปรร้ายเป็นดี พิเคราะห์ตามไข้ หนักเบาอย่างไร อย่าให้เสียที แก้จงทำนอง ให้ต้องคัมภีร์ พิเคราะห์ให้ดี จะมีเดชา เอารากเท้ายายม่อม รากมะเดื่อชุมพร อีกรากคุนทา ชิงชี่น้ำนอง ให้ต้องตำรา ปู่เจ้าเขาเขียว หญ้านางแดนา สิริสรรพยา ให้เอาเสมอกัน ต้มให้กินก่อน ตกถึงอุทร ออกสิ้นทุกพรรณ ท่านดีค่าถึง ตำลึงทองนั้น ทำเถิดขยัน กลั่นแกล้งกล่าวมา ยาพ่นภายนอก กระทุ้งให้ออก มานอกกายา หญ้านางใบมะขาม เถาวัตย์เปรี้ยงเอามา ดินประสิวแทรกยา พ่นผุดทันใจ เห็นแท้แล้วเล่า เอารากผักข้าว ขี้กาแดงใส่ แทรกดินประสิว พ่นผิวดงไป กินยาภายใน เสียก่อนแดนา เอาใบหมากผู้ หมากเมียทั้งคู่ มะยมให้หา มะเฟืองมะนาว มะกรูดแดนา ใบโคนดินส่อมา หญ้าแพรกปากควาย มะตูมเอาใบ ขมิ้นอ้อยไซร้ สิริยาทั้งหลาย เสมอภาคหมด บดปั้นละลาย น้ำซาวข้าวกินหาย แปรร้ายเป็นดี ยาพ่นนอกนา เอารังหมาร่า ที่ร้างแรมปี หญ้าแพรกปากควาย ใบมะเฟืองมีดี สิริยาทั้งนี้ เท่ากันบรรจง ปั้นแท่งละลาย น้ำซาวข้าวเป็นกระสาย ขวนขวายใส่ลง พ่นแปรแก้ร้าย หายดังจำนง เป็นดีโดยจง ให้พันสามคราแล้วแต่งยาครอบไข้ สำรพัดแก้ได้ ไข้ตักกสิลา จันทร์แดงจันทร์ขาว ใบส้วาดหัวคดข้าว งวนหมูดงคา สะแกจิ่งจำ ผักข้าวๆ ไหม้ ผักหวานบ้านไซร้ พิมเสนโทรกน้ำ หญ้านางมะนาว ตู้เจ้าจงจำ เสมอภาคเอาน้ำ ซาวข้าวละลาย กินประจำไข้ กว่าจะถอยคลาย ระวังแต่กาพ มันเกิดมากมาย ทั้งหญิงทั้งชาย อย่าได้ไว้ใจ ฯ

จบคัมภีร์ตักกสิลา

ฉันทศาสตร เล่ม ๑

ลักษณะตู้ไข้

จะกล่าวลักษณะไข้ เมื่อเจ็บไซร้เวลามัน แลทั้งกำลังวัน ที่เบื้นนั้นกำหนดหมาย

จะกล่าวตรีเพศเข้า จับรุ่งเช้าจนถึงบ่าย สองโมงจึ่งค่อยคลาย ค่อยสะบายในกายพลัน ไข้ที่ชื่อเอกโทษ แต่รุ่งโสดจนสายัณห์ ถึงค่ำสองทุ่มนั้น ชื่อทุวรรณโทสา แต่รุ่งจนถึงค่ำ แปดทุ่มซ้ำรัตติยา จึ่งสร่างไข้นั้นนา เรียกชื่อว่าโทษเบื้นตรี

ลักษณะเพศทั้งหลาย กำเริบร้ายกำลังมี กำเดาสี่ราตรี เสมหะมีในเก้าวัน โลหิตกำจัดให้ เจ็ดวันไซร้เบื้นสำคัญ วาโยสิบสามวัน กำหนดนั้นเบื้นประธาน

กำลังธาตุทั้งหลาย กำเริบร้ายสี่สถาน ทั้งสามฤดูกาล ดุจดังท่านกล่าวไว้ แรกไข้สี่วาระ ชื่อตติยะจำเนียรไป ห้าวันถึงเจ็ดไซร้ ชื่อตรุณถ้ามิคลาย แปดวันถึงสิบห้า นั้นชื่อว่ามัธยมหมาย โทษสองจำเนียรปลาย สิบเจ็ดหมายชื่อโบราณ โทษสามถ้าพ้นนั้น กำหนดวันไม่ประมาณ เพราะธาตุนั้นพิการ ชื่อจัดตุนันทะชวรเจ

จะกล่าวลักษณะไข้ ท่านกล่าวไว้สามประการ กำเดาสมุฏฐาน เดือดพุ่งซ่านจึ่งเบื้นไป เจ็บสูงเบื้นกำลัง ให้คลุ้มคลั่งดวงจิตต์ไหว ตัวร้อนดังเปลวไฟ ตัวเหลืองไปให้เบาแดง รากเหลืองมิระหายน้ำ ปากขมซ้ำน้ำลายแห้ง ผิวเนื้อแต่กระแหง ผิวหน้าแดงตัวเหลืองไป

กลางคืนหลับไม่สนิท เจ็บดวงจิตต์เคลิ้มหลงไหล น้ำตามักตกไป กำเดาให้โทษแลนา

ลักษณะไข้เพื่อเสลด ให้อาเภทหนาวนักหนา ชูชันทั่วกายา จุกอุราแสยงขน อาหารกินมิได้ ปากหวานไปเห็นพิกล ฝ่าเท้าฝ่ามือตน ขาวเผือดจนมูตหนักเบา ให้รากถอยอาหาร จับส่ท้านให้เหม็นข้าว เบื่อแพทย์อย่าดูเบา เสมหะเล่าให้โทษนา

ลักษณะไข้เพื่อโลหิต ย่อมทำพิษตัวร้อนกล้า กระหายน้ำปวดศีรา เจ็บกายาแทบทำลาย เบาเหลืองผิวตัวแดง ลิ้นคางแข็งฟันแห้งหาย ปากแห้งเหนียวน้ำลาย ธาตุภายในชักให้ดง เพศไข้ทั้งสามนี้ ในคัมภีร์ท่านกล่าวตรง เบื่อแพทย์อย่าได้หลง ดูให้ตรงอย่าใจเบา

ลักษณะอนึ่งโสต เมื่อทุวรรณโทษกำเดา จับหนาวส่ท้านเล่า ให้ร้อนเร่ากระหายชล เหงื่อตกระส่ำระสาย ไม่สบายในกายตน วิงเวียนเป็นสาระวัน ปวดสูงพ้นจะทนทาน

ในเมื่อทุวรรณโทษ กำเดาโสตเสมหะฐาน สองนี้มีอาการ หนาวส่ท้านแสยงขน จุกอกหายใจขัด เหงื่อวิบัติตกทั้งตน ให้ร้อนอยู่สับสน ร้อนทั่วตนปวดศีรา

ในเมื่อทุวรรณโทษ วาโยโสตกับเสมหา ราตรีไม่นิทรา ครั้นหลับตาหลงเพ้อไป ปวดเศียรสุดจะทน ให้สาระวนในดวงใจ ระหายน้ำให้ร้อนใน อาหารไซร้ไม่นำพา

ในเมื่อโทษเข้าครี ทั้งสามนี้คือเสมหา กำเดาแลวาตา กำเริบมาวิบัติไป ให้เจ็บทุกข้อดำ กระหายน้ำให้ร้อนใน ระส่ำระสายใจ เสโทไหลโทรมทั้งกาย ให้ง่วงดุจดังบ้า ในอุราไม่สบาย โทษนี้เป็นตรีปลาย แพทย์ทั้งหลายจงรู้นา

ในเมื่อโทษกำเดา โลหิตเข้ากับวาตา ทั้งสามกำเริบมา จึงเรียกว่าโทษเบื้นตรี ให้เมื่อยไปทั้งตัว เจ็บปวดหัวดังเบื้นผี วิงเวียนไม่สมปฤดี หนักเกษ์ให้ซุนไป ให้จับหนาวสท้าน เหม็นอาหารกินมิได้ เชื่อมมึนมักง่วงไป ท่านกล่าวไว้เร่งเรียนเอา

ในเมื่อโทษโลหิต เสมหะพิษแลกำเดา ทั้งสามเจือกันเข้า ให้ร้อนเร่ากระหายชล กลางคืนนอนไม่สนิท จับดวงจิตต์ร่ำสับสน เสโทตกทั่วตน ผิวหน้าคนนั้นเหลืองไป รากเหลืองติดโลหิต ตาแดงพิษร้อนเหมือนไฟ โทษตรีอันมีใน ท่านกล่าวไว้สุขุมา

ในเมื่อโทษทั้ง ๔ ย่อมแปรผันเบื้นนานา กระด้างทั้งกายา หายใจขัดชักคางแข็ง ชิวหานั้นกระด้าง เพศต่าง ๆ ดังแสดง อาจารย์ท่านกล่าวแจ้ง เรียกว่าโทษมรณะชวา

จะกล่าวกำเนิดไข้ โดยนัยที่มีอาการ แพทย์จงสดับสาร อันควรทำจะสำแดง

ไข้ใดให้ร้อนรน กระหายนั้นเรี่ยวแรง ปากไหม้แตกระแหง จักษุแดงพิการกด ให้เจ็บไม่เว้นว่าง ทั่วสรรพางค์ไปทั้งตน ที่ใดอันเยบยด ที่อันนั้นก็พึงใจ

ไข้ใดให้เย็นนัก แดมันมักให้นอนไป อาหารเห็นเบื่อใจ ให้เจ็บคอเจ็บตูกตา ตาแดงดูดังเลือด แลเจ็บหูทั้งซ้ายขวา กระดูกเจ็บทั่วกายา ให้อยากน้ำในราตรี หนึ่งนอนบ่อนหลับ หายใจคับบอิ่มดี ขัดข้องอุระทวี ให้รากเหลืองพิการกด

ไข้ใดสบัดหนาว แลสบัดให้ร้อนรน หน้าฝากศีรษะทนต์ ให้ปวดร่ำกระหน่ำไป เจ็บคอแลขัดอก กระหายน้ำบุคลายใจ เรี่ยวแรงบมีใน ให้ระทมระทวยกาย บัดสาจะให้ขัดข้อง ไม่แคล่วคล่องในทางระบาย

แพทย์จงกำหนดหมาย ให้สถิตเสถียรใจ ไข้สามประการนี้ กำหนดมิใช่อื่นไกล สันนิบาตจงแจ้งใจ กระทำให้พิการกด

ไข้ใดเจ็บสะดือ กระพือขึ้นไปเบื้องบน หน้าตั้งนั่งวิงวน ให้มืดมนเอพรั่งพราย ให้เจ็บกำด้น ตลอดจนกระหม่อมหมาย สยบร้อนทุรนทุราย แล้วสะท้านให้เยือกเย็น ไส้พุงนั้นพลุ่งพล่าน ในอาการจงเด็งเห็น สันนิบาตโลหิตเป็น ประจักษ์แจ้งอย่าแคลงใจ ฯ

ไข้ใดพิศดูรูป พิเคราะห์ทราบว่าตัวร้าย แม้นเหมือนดังเรือนราย แดนั่นเพื่อละเมอไป คนอื่นจะพูดด้วย มิได้ยินสำเหนียกใน โรคนี้ใช่อื่นไกล คือตรีโทษเข้าเบียดเบียฬ

ไข้ใดให้หนาวสะท้าน ย่อมบิดคร้านหน้าวิงเวียน แสยงขนแดปวดเศียร กระหายหอบซึ่งวารี บั้นเอวแดท้องน้อย ประจำเจ็บมากทวี ปวดคอนั้นเคยมี น้ำลายเล่าก็ขาดไป นิทราก็ตาค้าง ด้วยทางลมเสมหะในมักปนระคนไป กำเนิดให้ซึ่งโรคา ฯ

ไข้ใดให้ตาแดง ผิวหนังแห้งอยู่โรยรา กระหายน้ำแดไส้ยา มิให้หลับระงับกาย ให้รากแดมูตรนั้น ดูสัณฐีก็เหลืองหลาย อาการเที่ยงดูเชิงชาย เป็นสุดสิ้นสมปฤดี อาการนั้นบอกแจ้ง เป็นตำแหน่งเสมหะมี เข้าปนระคนดี เป็นสองทำประจำกาย ฯ

ไข้ใดให้ท้องขึ้น แดวิงเวียนศีรษะสลาย ให้สะอึกให้รากร้าย ด้วยโทษลมกำเดาทำ ฯ

ไข้ใดขัดลูกจาม ตลอดถึงนาสิกำ เสมหะกำเดาทำ เข้าปะปนระคนกัน ฯ

ไข้ใดให้คลื่นเหียน แดอาเจียนน้ำลายครัน ลมเถื่อนน้ำเหลืองนั้น ทั้งสามพวกเข้าพันพัว ฯ

ไข้ใดให้นอนมาก ให้ขมปากให้เจ็บหัว หนึ่งนั้นให้เจ็บตัว กำเนิดเกิดไข้เพื่อดี

ไข้ใดมิให้หลับ ให้รากปวดศีรษะมี ให้กระหายซึ่งวารี ให้เจ็บคอปากแห้งไป ฯ

ไข้ใดให้เจ็บตา กระอายหัวดังฟื้นไฟ ทั้ง ๒ ไข้จงแจ้งใจ คือกำเดาให้โทษา ฯ

ไข้ใดมันให้เจ็บ แต่ผ่าเท้านั้นขึ้นมา ให้ร้อนจนสิ้นสาระพางค์กาย ไม่คลายใจ ในราตรีให้เร่งยา อย่าให้ทันอุทัยชัย กำเดาโทษนั้นไซร้ เร่งระมัดประหยัดกาย ไข้เพื่อโลหิตนั้น สำคัญเจ็บหน้ามากหลาย ใจมักกระสับส่าย จงแจ้งจำที่คำครู ฯ

ไข้ใดให้นอนผิ้น มักคลั่งไคล้อ้ายปากดู น้ำลายมากพราวพรู แลมือเท้าเย็นเยือก มีมายาอยากอาหาร เนื้อคาวหวานจงเด็งเห็น ข้อมือข้อเท้าเบื่น ให้ขัดข้องไม่ว่องไว หนึ่งให้สับสนหนาว แลสบัดให้ร้อนไปโทษนั้นเสมหะใน มากระทำให้ย่ำยี ฯ

ไข้ใดกินอาหาร ให้ขมปากนั้นมากมี ให้อยากของมิดี อันแสลงซึ่งโรคา ให้สะท้านเนื้อระริก ทั้งเสียวซ่านทั้งอาตมา หนึ่งเจ็บทั่วกายา ให้จุกเสียดไม่สมปฤดี ฯ

ไข้ใดให้หนาวสะท้าน แลบิดคร้านยอกเสียดมี ลักษณะของไข้นี้ เป็นไข้เพื่อธาตุวาตา ฯ

ไข้ใดหนาวสะท้าน ปากหวานแลให้อา เจียนแสยงซึ่งโลมา หนึ่งตัวหัวแลลำคอ พ่วงทั้งสรรพางค์เนื้อ ให้เจ็บดังไม่เหลือหลอ นอนซึ่งไม่พึงพอ หนึ่งอาหารไม่นำพา ฯ

ไข้ใดให้สะอึก แลราก[ร้อ]นในวิญญา ทั้ง ๒ คือไข้วาตา ให้โทษ

แห้ประจักษ์ใจ คัมภีร์สารสงเคราะห์ ท่านจัดเจาะประจงไข ด้วยลักษณะ ใน สัมประชวร ๕ ประการ เพื่อเลือดแลกำเดา จักษุแดงโลหิตปาน เพื่อเสมหะสัณฐาน จักษุดังขมิ้นทา หนึ่งเกิดเพื่อดีนั้น จักขุเขียวดังแว่นเขียว เข้าปะตา หนึ่งเกิดเพื่อลมกล้า จักษุกล้าให้มืนไป จำพวกหนึ่งจักษุนั้น ไม่สู้แดงประการใด เพื่อเส้นอำมะพฤกใน ให้เกิดกับสำหรับชาย ถ้าแลสตรีนั้น แพทย์จงได้สำคัญหมาย เพื่อเส้นบัสฆาฏท้าย เกิดสำหรับกับสตรี ฯ

ไข้ใดให้กายนั้น ดูเศร้าดำไม่มีศรี ให้ไอแห้งอยากวารี ให้ฝาดปากเจ็บอกไป หายใจให้ขัดข้อง ด้วยในท้องเป็นก้อนใหญ่ แพทย์จงกำหนดใจ เป็นด้วยลมสิ่งเดียวดาย ฯ

ไข้ใดให้เจ็บหนัง บัสสาวะนั้นเหลืองหลาย ให้ร้อนกระวนกระวาย ให้พึงใจที่อันเย็น ตาแดงแลดงท้อง ให้ยากนักนิบัติเป็น ไข้เพื่อกำเดาเห็น ประจักษ์จิตต์อย่าคิดฉงน ฯ

ไข้ใดศีรษะนั้น ให้ปวดเหมือนกำลังทน ให้สะท้านบิดครันคน ให้ไอให้หาวนอน หนึ่งให้เสโทตก จะหยิบยกอธิกรณ์ เพื่อลมเสมหะจร เข้าทับทำประจำเป็น ฯ

ไข้ใดให้ชืมมัว กระหายน้ำสะท้านเย็น ขมปากวิบากเป็น หนึ่งท้องให้ร้องไป ให้เจ็บตัวเสโทตก หนึ่งให้กำเริบไอ เพื่อเสมหะกำเดาใน กระทำให้พิการกาย หนึ่งไข้ตรีโทษนั้น เป็นโทษสามประการหมาย หนึ่งเจ็บไปทั่วกาย หนึ่งนอนไม่หลับไหล หนึ่งเล่าอาหารเคย ก็ละเลยไม่อาลัย แต่อาการที่เกิดใน เป็นทุวรรณโทษา ถ้าแพทย์ใดสำนักครู เรียนรอบรู้ในโรคา ยังพอจะเยียวยา ไว้สำนวนกระบวนทำ ฯ

ไข้ใดให้ไอแห้ง แลให้หอบเสมหะนำ ตั้งอยู่ในคอทำ ให้แพทย์พึง

กำหนดใน เล็บมือแลเล็บเท้า แลฉันนั้นก็เชียวไป ตานั้นก็เชียวไชร์ ดังคาเมวมาติดตา สำปกดนดังสุนัข แพะแรงแลนกกา นำพร้อมด้วยโทษา โทษนั้นเที่ยงอย่างเกี่ยงใจ นามชื่อสันนิบาต มาตัดชาติทุกข์ไป ไม่พร้อมดังกล่าวไซ แพทย์พอได้จะตามทัน ฯ

ไข้ใดถ้วนสิบสอง ในวันหนึ่งแลสองวัน ให้เชื่อมมึนอาการนั้น ไม่รู้สมปฤดีใด ให้บีดอุจจาระ ยาถ่ายก็มิไป ทั้งอาหารบพานได้ แลให้รากนั้นมากครัน ถ้าอาการนั้นยืนไป ถึง ๑๐ วัน๑๑ วัน โทษตัดอย่าตามมัน ไปลักษณะแห่งบัณฑ์ ฯ

ไข้ใดถ้วนไข้สิบสอง ในสามวันสี่วันมี นอนสะดุ้งไม่สมปฤดี สติพลั้งไม่ยั้งกาย ให้เพ้อให้เรอราก แลรากมีแต่น้ำลาย มือเท้าทั้งขวาซ้าย ให้ผิดเพศสังเกตเย็น ได้หนึ่งจะเสี่ยงสอง ในทำนองจงเล็งเห็น อาการที่มันเป็น คือโทษธาตุธาตุวาตา ถ้าแก้มือแลเท้า มิได้เรียบให้ร้อนมา ให้อาการบันดาลตา ให้คลุมเครือเรอรังไป ถึง ๙ วัน ๑๐ วัน จะอาสัญอย่าสงสัย เที่ยงแท้อย่าอาลัย เพราะโทษกายนั้นมีมา ฯ

ไข้ใดถ้วนไข้สิบสาม ถึง ๓ วัน ๔ วันมา ให้ร้อนทั่วกายา ทั้งภายนอกแลภายใน ให้ทนทุรนทุราย กระสับกระส่ายในหัวใจ ให้ประพรมน้ำไปมิได้ขาดที่กายา ให้ลิ้นแห้งคอแห้ง แห้งจนถึงในอุรา อยากน้ำไม่เบื่อนครา ให้คลั่งไคล้ไม่สมปฤดี ให้เจ็บนั้นต่าง ๆ ดังหนึ่งคนมารยาม์ อยากรองดังต้องผี กำหนดห้ามยิ่งหยามใจ ดุจดังฉะมบปอบ เข้าถ้วงถอบกินอยู่ในโทษนี้คือธาตุไฟ กระทำวิบัติกาย กะได้สักส่วนหนึ่ง แฉะเสี่ยงสองส่วนทาย แก้ร้อนมิวายคลาย อาการนั้นยังยืดยื้น ถึงเจ็ดวันแปดวัน อย่าหมายมั่นจะผ่าฝืน โทษนี้ไม่ได้คืน ชีวิตมรณา ฯ

นัยหนึ่งจะขอไข โดยนัยท่านได้กล่าวมา แพทย์จงเร่งศึกษา สำเหนียกไว้ให้แม่นยำ เอกโทษทุวรรณโทษ แลตรีโทษให้โทษจำ เปลี่ยนแปลกแผนกทำ อาการทับสลับกัน ฯ

หนึ่งลมเบื้นเอกะโทษ จงเร่งโสตสะดับพลัน กำหนดอายุนั้น ๕๐ ปี ทวีไป บังเกิดซึ่งโรคา ในวัสสานฤดูใน ไข้แต่หัวค่ำไป มิได้มีความสะบาย หนึ่งให้สะท้านหนาว สะท้านร้อนไปทั้งกาย ปากคอเพลานหาย น้ำลายขาดที่เคยมี ให้เจ็บระบมตัว ทุกเส้นเอ็นในอินทรีย์ พรรดึกก็เกิดมี หนึ่งให้นอนบเบื้นนอน จับแต่หัวค่ำไป กำหนดไข้ประจำจร ถึง ๔ นาฑี นอน แลไข้นั้นจึ่งวายคลาย เรียกว่าเบื้นเอกโทษ เราจับโจทย์ให้เห็นกาย ดังเราจะบรรยาย ให้สิ้นข้อที่อางขนาง ถึงคราวมิสร่างจับ ยังขยับไปยาวทาง ถึงยามเที่ยงคืนกลาง ว่าเสมหะกับวาตา เรียกว่าทุวรรณโทษ ทั้งสองโสดให้โทษา มาตรแม้นมิโรยรา อาการจับขยับไป ถึงรุ่งตลอดเที่ยง จึ่งสำเนียงสำเหนียกใจ ตรีโทษประชุมใน สันนิบาตไม่คลาดคลา ถ้าว่าเอกโทษถม โดยนิยมท่านกล่าวมา ๗ วันจึ่งวางยา ท่านว่าไว้ในคัมภีร์ ถ้าไม่ถึง ๗ วัน ไข้นั้นอาการทวี จับเกินซึ่งนาฑี ให้ผิดที่สังเกตมา อาการนั้นไม่สม ดังที่ถมเอกโทษา ให้แพทย์พึงเยียวยา อย่าเลยละให้ช้าที ฯ

หนึ่งดีเบื้นเอกโทษ ประมวลโทษให้เกิดมี อายุนั้นถึง ๓๐ ปี ถึง ๔๐ ถอยลงมา ไข้เกิดในคิมหันต์ ทั้งตะวันเที่ยงลงเวลา ลักษณะแห่งโรคา ให้ร้อนเกลือสกดกาย เหี่ยนรากให้เพ้อพำ กระหายน้ำระส่ำระสาย หนึ่งให้มืนดึงกาย ทั้งปากคอก็เฉือกไป ทุกข์สัตว์ทั้งเบาหนัก ให้เหลืองแดงพิการใน หนึ่งให้เซโทไหล เรียกว่าเอกโทษดี จับแต่ตะวันเที่ยง ไปถึงบ่าย ๕ นาฑี แม้นยังไม่สมปฤดี อาการเกินสังเกตไป

จนถึงเวลาค่ำ กำหนดย่ำจึ่งคลายใจ ทุวรรณโทษบังเกิดใน คือดม ปนระคนดี ถึงกำหนดไม่ส่ร่างไข้ จับไปจนราตรี ยามหนึ่งสองยามมี ก็ไม่ส่ร่างส่วางวาย จับจนประจวบแจ้ง อาทิตย์แสงจำรัสฉาย อาการทั้งนั้นทาย ถึงสันนิบาตตรีโทษา แพทย์ใดถ้าได้เห็น อาการเบื้นต้นดับมา เร่งระมัดระเมียนยา ให้เร็วพลันจะเสี่ยที ยาที่แก้เอกโทษ ทุวรรณโทษแลตรี ตำรับบังคับมี ให้เรียงเรียบระเบียบไป ถ้าจับเอกโทษดี อาการมีแต่เที่ยงไป สี่ห้านาฬิใน ก็ส่ร่างเสมอทุกเวลา กำหนดถึงเก้าวัน จะผ่อนผันให้วางยา กล่าวตามท่านกล่าวมา สันโดษโดยแต่โทษดี เสมหะประกอบเกิด ในกำเนิดซึ่งโรค อายุ ๑๕ ปี ฤดูนั้นก็เหมันต์ รุ่งขึ้นเช้าสรรพ ประจวบจับถึงไก่ขัน ลักษณะอาการนั้น ข้างนอกทั่วทั้งตัวตน ให้ร้อนกำดังกถ้า ในกายาวิกลยล เยื่อกเย็นสยองขน ทั้งหวัดไอก็มีมา ลำศอให้ตีบตัน อาหารคลื่นบ่ลงนา เชื่อมมึนหนักกายา ทั้งปากมันก็หวานไป หนึ่งให้อุจจาระ มัสสาวะจักษุใน ดูสิ้นก็ขาวไป มิได้ปกติดี ไข้จับแต่รุ่งเช้า ไปถึงห้าหกนาฬิ อาการเช่นนี้มี ว่าเอกโทษเสมหะทำ ถ้าแม้นมิส่ร่างเสื่อม ยังเดือน ๆ เวลาประจำ ถึงเที่ยงคลอดล้ำไปจนบ่าย ๕ นาฬิ ดีจรมาระคน เข้าปะปนเสมหะมี แม้นจับยังทับทวีจนเย็นย่ำสุริยัณห์ โทษคลุ้มประชุมให้ คลอดไปจนถึงสัน นิบาตตรีโทษนั้น จงรู้แจ้งอย่าแคลงใจ เอกโทษอาการต้น โดยนิพนธ์บังคับไข ไข้ถึงสองไป จงพึงฟังให้ตั้งยา เอกโทษนั้นมีสาม ประการนามแสดงมา กำหนดวันเวลา ก็เสร็จสิ้นในอาการ หนึ่งโสดจะกล่าวอ้าง โดยเบื้นทางพิศดาร เรียงระเบียบสาร ทุวรรณโทษนั้นสิ้นไป กำหนดพึงสังเกต ที่มีเพศปฐมวัย ๑๖ ปีบังเกิดไข้ ในคิมหันต์ฤดูกาล เสมหะนั้นเบื้นต้น ดีเข้าปนเบื้นสองฐาน ระคนกันบันดาล วิบัติเกิดซึ่งโรค

หนึ่งให้สะท้านหนาว สะท้านร้อนไม่สมปฤดี ปากคอนั้นเถือกมี ระหายน้ำเฉหอบไอ ให้เชื่อมมัวตัวหนัก จะลุกนั่งบ่วงไว กำหนดไข้แต่เช้าไป จนบ่ายสร่าง ๓ นาฑี ฯ

หนึ่งโสดอายุนั้น โดยสำคัญสามสิบทวี ไปถึง ๕๐ ปี ว่าดีนั้นกำลังครัน ฯ

หนึ่งเป็นฤดูฝน ให้พิกลพิการพลัน บังเกิดซึ่งโรคันต์ ทุวรรณโทษนั้นมีมา ตั้งแต่ตะวันเที่ยง จับไปจนถึงเวลา เย็นย่ำพระสุริยา จึงสร่างสิ้นได้สมปฤดี ให้เชื่อมมึนมัวเมา เฉะเมื่อยขัดทุกข้อมี ให้หาวเหียนอาเจียนทวี ให้ปากคอนั้นแห้งไป ขนพองสยองกาย ระส่ำระสายในหัทยัย หนึ่งให้สะดุ้งใจ ทั้งศีร์ษะก็ปวดครัน อาการพิกลเกิด เป็นกำเนิดแห่งโรคันต์ ดังฉมระคนกัน ให้แพทย์พึงวิจารณ์จำ ฯ

หนึ่งอายุสี่สิบ ถึงห้าสิบให้เกิดกรรม กำลังฉมระคนทำ เป็นไข้ลงในเหมันต์ ให้หนักในเนื้อตัว เป็นหวัดไอปวดหัวครัน ข้อมือข้อเท้านั้น ให้เมื่อยขบบวายคลาย ฯ

หนึ่งไซร้ในกายคน ให้ร้อนรนนั้นมากมาย เสโทออกบวาย ข้างนอกเย็นบเว้นวัน แต่ค่ำประจำจับ จนรุ่งสรรพก็สร่างพลัน เสลดฉมระดมกัน เป็นสองแจ้งตำแหน่งนาม ทุวรรณโทษก่อเกิด ประชุมเชิดไว้เป็นสาม อายุฤดูยาม กระทู้โทษแห่งโรคี กล่าวในไข้เอกโทษ ทุวรรณโทษดำดับมี เพลายามแลนาฑี กำหนดเนื่องเป็นเรื่องมา แม้นจับนั้นนับทวีเกินนาฑีแลเวลา ให้โทษถึงโทษา สันนิบาตจงแจ้งความ สันนิบาตจะก่อเกิด กำหนดห่างฤดูสาม ฤดูหกนั้นก็ตาม ให้กำหนดแต่เวลารุ่งขึ้นแต่ชั่วไข้ กำเริบไปไม่โรยรา จนสิ้นสุริยา เข้าสองยามเป็นสำคัญในตำรับบังคับขาด ว่าสันนิบาตเป็นเที่ยงธรรม์ ดูเพศสังเกตมัน ใน

อาการที่เกิดมี ให้จับสะท้านร้อน สะท้านหนาวทั้งอินทรีย์ จักษุทั้งสองมี ให้ปวดเคืองน้ำตาไหล ให้เจ็บทุกลำข้อ ถึงสมองกระดูกใน เหงื่อนั้นออกเอิบไป ทั่วทั้งในสกลตน ฉุกตาทั้งสองนั้น ให้เหลืองทั่วทั้งมณฑล บางทีให้แดงยล ฉุกตาล้นจากเบ้าตา จะแลดูสิ่งใด ไม่เที่ยงตามธรรมเนียมมา ปะหลับปะเปลือกตา ดังหนึ่งบ้าเข้าสิงใจ สองหูให้ดิ้งปวดทั้งเพดานก็คันไป ให้หอบแลหายใจ สะอึนอ้อนสะท้อนทำ ลิ้นปากก็เน่าเหม็น เป็นเม็ดพริ้งให้พึงจำ ให้ลิ้นบวมแลลิ้นดำ แลให้เจ็บในอุรา ให้เหี่ยนแสะเสียรนั้น ดูงกงันน่าเวทนา หนึ่งนั้นจะนิทรา ให้ตาหลับบหลับใจ ฉุกนั่งสกลตน ดูพิกลพิการไป หนึ่งนั้นปากคอให้ แลเจรจาบรู่คำ ทุกข์สัตว์บังเกิดมี บางทีเขียวบางทีดำ ให้กะปริบกะปรอยทำให้สะดวกอย่าพึงแคลง รอบข้อทุกข้อนั้น เป็นสายเขียวแลสายแดง เป็นแห่งหนึ่งสองแห่ง แลสามแห่งสำคัญมี ฯ

หนึ่งเส้นนั้นให้เขียว ดูกายเกี่ยวทั้งอินทรีย์ หนึ่งท้องบังเกิดมให้ผะอืดผะอมดง ถ้าพร้อมดังกล่าวมา บขาดทุกสิ่งสม ธาตุเพลิงทั้งสี่กลม นั้นดับสิ้นจากอาตมา ฯ

หนึ่งผู้เป็นอาพาธ สันนิบาตให้โทษา อาการนั้นจรมา ให้แพทย์พึงกำหนดใจ ถ้าบวมต้นหูนั้น ในเจ็ดวันจะบรรลัย ถ้าบวมฉุกตาในกำหนดไว้ห้าวันวาร ถ้าบวมถึงปากนั้น ในเจ็ดวันอวสาน แพทย์เยาว์ปัญญาญาณ จงแจ้งจำที่รำพรรณ นัยหนึ่งจะแจ้งเหตุ โดยประเภทซึ่งโรคันต์ เรียกว่าเป็นทุวรรณ โทษทางระหว่างทำ ก็อดมแลเสมหะเข้าปนประกอบประจำ แพทย์จงสำเหนียกนำ จะกล้าใครจะหย่อนใคร ถ้าลมกำลังแรง ลำแดงท้องให้ผูกไป ทุลข้อทุกลำใน ให้มีนเมื่อยบวายคลาย หนึ่งดูให้กังวัน ศีรษะนั้นก็ปวดหลาย ลักษณะดังนี้ทาย ว่าลมนั้นกำลังมี

เสมหะบอกอาการ ให้โทษพาดกำลังทั่ว ให้หัวตัวเอียมี จะนั่งฤกดำบากกาย ให้หนักซึ่งเนื้อตัว ทั้งเชื่อมมัวก็มากมาย เบื้นดำแหน่งในเชิงชาย เสมหะกล้าบอกการ หนึ่งดีกับเสมหะ เข้าปนปะเบื้นสองฐาน ดีกล้ามีอาการ ให้จับตั้งแต่เที่ยงไป ถึงบ่าย ๓ นาฬิ จึงค่อยมีความสุขใจ แต่ ๓ นาฬิไป จนพลบค่ำจึงค่อยคลาย ฯ

ไข้นั้นให้เชื่อมมัว เหี่ยนรากระส่ำระสาย อาการดังนี้หมาย คือดีมีกำลังครัน ถ้าไข้แต่เช้ามืด ถึง ๓ โมงเบื้นสำคัญ เชื่อมมัวหัวใจครัน ให้กายดิ้งไปทั้งกาย นั่งฤกไม่พลุกพลัก เนื้อตัวหนักดังดินทราย จะนอนก็เคลิ้มคลาย ให้หลับ ๆ ตื่น ๆ ไป หนึ่งนั้นให้เกิดเหี่ยน ทั้งอาเจียนเอาให้ไอ คือดวงเสมหะใน ให้โทษกล้ามากกว่าดี ฯ

อนึ่งดีกับลมโสด ถ้าลมโทษนั้นกล้ามี อาการจับทั่ว ตั้งแต่บ่าย ๓ โมงไป ให้เชื่อมมัวแลหาว เบื้นคราว ๆ ครุ่นไป อาการจะนอนไซร้ ก็ไม่หลับระงับดง พลบค่ำจึงจับสร่าง คนไข้ว่างอารมณ์ปลง จึงหลับสนิทลง จงรู้แจ้งอย่าแคลงใจ ถ้าดีกำลังเกิด ไข้กำเนิดแต่เที่ยงไป ดูเพศสังเกตใน อาการนั่งไม่ทรงกาย จะฤกก็เซซวน ให้ปั่นป่วนระส่ำระสาย ตัวร้อนก็มากมาย จับถึงบ่าย ๕ นาฬิ สร่างสิ้นกำหนดไข้ ก็ค่อยได้ความสุขมี แพทย์จงกำหนดวิธี สำเหนียกไว้ให้ชำนาญ ลักษณะสันนิบาต อาพาธมี ๓ ประการ ดีกับเสมหะฐาน ทั้งวาโยระคนปน ทั้งสามใครยิ่งใคร จะนำไข้ให้เร่งรน แพทย์จงสำเหนียกกด เราจะแจ้งแห่งอาการ ถ้าดีกับเสมหะ เข้าคละเบื้นสมุฏฐาน ยังอายุบันดาล มาแทรกซ้ำให้เรียวแรง แต่บ่าย ๕ นาฬิ ไม่คลายคลี่ประจำแปลง ๓ ยาม อย่าแคลงเบื้นกำหนดอาการกด หนึ่งนั้นให้เชื่อมมัว แลมืดดังทั่วกายน หลับหรือจะตื่นคน ไม่รู้สึกซึ่งกายา หนึ่งนั้นให้หวั่นหวาด สะดุ้งไปทั้ง

อาตมาประสาทโสตจะเรียกหา ไม่ได้ยินว่ากลใด ด้วยลมนั้นแกล้วกล้า มันประดาพัดขึ้นไป ออกตาหูลำคอไซร้ จงดูเพศสังเกตจำ ลักษณะเสมหะกล้า แต่บ่าย ๕ นาฑีทำ จับไปจนพลบค่ำ ค่ำจนถึงสว่างวัน ถึง ๓ นาฑีเช้า ค่อยสว่างเมาอาการมัน ลักษณะซึ่งไข้นั้น จะนั่งตกเป็นสุขกาย ให้หอบนั้นบ่อย ๆ ให้เหี่ยนเป็นกำดังคลาย ให้ถ่มซึ่งน้ำลาย แลหนักตัวมิ่นดิ่งไป ผิวเนื้อนั้นเย็นครัน ทั้งกลางคืนกลางวันในปากฉันให้เฉื่อยไป สังเกตเหตุนี่เพศมัน หนึ่งนั้นเถ้าโสดไข้ มานำให้ซึ่งโทษทัณฑ์ แกล้วกล้ายิ่งกว่ากัน ให้จับแต่เช้าไป จนถึงเวลาค่ำกำหนดย่ำค่อยคลายใจ ในเมื่ออาการใน จะนั่งนอนไม่สะบาย ร้อนเป็นกำดังกล้า นอกกายาแลในกาย ฉันคอก็แห้งหาย น้ำลายขาดที่เคยมี ทุกข์สัตว์ทั้งเบาหนัก ก็พิกลพิการมี ดูเหลืองประเทืองสี ทั้งจักษุก็แดงไป บางทีจักษุนั้น ดูผิวพรรณนั้นเหลืองใน หน้าอกให้เต้นไป มิได้ขาดในอาการ ฯ

กล่าวสันนิบาตโสด เป็นตรีโทษบรรหารสาร แพทย์ใดได้พบพาน จงเล่าทำให้จำเอย ประเภทไข้เท่านี้ เราบอกชี้ผ่อนเฉลย ข้อคำที่รำเอย เสร็จสมมุติยุตติกา ฯ

มรณญาณสูตรนั้น สำคัญวันแลเวลา ผู้นั้นจะมรณา นิมิตรแจ้งประจักษ์ใจ อยู่ดีแลเป็นไข้ ได้ยลยินสำเนียงใน รูปเสียงอันใด ๆ บรรดาโทษที่มีมา คือกาลมัจจุราช สำแดงธาตุให้เบื่นปรา กฏใจประจักษ์ตา อย่าได้ลืมประมาทตน ถ้าเห็นเป็นโชติช่วง ดังดวงจันทร์มณฑล กลิ้งออกไปจากตน คือพลธาตุนั้นขาดไป หนึ่งเห็นเป็นนารี แลมือนั้นถือไฟ ออกตามหน้าต่างไป คือไฟธาตุนิราศกาย หนึ่งเห็นเป็นรูปหญิง อันเพริดพริ้งประเพราพราย แหวกช่องหลังคาหมาย

จะทักถามบ่เจรจา หนึ่งเห็นบุรุษร่าง ดรุณรูปวรามา นุ่งห่มด้วนกาสา
วพัสตร์ไม่พ้นอาภรณ์แดง มาเยยมพิไรร่ำ ร้องเรียกซ้ำด้วยคำแรง กลับ
กลายดำแดงแปลง เป็นนารีนิราศหาย เหตุเห็นเป็นวันสั่ง ชีวาวังจะวาง
วาย หนึ่งไซร้จะใกล้ตาย วิบัติเบื่องอาการครัน ดวงเนตรแดงแจ้งขาว
ให้มัวมืดไม่เห็นอัน. ใด ๆ ที่สำคัญ อันเคยเห็นแต่ก่อนมา เอายาที่
แสบร้อน เข้ายอนหยอดแถบ้ายทา น้ำเนตรไม่มีมา ให้ควดดนตาฏ
ติง หูแจ้งกระด้างเพื่ด สำเนียงเสียงที่ออึง เคยแถ่นกระทบถึง ก็
ขาดค้างบร้างยิน นาสำเคยชูบรส กำหนดกลิ่นเป็นอาจิณ เพื่ดชักไม่ยักยิน ทั้งเหม็นหอบน้ำพา คางแจ้งผีปากเพื่ด ให้ดันดั้นเมื่อเจรจา
รู้อแร่มิได้ปรา กฎแจ้งประจักษ์คำ ปลายเท้าเขม่นชัก ทั้งปลายมือ
เขม่นกำ เส้นชีพจรจำ ให้คลาดนที่อยู่หาย ถ้ายชายคุยหะหด
กำหนดหญิงนั้นชักกาย เบื่ดเผยทวารผาย วิบากดูด้วยจำเบื้น ให้ตก
มูลเทาดำ ทั้งซากถลิ่นแถสร้างเหม็น นานหน่อยอาหารเห็น ก็ถักกินได้
มากครัน ดั่นตนทุรนร้อน ให้หิวหอบผมขนชัน เหงื่อตกเขพะพัน
ให้พัวเหนียวจะพลันตาย หนึ่งไซ้เห็นทารก เมินเกลียดบให้กราย หนึ่ง
ปากเคยเราะร้าย ให้หวานเพราะเสนาะคำ หนึ่งไอไม่หมดตน ทั้งดิน
แห้งจงควรจำ จามถอนใจใหญ่นำ จะบอกเพศอาการตาย ไม่ถ่วง
ถึงสองวัน เบื้นมั่นคงจงควรทาย หนึ่งเห็นเบื้นแสงพราย ระยับเหลืองแถแดงงูเบื้น เหลียมกถมก็ดูกลัง ไปจากตนนิมิตรเห็น ไฟชาตุนั้นชาดเบื้น
กำหนดตายในสามวัน หนึ่งเห็นเบื้นสีขาว แถกถมกลังออกไปพลัน
ขาดชาตุวาโยอัน จะดับศูนย์ในสี่วัน หนึ่งสันนั้นเห็นเขียว ดังถูกปลังเบื้นสำคัญ. ถูกม่วงก็เหมือนกัน แล้วกลับกลังไปจากตน ชาตุน้ำนั้น
ขาดศูนย์ หนึ่งเห็นมนเบื้นสามมน ดังสายละถอกชถ คือปูมเปลือก

แลกลั้งไป ดินชาตุนั้นชาตศูนย์ ในห้าวันจะบรรลัย มั่นคงอย่างสงสัย
ทั้งชาตุน้ำก็เหมือนกัน หนึ่งนั้นให้ดูเงา เมื่อยามเที่ยงเบื้นตำคัญ ถ้า
เงาพิการอัน มีกระจัดไปจากตน รุ่งขึ้นถึงชวบเห็น จักสิ้นชีพวายชนม์
นัยหนึ่งถ้าเงาตน มิได้เห็นประจักษ์ตา หนึ่งพร้อมทั้งไอจาม แลหาว
เรอในครั้งคราว เคยวเคยได้เห็นนา สิกกดูบ่อห่อนเห็น หนึ่งกาย
ประสาทฆาน ประสาทชาดวิบัติเบื้น เคยรู้ว่าร้อนเย็น แลมาชาดบรู้คน
หนึ่งให้เอามือชวา มาบังตาข้างซ้ายยล ตาขวาถ้ามืดมน ที่ควรเห็น
ไม่เห็นหา ยกมือขึ้นห่างคิ้ว ให้ดูชั้วทั้งสองตา เห็นชาดจะมรณา
แลยลใหญ่ก็เหมือนกัน หนึ่งถ่ายอุจจาระ ให้ปิดหูเข้าฟังอัน อึงเสียง
ในช่องกรรณ์ ถ้าชาดหายบได้ยิน หนึ่งนั้นถ้าดูรูป ในวงแว่นเบื้น
อาจิณ ยาวเรียวพิกลฉินท์ อันตรธานไม่เห็นหาย หนึ่งลิ้นไม่รู้รส
ทั้งมวญหมดกำหนดตาย ชวบเบื้นไม่เห็นหาย ในกึ่งเดือนไม่เคลื่อนคลา
หนึ่งนั้นถ้าเงาตน แปรต่อสุริยา ไฟน้ำระวิวา ศะศิมูตรสกดดำ เที่ยง
แท้กำหนดตาย ในสองเดือนจงควรจำ เปรียบด้วยฤกกาดำ ครั้นชน
ชุ่มก็บินไป นัยหนึ่งก็เดินไป ไม่ว่าใกล้ไม่ว่าไกล เห็นคนมาแกว่งไกว
อาวุธมาจะฆ่าฟัน หนึ่งเห็นเป็นงูไซร้ แลเสื่อหมดก็เหมือนกัน หนึ่ง
เห็นอาวุธอัน มาตกลงก็หายไป จะตายด้วยเชยวงา แลอาวุธบำหยัด
ใจ บุญยังมิบรรลัย จะไข้เทบบรรดาตาย หนึ่งดึงค์บุรุษใด ให้
ให้แรงราคบเหือดหาย เจ็ดเดือนไม่เคลื่อนคลาย จะวายชีพชีวา หนึ่ง
ดึงค์บุรุษใด ไม่เกิดราคตัณหา ผู้นั้นจะมรณา กำหนดในสิบเจ็ดปี
หนึ่งกายไม่เหนื่อยการ สำราญร้อนบห่อนมี โทรมเหงื่อเมื่อดึๆ คือ
ชาตุน้ำนั้นชาดไป หนึ่งคนแลใจดี มาเร่งโกรธพิโรธใจ หนึ่งนั้นกำเนิดใน

สันดานใจมักโกรธา เปลี่ยนใจมันมากใจ อันโทษในที่กล่าวมา จงรู้ว่าชื่อว่า ในปีหนึ่งจะถึงกาล หนึ่งเล่ากระดูกขา ข้างขวานั้นให้เจ็บปาน จะแตกหักเป็นสาธารณ์ ในสองปีจะบรรลัย หนึ่งถ้ากระดูกแขนข้างขวา เจ็บพิการไป ผู้นั้นจะบรรลัย กำหนดในสิบเจ็ดปี กล่าวมาพอสังเขป นิเทศแจ้งในคัมภีร์ มรณญาณสูตรนี้ ท่านเปรียบเทียบเป็นทางธรรม เรื่องราวในคัมภีร์ นั้นยากที่สะดับจำ รักเรียกจงเพียรทำ เป็นกลอน กล่าวแต่ความมา อ่านเล่นเป็นลำๆ พอจำได้ไม่เคลื่อนคลา แพทย์รู้ชำนาญยา ไม่รู้ในมรณญาณ ไม่เรียกคัมภีร์สำ ระวังว่าด้วยอติสาร แดธาตุบรรจบปาน ดังตาบอดอันเดินชล ไข้ให้แต่ยาไป จะเสียไปไม่เห็นหน ทางตายเหมือนเดินชล ต่อเจ็บแล้วจึงรู้ตัว เรียนรู้ต่อครูไว้ เหมือนใส่แว่นเมื่อตามัว อย่าควรทะนงตัว ว่าไม่เรียนจะยาทำ เรียบเรียงเป็นเรื่องกลอน บำรุงสอนให้ง่ายจำ ท่องทานให้แม่นยำ กำหนดไว้ในสันดาน คัมภีร์กำเนิดไข้ ติดไว้ในทางทาน ตัวเราผู้แต่งสาร ได้ครองจันทร์บุรีเมือง กรุงศรีนิคามา อยู่บำสาระพัดเหลือง สืบญาติวิราชเมือง มาอยู่พระนครธน เมียบุตรแลนัดดา แต่ไข้มาไม่นับหน หาหมอวิบากตก ด้วยยากพ้นระกำใจ จึงเพียรเป็นแพทย์บ้าง ประสมสร้างคัมภีร์ไป เจ็ดปีนิยมใจ ให้ตรึกตรองทุกเวลา ยังห่อนจะจำได้ จึงคิดให้เป็นกลอนมา ผู้ใดจะศึกษา ประสิทธิ์ให้ชื่นใจ หนึ่งไข้จะใช้ยาให้ต้องตามฤดูไป ตามรสยามิใน ที่กล่าวไว้แต่หลังมา ฯ

หมอเอ๋ยจงฟังสาร บูราณท่านได้กล่าวมา เป็นแพทย์ไม่ศึกษาฉันทศาตร์ให้เรืองรมย์ ไม่รู้กำเนิดไข้ แต่ยาได้ชื่นชม รักษาด้วยอารมณ์ ประโยชน์ลาภอันพึงใจ หมอนั้นท่านเปรียบปาน ดังตาบอดกำเนิดใน อันถือทิฐิใจ ไม่เห็นโทษในกองกรรม วางยาต่อ

คราวเดียว ไม่ต้องโรคยับระยำ ดังโดมะราคำ ดลอดยอดอุระใน ยาผิดเบื้นสองครั้ง ดังยกทุ่มเข้ากองไฟ ถ้าวางยานั้นผิดไป คำรบถ้วนเบื้นสามครา ดังต้องศุนี่ส่าย มาฟาดกายให้มรณา กายยับด้วยพิษยา กำเริบโรคทั่วไป หมอนั้นครั้นสิ้นชนม์ จะไปทนกำเนิดในนรกอันยิ่งใหญ่ ทั้งหม้อน้ำทองแดงมี่ หมู่นายนิระยะบาล ประชุมเชิญด้วยยินดี เครื่องโทษบรรดามี่ จะยกให้เบื้นรางวัล เบื้นแพทย์จงเพียรเรียน ให้รอบรู้จงครบครัน ที่อยู่ฤดูวัน อายุบั้นแลเพลา ลำแดงแสดงไข้ โรคอันใดจะเบื้นมา รู้โรคให้รู้ยา รักษาตามกำเนิดใน กาดำประจำโรค โรคดังกาอันตาไว เงื่อดเงื่อชนูไป ก็หดิ่กหลบด้วยเร็วพลัน ยายิงชนูปาน ดังหราชก็เพี่ยงกัน โรคดังมฤตยูวัน จะดิ่ดับหลบไปเอง โรคมี่ตามพงศ์า เบื้นเวลาบูราณแพลง โทษนั้นกำหนดแคลง จะยายากด้วยแรงกรรม แพทย์ใดชำนาญรู้ กำเนิดโรคแลยำ ยาใช้ด้วยใจทำ เพี่ยงแน่แท้ในทางบุญ ทั้งลาภก็ยิ่งลาภา แลทั้งคุณก็ยิ่งคุณ ทำบุญก็ได้บุญ ประเสริฐเดิศวิชาชาญ จักเบื้นที่เสน่หา ถ้วนทุกหน้าย่อมกราบกราน ใกล้ไกลก็ไม่นาน จะไปสู่ไปง้องอน เบื้นที่จะสรรเสริญ เจริญใจทั้งให้พร ครั้งถึงซึ่งม้วยมรณ์ จะได้ไปในเมืองสวรรค์ เสวยทิพย์สิ่งสุข แสนสนุกทุกวี่วัน คัมภีร์ท่านรำพรรณ ประกาศไว้แต่หลังมา เสร็จสิ้นข้าขอพร ทุกไทเทพย์เทวา สุรารักษ์อันรักษา สถิตทั่วทุกขอบขัณฑ์ สาครสิงขรรุกขชาติเครือดาวดึ่ง ภูมิพื้นพนาสัณฑ์ ทุกถิ่นถ้ำถำเนาชาร เชิญช่วยข้าดับเข็ญ ให้เย็นสุขเกษมสำนัก สัครูทุกภัยพาล ให้เสื่อมศูนย์อรรถัยไกล ใครเห็นให้จงพิศ สวาทชิดภิรมย์ใจ รักยิ่งเสมือนใน สันทะนือ

แดพงศ์พันธุ์ ผดข้าได้ แต่ง ทรง พิมพ์ ไว้ ไปภายหน้าข้าขอทัน องค์พระ
เมตไตยอัน ได้โปรดข้าในชาติคว ข้ามฝั่งยังห้องแก้ว พระนิพพาน
อย่าแปรปรวน เมื่อยังจะเที่ยวทวน อยู่ในชาติกันดาร ขอให้บิดา
มารดา ยิ่งด้วยศฤงฆาร เมียมิตรแลบุตรหลาน ให้รักร่วมหฤทัยกัน
ขอข้าอย่ามีโรค ทั้งหนวกบอดพิการอัน บ้าใบ้ทุกสิ่งสรรพ กระเทย
ง่อยแลตรี เป็นชายให้เรืองรู้ รสธรรมพระคัมภีร์ พุทธฉันทศาสตร์
ศรี ให้เจนจบชำนาญใจ ข้าขอถ้วนสังยิ่ง อายุยืนปัญญาไว ให้มี
เมตตาไป แก่สัตว์ทั่วทุกสารพรรณ เกิดไหนให้เป็นแพทย์ อย่ารู้มี
ผู้มาเทียมทัน โรคสิ้นทุกสิ่งสรรพ์ ให้รอบรู้กำเนิดนา สรรพคุณทั้ง
พันภพ ทุกสิ่งจบบรรดายา ให้บอกด้วยภาษา จะแก้โรคอันใด ๆ
หนึ่งไข้จะตายแล้ว มาหาข้าจงแคล้วไป - จิตต์ข้าเจตนาใน ให้สำเร็จ
ทุกครั้งคราว หนึ่งคนพยศถ่อย หฤทัยโทษอันพาตา ให้พ้นในพงศา
เป็นญาติมิตร์สนิทเรียง เกิดไหนให้ไกลห่าง ประเทศต่างภาษาเสียง
รูปร่อยแลนามเรียง อย่าได้ยลได้ยินมา หนึ่งข้าขอมั่นคั่ง แลศรัทธา
ทุกเพลา ขอเกิดในศาสนา ตราบเท่าพระนฤพานเอย.

จบฉันทศาสตร์แต่เพียงนี้

คัมภีร์สรรพคุณยา เล่ม ๑

(๑) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้ จะกล่าวด้วยพฤกษาชาติ แลว่านยาอันมีคุณแก่สัตว์ทั้งหลายต่าง ๆ ตามลำดับโดยสังเขปไว้ดังนี้

จะกล่าวคุณแห่งสมอ ๙ ประการนี้ก่อน เบื้องประถม ๑ คือ สมอชื่อวิทยา ผล ๒ เหลี่ยมมีรสเย็นดังฟัก รู้แก้สรรพิษทั้งปวง ๒ สมอหนึ่งชื่อโรหิณี ผลกลมมีรสเปรี้ยวหวานระคนกัน รู้แก้เสมหะอันข้นแก่น ๓ สมอหนึ่งชื่อบุตรนา ผล ๓ เหลี่ยมมีรสอันฝาด รู้แก้บิดมูกเลือด ๔ สมอหนึ่งชื่ออนุตา ผล ๓ เหลี่ยมแต่เมล็ดนั้นเล็ก มีรสอันหวานเย็น รู้แก้ไข้ให้คลั่ง แลบ้าคลั่งเลือด ๕ สมอหนึ่งชื่อมุตตะกี ผล ๕ เหลี่ยม มีรสอันเปรี้ยวแลร้อน รู้แก้ลมอันแน่นอยู่ในนาภีแลทรวงอก ๖ สมอหนึ่งชื่ออัพยา ผล ๖ เหลี่ยมมีรสอันขมแลร้อน รู้แก้โลหิตโดยรอบคอบในอุทร ๗ สมอหนึ่งชื่อวิฬันตา ผล ๗ เหลี่ยมสีเหลืองดังสีทอง มีรสอันหวานขมฝาดร้อน รู้แก้จุกจตุราคุแลตรีสมุฏฐาน มีคุณเป็นมหันตคุณยิ่งนัก ๘ สมอหนึ่งชื่อมันตยา ผล ๘ เหลี่ยมสีนวลดังดอกจำปา มีรสมันรู้แก้ลมเกิดมาแต่เส้นแลเอ็น ๙ สมอหนึ่งชื่อสุวรรณ ผล ๙ เหลี่ยมสีเหลืองดังทอง มีรสหอมรู้แก้ลมกระทบดวงจิตต์ อนึ่งสมอป่าผลใหญ่นั้น รู้แก้กระษัยโรคในอุทรแลแก้บิด ดอกรู้แก้ลมอันตั้นอยู่ในโสต กระพี้รู้แก้ไข้อันฟกบวม แก่นรู้แก้โลหิตแลแก้คอชัน เมล็ดดุจหนามบัว รากรู้แก้เสมหะ อนึ่งผลชะขามป้อมอ่อนนั้น มีรสอันเปรี้ยวหวานระคนกัน รู้แก้มังสะให้บริบูรณ์ แลทำให้เสี่ยงเพราะ

รู้แก้พรรดึก แก้พยาธิในกองเสมหะ อนึ่งผามะขามป้อมแก่นั้น มีรสอันขมเผ็ด ฝาดเปรี้ยวระคนกัน รู้ห้ามเสี่ยงลมแลไข้อันพิเศษ อนึ่งผลสมอพิเภกอ่อนนั้น มีรสอันเปรี้ยวรู้สังหารเสี่ยงลมแลไข้อันพิเศษ อนึ่งผลสมอพิเภกแก่นั้น มีรสอันฝาดรู้แก้โรคอันบังเกิดแก่จักษุ รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ธาตุกำเริบแลไข้จับ รู้บำรุงธาตุแลแก้ริดสีดวง เมล็ดในนั้นรู้แก้บิดทั้งปวง ใบนั้นรู้แก้บาดแผลทั้งปวง อันประกอบไปด้วยพยาธิดอกนั้นรู้แก้โรคแก่จักษุ เปลือกนั้นรู้แก้ในทางบัสสาวะพิการ แก่นนั้นรู้แก้ริดสีดวงพลวก รากนั้นรู้แก้โลหิตอันทำให้ร้อนดังอาจารย์ท่านกล่าวไว้

(๒) ปุน จ ปรำ ตำรับนี้จะกล่าวสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ อันอาจารย์ท่านกล่าวไว้ แต่ก่อนสืบกันมา ว่ายังมีพระดาบส ๖ พระองค์ ๑ พระองค์ชื่อฤาษีบัพพะตัง บริโภคซึ่งดีปลี อาจระงับอชินโรคได้ ๒ พระองค์หนึ่งชื่อฤาษีอุชา บริโภคซึ่งรากชะพูล อาจระงับเมื่อยขบได้ ๓ พระองค์หนึ่งชื่อฤาษีบุพพเทวดา บริโภคซึ่งเกาะสะค้าน อาจระงับเสมหะแลวาโยได้ ๔ พระองค์หนึ่งชื่อฤาษีบุพพรต บริโภคซึ่งเจตมูลเพลิง อาจระงับซึ่งโรคอันบังเกิดแต่ดี อันทำให้หนาวแดเย็นได้ ๕ พระองค์หนึ่งชื่อฤาษีมทธิกรรม์ บริโภคซึ่งขิงแห้ง อาจระงับครีโทษได้ ๖ พระองค์หนึ่งชื่อฤาษีมุรทาธร เธอองค์นั้นเป็นผู้ประมวลสรรพยาเข้าด้วยกัน จึงชื่อว่าเบญจะกูลเสมอภาค แลยาเบญกูลนี้ถ้าผู้ใดได้บริโภคแล้ว อาจระงับโรคอันบังเกิด แต่ทวัตติงสาการมีผมเป็นต้นแลสมองที่สุด แลรู้บำรุงธาตุทั้ง ๔ ให้บริบูรณ์ อนึ่งสรรพคุณพริกไทยนั้น ใบรู้แก้ลม ๖ จำพวก แลตั้งจตุระธาตุให้มั่น เมล็ดนั้นรู้ลมอัณฑพฤกแลมุตระฆาฏ รู้ดับเสมหะอันฟุ้งซ่านให้งวดลง รู้บำรุงธาตุให้เป็นปกติ รู้แก้สรรพลมทั้งปวงอันบังเกิดในทรวง ดอกนั้นรู้แก้จักษุแดงดังโลหิต เครื่อ

นั้นรู้แก้อติสารโรค รู้แก้เสมหะอันคั่งอยู่ อนึ่งสรรพคุณตรีผะลานั้น กล่าวคือสมอไทย ๑ สมอพิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ ทั้ง ๓ นี้ระคนกันเข้า จึงได้ชื่อว่าตรีผลา ถ้าผู้ใดได้บริโภค อาจระงับโรคอันบังเกิดแต่ดี รู้แก้เสมหะแลลมในกองธาตุ ฤดูแลกองอายุสมุฏฐานนั้นแล อนึ่งสรรพคุณแห่งตรีกะฎุกนั้น คือพริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ทั้งสามนี้ ระคนกันเข้า จึงชื่อว่าตรีกะฎุก แปลว่าของเผ็ด ๓ สิ่ง ถ้าผู้ใดได้บริโภค อาจระงับโรคอันบังเกิดแต่ลม รู้แก้ดีแลเสมหะในกองสมุฏฐาน ตามธาตุฤดูแลอายุสมุฏฐานนั้นแล อนึ่งสรรพคุณตรีสารนั้น กล่าวคือเจตมูลเพลิง ๑ สะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ทั้ง ๓ นี้ระคนกันเข้า จึงได้ชื่อตรีสาระแก่น ๓ ถ้าผู้ใดบริโภค อาจระงับโรคอันบังเกิดแต่เสมหะ รู้แก้ลมแลดีอันบังเกิดแต่ธาตุฤดู แลอายุสมุฏฐานนั้นดุจดังกล่าวมานี้ ฯ

(๓) ปุน จ ปรำ ตำรับนี้จะกล่าวโดยนัยหนึ่ง ว่าด้วยตรีผะลา ตรีกะฎุก แลตรีสารแลเบญจะกูล ซึ่งกล่าวมาแต่ต้นหลังนั้นแล เบญจะกูลนั้นจัดเป็น ๕ ประการ คืออภิญญาณเบญจะกูล ๑ มหาพิกัดเบญจะกูล ๑ โสฬสเบญจะกูล ทสเบญจะกูล ๑ แลตรีผะลาตรีกะฎุก แลตรีสารซึ่งกล่าวมานี้ ยังมิได้สำเร็จตามในอธิบายแห่งอาจารย์ท่านจัดไว้ อันมีอยู่ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยฎีกา ๒ ว่าด้วยมหาพิกัดนั้นโดยฐาน ในที่นี้ว่าไว้ พอให้แจ้งแต่สังเขป ตำรับนี้จะกล่าวสรรพคุณ ซึ่งแก้โรคต่าง ๆ นั้นต่อไป ตามอธิบายแห่งอาจารย์กำหนดกล่าวไว้ อนึ่งสรรพคุณแห่งขิงแห้งนั้นมีรสอันหวาน ย่อมรู้แก้พรรดึก แก้ไข้จับแก้นอนไม่หลับ แก้ลมพานไส้ แก้ลมแน่นในทรวง แลลมเสียดแทงคลื่นเหียน ๆ อนึ่งสรรพคุณแห่งขิงสดนั้น มีรสอันหวานร้อนเผ็ด เจ่าร้จำเริญอากาศธาตุ ดอกรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ดวงหฤทัย ใบรู้แก้กำเดาให้บริบูรณ์ ต้นรู้สกด

ลมให้ดงไปทางคูถทวาร รากรู้แก้ให้เสี่ยงเพราะ แลจำเริญอาหาร จะกล่าวสรรพคุณแห่งดีปลี มีรสอันเผ็ดขม รากนั้นรู้แก้พิษอำมะพฤกอำมะพาต แลพิษบั้สมาต ใบนั้นรู้แก้เส้นสุมะนา เส้นอัษฎากาศ เถานั้นรู้แก้อัณฑพฤกแลมุตรฆาต ดอกนั้นรู้แก้ปถวีธาตุ ๒๐ ประการ จะกล่าวสรรพคุณแห่งชะพู รากนั้นรู้แก้คูถเสมหะ ต้นนั้นรู้แก้อุระเสมหะ ผลนั้นรู้แก้ฬอเสมหะ ใบนั้นรู้กระทำเสมหะให้งวด จะกล่าวคุณแห่งส้ะค้าน เถารู้แก้ลมอันบังเกิดในกองธาตุแลกองสมุฏฐาน ใบรู้แก้ลมในกองเสมหะโลหิต ผลรู้แก้ลมอันบังเกิดในทรวงอก รากรู้แก้ไข้อันประกอบไปด้วยหืด ดอกรู้ทำลายลมอันมีพิษ คือพิษอำมะพฤกแลบั้สมาต อันเกิดแต่กองพรรดึก จะกล่าวคุณแห่งเจตมูลเพลิงแดง รากรู้แก้จะตุรการเตโชให้บริบริบูรณ์ ดอกรู้แก้พัทธะบีตตะสมุฏฐาน ใบรู้แก้อพัทธบีตตะสมุฏฐาน ต้นรู้แก้โลหิตอันบังเกิดแต่กองกำเดา จะกล่าวคุณแห่งเจตมูลเพลิงขาว รากรู้กระจายกองวาโย แลโลหิตอันมีพิษ ใบรู้แก้วาโยในกองเสมหะ ดอกรู้แก้จักษุโรค ต้นรู้ชำระโลหิตอันเป็นมลทิน ให้ตกเสี่ยดังอาจารย์ท่านกล่าวไว้ ฯ

(๔) ปุน จ จรำ ในลำดับนี้ จะกล่าวสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยคุณแห่งโกฏฐ์พังหลาย อันมีคุณต่าง ๆ ดังนี้ ๑ อันว่าคุณแห่งโกฐ์สอนั้น รู้แก้ไข้จับแลหืดไอ ๒ อันว่าคุณแห่งโกฐ์เชม่านั้น รู้แก้ในโรคในปากในคอ แลแก้หอบให้เสี่ยดแทงส้ข้างทั้งสอง ๓ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์บัวนั้น รู้แก้ลมในกองริดสีดวง แลกระจายซึ่งสรรพลมทั้งปวง ๔ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์เชียงนั้น รู้แก้ไข้ให้สะอึกแลไอ ให้เสียดแทงสองราวข้าง ๕ อันว่าคุณแห่งโกฏจุ่ฬาลัมภานั้น รู้แก้ไข้ให้ผินพรั่งขึ้นทั้งตัวเบื่อเพื่อเสมหะแลหืดไอ ๖ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์กระดูกนั้น รู้แก้ลมในกองเสมหะสมุฏฐาน ๗ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์ก้านพร้าวนั้น รู้แก้

ไข้จับอันประกอบให้สะอึก แลแก้เสมหะแก้หอบ ๗ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์พุงปลานั้น รู้แก้ไข้ในกองอติสารแลอุจจาระธาตุ แลรู้แก้พิษอันทำให้ร้อนเบื้นกำลัง ๘ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์น้ำเต้านั้น รู้แก้พิษอันกระทำให้ธาตุมั่น แลแก้อุจจาระบัสสาวะให้บริบูรณ์ ๑๐ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์กักกรานั้น รู้แก้ลมอันทำให้คลื่นเหียนแลแก้ดีพิการ รู้แก้ริดสีดวงอันงอกในทวารทั้งเก้า ๑๑ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์กะกลิงนั้น รู้แก้โรคในปากในคออันประกอบด้วยกิมิชาติอันเบียพบ่อน รู้แก้ในทางบัสสาวะให้สะดวก แลแก้พิษงู แลตะขาบ แลแมลงป่อง รู้แก้ลมอันกระทำให้กระเพื่อมขึ้นในอุทร แลคลื่นเหียนสมมติว่าลมพานไส้ รู้แก้ริดสีดวงทวาร แลแก้โลหิตอันทำให้เย็น แลรู้กระจายเสี้ยซึ่งลมผูกกลัดทวาร แลลมตั้งมั่นอยู่ในอุทร ๑๒ อันว่าคุณแห่งโกฏฐ์จุพารสนั้น รู้กระจายบุพโพอันเบื้นก้อน รู้ฆ่าเสี้ยซึ่งแม่พยาธิ อันบังเกิดแต่ไส้ด้วนไส้ลามอุปทม รู้ขับโลหิตอันเน่าให้ตก แลรู้แก้รัตตบีตตะโรค รู้สังหรซึ่งโลหิตอันบังเกิดแต่กองบีตตะสมุฏฐาน รู้กระจายเสี้ยซึ่งสรรพพิษทั้งปวง กล่าวโดยสังเขปคุณแห่งโกฏฐ์ ๑๒ ประการ ตามอาจารย์แสดงไว้ก่อนสิ้นแต่เพียงเท่านี้ ฯ

(๕) ปุน จ ปรำ ลำดับนี้จะกล่าวสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ว่าด้วยเทียนทั้งหลาย อันมีคุณแก่สัตว์ต่าง ๆ ดังนี้ ๑ จะกล่าวคุณแห่งเทียนดำนั้น รู้แก้ลมอันบังเกิดแต่กองสมุฏฐาน รู้ทำลายเสมหะอันผูกเบื้นก้อนอยู่ในท้อง แลรู้แก้โลหิตให้สมบูรณ์ ๒ จะกล่าวคุณแห่งเทียนแดงนั้น รู้แก้ซึ่งเสมหะลมดีระคนกัน ซึ่งเรียกว่าสันนิบาต รู้แก้ลมอันเสียดแทงในลำไส้ แลลมคลื่นเหียน ๓ จะกล่าวคุณแห่งเทียนขาวนั้น รู้แก้ลมทั้งปวง รู้แก้ทำลายเสี้ยซึ่งเสมหะอันผูก รู้แก้นิ่วแลมุตกิต ๔ จะกล่าวคุณเทียนตาตั๊กแตนนั้น

รู้แก้ธาตุ รู้ทำลายเสี้ยซึ่งเสมหะโลหิตกำเดาอันพิการให้สมบูรณ์ ๕ จะกล่าวคุณแห่งเทียนแกลบนั้น รู้แก้เสมหะแลตัวพยาธิ รู้กระจายเสี้ยซึ่งพรรดึกอันผูก ๖ จะกล่าวคุณแห่งเทียนเยาวพานนั้น รู้แก้เสมหะอันกระจาย รู้ทำลายเสี้ยซึ่งลมอันดั้นอยู่ในท้อง แลลมอันให้คลื่นเหียนแลให้จุกเสียก รู้แก้ลมอันปวดบ่วนอยู่รอบขอบสะดือ ๗ จะกล่าวคุณแห่งเทียนข้าวเปลือกนั้น รู้ทำลายซึ่งลมอันระคนกันกับเสมหะ รู้แก้ลมในกองอำมะพฤกแลสุมนา รู้แก้ลมสัตถกะวาตะอันจับให้ระส่ำระสาย รู้แก้ลมอันบังเกิดแต่บีตตะสมุฏฐานอันกระทำให้คลั่ง ๘ จะกล่าวคุณแห่งเทียนตากบนั้น รู้แก้อสุรินทญาณธาตุ รู้ทำลายซึ่งสมุฏฐานอันกำเริบหย่อนพิการตามในมหาพิกัด ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยโน้น ๙ จะกล่าวคุณแห่งเทียนดวดนั้น รู้แก้บีตตะสมุฏฐานกำเริบ แลรู้แก้กำเดาให้บริบูรณ์ รู้บำรุงผิวพรรณให้สดชื่น ๑๐ จะกล่าวคุณแห่งเทียนสัตตบุษย์นั้น รู้แก้ลมในครรภ์รักษา รู้แก้พิษอันระส่ำระสาย รู้แก้ไข้จับให้หอบแลสะอึก ๑๑ จะกล่าวคุณแห่งเทียนขมนั้น รู้แก้พัทธะบีตตะคือดีซ่านซึมรั่วพลุ่ง แลรู้แก้ลมในกองบาทจิตต์ รู้บำรุงหทัยวาตแลสัตถกะวาต กล่าวสังเขปคุณแห่งเทียน ๑๑ ประการ ตามอาจารย์แสดงไว้นัยก่อนสิ้นแต่เพียงเท่านี้ ฯ

(๖) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่อันมีคุณต่าง ๆ กันดังนี้ ๑ จะกล่าวคุณแห่งกานพลูนั้น รู้กระจายเสมหะอันข้น รู้แก้เสมหะอันบังเกิดในโลหิตแลดี รู้แก้รัตตบีตตโรคแลหืด รู้กระทำให้อาหารงาด ๒ จะกล่าวคุณแห่งผลจันทร์นั้น รู้แก้ลมอันบังเกิดในกองเสมหะอันผูก รู้ทำลายเสี้ยซึ่งลมอันผูกทวารไว้ให้มั่น รู้กระทำอาหารเก่าใหม่ให้แน่นเข้า จะกล่าวคุณแห่งกระวานนั้น ใบรู้กระทำให้วาโยเดินดงเบื่องต่ำแลแก้ไข้อันเหงาง่วงแก้เสมหะ ผลนั้นรู้กระจายซึ่งเสมหะ

วาโยเตโลหิต ดอกนั้นรู้แก้โรคอันบังเกิดในจักษุอันเปื่อยเน่า เปลือกนั้นรู้แก้ไข้อันเป็นอชินโรคเถออชินธาตุ กระพี้นั้นรู้ดังซึ่งโรคแต่ผิวหนังแก่นนั้นรู้กระจายเสี่ยซึ่งพิษทั้งปวง รากนั้นรู้ดังหารเสี่ยซึ่งโลหิตอันเน่าเป็นก้อนอยู่ในอุทรนั้นให้ตก จะกล่าวคุณแห่งเร่วน้อย ต้นรู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ดี ใบรู้แก้บัสสาวะให้เดินสะดวก ดอกรู้แก้ไข้อันเป็นผื่นขึ้นทั้งตัว ผลรู้แก้กริดสีดวงไอหืดแลเสมหะแลรู้แก้พิษอันบังเกิดในกองมุตกิตมุตฆาฏ รากรู้แก้หืดจะกล่าวคุณแห่งเร่วใหญ่นั้น ผลรู้แก้เสมหะอันบังเกิดแต่ดี รู้แก้กริดสีดวงงอกในทวารทั้ง ๙ ต้นรู้แก้คลื่นเหียน ใบรู้แก้ทุลาวะสา ๑๒ ประการ ดอกรู้แก้พิษดังเบื่อเมาพริ้งไปทั้งตัว รากรู้แก้มองคร่อยแลหืดไอ จะกล่าวคุณแห่งอบเชยนั้น รู้แก้ลมอำมะพฤก รู้ปลุกธาตุอันดันให้เจริญขึ้น รู้แก้เสมหะอันบังเกิดในกองสันนิบาต จะกล่าวคุณแห่งชะเอมไทยนั้น ใบรู้แก้โลหิตให้ตก ผลรู้ทำให้เสมหะให้งวด ดอกรู้แก้ดีแลโลหิต เครือรู้แก้โรคในคอแลแก้รัตตปิตตะ ๘ จะกล่าวคุณแห่งชะเอมเทศนั้น ใบรู้กระทำให้เสมหะแห้งแลแก้ดี ดอกรู้นกสรรพพิษผีทั้งปวง ต้นรู้กระจายเสี่ยซึ่งลมอันพัดขึ้นเบื้องบน รากรู้แก้โลหิตอันเน่าในอุทร แลรู้เจริญซึ่งหทัยวาตให้สดชื่นแก้กำเดาให้เป็นปกติ ดังอาจารย์ท่านกล่าวไว้ ฯ

(๗) ปุน จ ปรำ ลำดับนี้จะกล่าวคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งผักชีนั้น มีรสอันชมฝาดแลหวาน รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ทรวง รู้เจริญอภิญญาณธาตุ รู้แก้สะอึกแลกระหายน้ำ รู้แก้คลื่นเหียนแลแก้โรคอันบังเกิดแก่ตา อันว่าคุณแห่งขมิ้นชันนั้น รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ดี รู้ชำระโรคอันบังเกิดแต่ผิวหนัง รู้ระงับเตโชธาตุให้ดับ รู้แก้เสมหะทำให้ฟกบวมแลแก้บาดแผล อันว่าคุณแห่งขมิ้นเครือนั้น ใบรู้แก้โลหิตเน่าให้ตก ดอกรู้แก้บิดแลมูกเลือด ต้นรู้กระจายลมอันบังเกิดแต่ดี รู้แก้เสมหะแล

ไข้ตรีโทษ รากรู้ขับลมอำมะพฤกให้ตก อันว่าคุณแห่งดองดึงนั้น รู้แก้โรคเรื้อนมะเร็งแดคุดทะราดแดบาดแผล แดรู้สังหารเสี้ยซึ่งลมอันผูก อันว่าคุณแห่งมหาหิงค์นั้น รู้แก้พรรดึกแดแก้ลมเสียดแทง รู้แก้อชินโรคทั้ง ๕ ประการ รู้กระทำให้อาหารงวด รู้เจริญธาตุอันเบื้นมดทินให้ผ่องแผ้ว รู้ชำระเสี้ยซึ่งเสมหะแดลม อันว่าคุณแห่งการบูรนั้น รู้กระทำให้อาหารงวด รู้แก้ลมคูถทวารให้บีด รู้ทำลายเสี้ยซึ่งเสมหะ อันว่าคุณแห่งชะมดนั้น รู้แก้อภิญญาณโรค รู้แก้โลหิตอันกระทำให้ร้อน รู้แก้โลหิตอันตั้งอยู่รอบคอบในอุทร รู้แก้โลหิตอันขึ้นเบื้องบน รู้ระงับธาตุอันกำเริบ รู้ตั้งสัณฐีวรรณให้บริบูรณ์ รู้ทำลายเสี้ยซึ่งลม รู้แก้แผลปวดแสบแดหิดไอ อันว่าคุณแห่งพิมเสนนั้น รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่น้ำดิก แดรู้กระจายเสี้ยซึ่งลมทั้งปวงมิดมหทัยวาต เบื้นต้นมิดมสุมนาวาตเบื้นที่สุด อันตั้งอยู่โดยรอบคอบแห่งสมุฏฐาน อันว่าคุณแห่งน้ำประสานทองจืดนั้น รู้แก้โรคริดสีดวงอันบังเกิดแต่น้ำดิก รู้แก้เสมหะอันผูกในอุทร อันว่าคุณแห่งน้ำประสานทองเทศนั้น รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ลำคอ รู้แก้ไข้อันผอมเหลือง รู้แก้ริดสีดวง ๒ จำพวกคือบังเกิดในจักษุแดทวารหนัก รู้แก้ฟกบวมแดแก้ลมอำมะพฤก รู้แก้หืดไอแดมองคร่อ ดุจอาจารย์ท่านกล่าวไว้

(๘) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้ จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งแก่นสนนั้น มีรสอันขมเผ็ด แก่นนั้นชุ่มไปด้วยน้ำมัน รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่เสมหะแดกระจายเสี้ยซึ่งลมกระพันนรู้แก้ไข้สันนิบาต อันว่าคุณแห่งดอกคำนั้น รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ผิวหนังแดแก้อภิญญาณโรค รู้กระทำให้โลหิตบริบูรณ์งาม อันว่าคุณแห่งจันทน์ขาวนั้นมีรสอันขมหวาน รู้กระทำให้เกิดปัญญาแดราศี รู้แก้ไข้อันเกิดแต่ดับแดดิ รู้แก้กระหายน้ำ อันว่าคุณแห่งจันทน์แดงนั้นมีรส

อันชมเย็น รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ทรวงแดด์ รู้กระทำให้ใจชื่น รู้แก้ไข้รัตตปิตตะแลแก้บาดแผล อันว่าคุณแห่งเปราะหอมแดงนั้น ใบรู้แก้เกลื้อนช้าง ดอกรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่จักษุ ต้นรู้แก้ลมในอุทรซึ่งกระทำให้ท้องขึ้น หัวรู้แก้บุพโพโลหิตให้ตก รู้แก้ลมอังคาพยพ แก้โรคซึ่งทำให้ตัวเป็นผื่นพริ้งแลแก้ไอ รู้แก้พิษในทรวงแลแก้บาดแผล อันว่าอันว่าคุณแห่งเปราะหอมขาวนั้น ใบรู้แก้ผีให้ตก ดอกรู้แก้กุมารโรคสะดุ้งร้องไห้แลเหลือกตาดูหลังคา ต้นรู้แก้โลหิตเน่าให้ตก หัวรู้กระจายเสี่ยซึ่งโลหิตอันประกอบไปด้วยลมอันมีพิษ อันว่าคุณแห่งขลูดแดงนั้น ใบรู้กระจายเสี่ยซึ่งโลหิต รากรู้สังหารเสี่ยซึ่งอภิญญาณโรค รู้แก้รัตตปิตตะอันบังเกิดแต่เหตุด้วยดีเป็นต้น อันว่าคุณแห่งขะลูดขาวนั้น ใบรู้แก้ไข้จับ ผลรู้แก้ไข้อันกำเริบ ดอกรู้แก้ไข้อันหาสติมิได้แลรู้แก้ลมอุทธังคมาวาต รากรู้แก้ลมหทัยวาต รู้แก้เสมหะแลไข้พิษ อันว่าคุณแห่งส์มนั้น ใบรู้แก้ส์วิงขึ้นหน้า รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ดับ ผลรู้ขับเสมหะให้สำรอกเสี่ย ดอกรู้แก้โลหิตสตรีอันมีครรภ์ เปลือกรู้แก้แม่พยาธิ์คือเกลื้อนใหญ่น้อย ใส้รู้แก้พยาธิ์ออกดากอุทร รากรู้แก้ลันนิบาตลงโลหิตออกมา อันว่าคุณแห่งต้นต้นเบื็ดน้ำนั้น ใบรู้ฆ่าเสี่ยซึ่งพยาธิ์คือขี้กลาก ดอกรู้แก้ริดส์ดวงทางทวาร ผลรู้แก้ผมอันหงอก เปลือกรู้แก้นิ่ว แก่นรู้กระจายเสี่ยซึ่งลมอัณฑะพฤก รากรู้แก้เสมหะให้ตก ดุจอาจารย์ท่านกล่าวไว้ดังนี้

(๕) ปุน จ ปรำ ลำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งเท้ายายม่อมนั้น รู้แก้พิษเสมหะโดยรอบคอบแลแก้สรรพพิษทั้งปวง อันว่าคุณแห่งครอยทั้ง ๓ นั้นมีคุณดุจเดียวกัน ต้นรู้ตั้งไว้ซึ่งโลหิตแลลม ดอกรู้ชำระในลำไส้ให้บริสุทธิ์ ใบรู้กระทำให้บุพโพตก

ออกมา รากรู้แก้ลมแดดกระทำให้เป็นปกติแห่งธาตุ รู้เจริญสุดติธาตุ รู้แก้มุตกิดแดแก้ไอ รู้แก้ไข้ผอมเหลืองแลรู้เจริญอายุ อันว่าคุณข่าใหญ่นั้น หัวรู้ขับลมให้กระจาย รู้แก้ฟกบวมแดแก้พิษ รู้แก้บิดอันตกโลหิต ใบรู้แก้ตัวพยาธิคือชักดาก ดอกรู้แก้เกลื้อนใหญ่แดน้อย อันว่าคุณแห่งข่าดังนั้น ต้นรู้แก้พิษผีดาษ ใบรู้แก้พยาธิคือเกลื้อนใหญ่แดน้อย ดอกรู้แก้พยาธิในอุทรให้ตก รากรู้แก้หัวผีรู้แก้โรคสำหรับบุรุษ อันว่าคุณแห่งกระทือนั้น ต้นรู้แก้ไข้อันกระทำให้เบื่ออาหาร ใบรู้แก้โลหิตอยู่ไฟให้ตก ดอกรู้แก้ไข้อันผอมเหลือง รากรู้แก้ไข้อันร้อนกระทำให้เย็น หัวรู้ตั้งไว้ซึ่งน้ำนมแห่งสตรีให้บริบูรณ์ขึ้น รู้แก้ปวดมวนในอุทร อันว่าคุณแห่งไพลนั้น ต้นรู้แก้อุจจาระอันประกอบไปด้วยอุปัทวะ ใบรู้แก้ไข้อันเมื่อยขบ ดอกรู้กระจายเสี่ยงซึ่งโลหิตอันบังเกิดแต่อภิญญาณธาตุ รากรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่โลหิตออกทางปากแดจมูก หัวรู้ขับโลหิตอันร้ายให้ตกเสีย อันว่าคุณแห่งวราชายนั้น มีรสอันเผ็ดร้อนชม รู้แก้โรคอันเกิดในปาก แดรู้แก้มุตกิดแดลมอันบังเกิดแต่กองหทัยวาต อันว่าคุณแห่งหอมนั้น มีรสหวานเค็มเอือก รู้แก้ไข้หัวดแดไข้อันผูกเป็นเจ้าเรือน รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ชินธาตุ ๔ ประการ หัวนนมีรสอันหวานเผ็ด รู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ทรวง รู้กระทำให้ผมดก แดให้มีสัณฐานวรรณอันงาม รู้กระทำให้อาหารงวด รู้แก้ไข้สันนิบาตแดบังเกิดแต่จักษุ รู้กระทำให้เสมหะตก รู้แก้โรคในปากแดบำรุงธาตุ อันว่าคุณแห่งกระเทียมนั้น หัวรู้แก้เสมหะแดลม รู้แก้ซึ่งเกลื้อนกลาก ใบรู้กระทำให้เสมหะแห้งแดกระจายเสี่ยงซึ่งโลหิต แดแก้ลมอันปวดมวนตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้

(๑๐) ปุน จ ปรำ ตำดับนี้จะว่าด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งให ไป อัน

ว่าคุณแห่งกุมบกนั้น ใบรู้แก้ลมแลฆ่าเสี่ยซึ่งแม่พยาธิกล่าวคือตะมอย รู้แก้เกลอนอันบังเกิดขึ้นที่หน้า เปลือกรู้แก้ซึ่งน้ำแลลมอันกระทำให้เย็นในท้อง แก่นรู้แก้ริดสีดวงผอมเหลือง รากรู้แก้มานกระษัยอันเกิดแต่กองลม อันว่าคุณแห่งกุมน้ำนั้น ใบรู้กระทำให้เหงื่อซ่านออกมา ดอกรู้แก้เจ็บในลำคอ ผลรู้แก้ไข้อันทำให้หนาวแลร้อน เปลือกรู้แก้สะอึกแลแก้ลมให้เรอขึ้นเบื้องบน แก่นรู้แก้ปะระเมหะคือน้ำเบื่อเป็นต้น รากรู้ทำลายเสี่ยซึ่งบุพโพอันผูกเป็นก้อน อันว่าคุณแห่งคนทีสอขาวนั้น ใบรู้ตั้งตรีสมุฏฐานให้เป็นปกติ รู้แก้ลมแลแม่พยาธิแลแก้สาบสางในกาย ดอกรู้แก้ไข้อันบังเกิดแต่ทรวง ผลรู้แก้พยาธิแลหืดไอ แก้ไข้ในครรภ์รักษา เปลือกรู้แก้ไข้อันทำให้เย็นแลแก้คลื่นเหียน รู้แก้หญิงฤดูพิการแลรู้แก้ซึ่งโลหิต รากรู้แก้บวมแลไข้อันทำให้ร้อน อันว่าคุณแห่งคนทีสอดำนั้น เปลือกรู้แก้ไข้ฟกแก้ริดสีดวง รู้แก้ลมเสียดแทงแลแก้พยาธิ ใบรู้แก้เสมหะแลโลหิต รู้ขับลมให้กระจายแลฆ่าแม่พยาธิทั้งคุดทะราด แลรู้บำรุงธาตุให้เป็นปกติ รากรู้กระจายลมอันเกิดแต่กองเสมหะ รู้แก้เหงื่ออันแห้งให้ตกออกมา อันว่าคุณแห่งรักขาวนั้นมีรสอันจืด ใบรู้แก้ริดสีดวงทวารแลคุดทะราด ยางรู้แก้ริดสีดวงในลำไส้ ดอกรู้แก้แม่พยาธิคือกลากเกลื้อน ผลรู้แก้ซึ่งรังแค ต้นรู้บำรุงอากาศธาตุ ๙ ประการให้บริบูรณ์ รากรู้แก้มูกเลือดแลไข้เหนือ อันว่าคุณแห่งหญ้าพันงูนั้น ต้นรู้แก้ท้างบัสสาวะอันขัดขัง ใบรู้แก้โรคในลำคอดุจหนามก้านบัว ดอกรู้แก้เสมหะในท้อง ผลรู้ทำลายเสี่ยซึ่งเม็ดน้ำให้ตก รากรู้แก้น้ำ ๒๐ ประการ อันว่าคุณแห่งมะไฟเดือน ๕ นั้น ต้นรู้บำรุงธาตุแลกระทำอาหารให้งวด ใบรู้แก้แม่พยาธิคือเกลอนกลากชื้อนกุฏฐังแลไส้เดือนในท้อง ผลรู้กระทำโลหิตที่เสียในท้องให้ตก รากรู้ทำลายโลหิตเบื้องบนให้ตกเสียดุจกล่าวมานี้ ฯ

(๑๑) ปุน จ ปริ ถ้าดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบไป อันว่าคุณแห่งกะเม็งนั้น ต้นรู้ซับลมให้กระจาย รู้แก้โลหิตอันกระทำให้ร้อน ดอกรู้แก้ดีอันฟุ้งซ่านให้บริบูรณ์ ผลรู้แก้ลมอันเป็นพิษให้ถอย รากรู้แก้ลมวิงเวียนแก้ปวดในท้อง อันว่าคุณแห่งว่านหางช้างนั้น ต้นรู้แก้คุณอันบุคคลทำด้วยหนัง ใบรู้แก้คุณอันบุคคลทำด้วยเนื้อ ดอกรู้แก้คุณอันบุคคลทำด้วยผม รากรู้แก้คุณอันบุคคลทำด้วยกระดูก อันว่าคุณแห่งทองหลายใบมนนั้น ใบรู้แก้ลมแก้กริดสีดวงแก้ไส้เลื่อนในท้อง ดอกรู้แก้โลหิตให้ตกเสีย ผลรู้บำรุงซึ่งดี เปลือกรู้แก้วาโยโลหิตเสมหะให้ตก แก่นรู้แก้พิษผี รากรู้แก้สรรพพิษทั้งปวง อันว่าคุณแห่งคัดเค้านั้น ใบรู้แก้โลหิตซ่าน ดอกรู้แก้โลหิตในกองกำเดา ผลรู้แก้โลหิตอันเน่าให้ตกเสีย ต้นรู้แก้โลหิตร้างให้บริบูรณ์ รากรู้แก้รัตตะปิตตะโรค อันว่าคุณแห่งนมพิจิตต์นั้น ใบรู้แก้สรรพพิษทั้งปวง มีพิษไข้เป็นต้น มีพิษลมเป็นที่สุด ดอกรู้แก้ลมอันมีพิษ ผลรู้ทำลายเสียซึ่งบุพโพให้เตกออก รากรู้แก้ลมอันทำให้คลื่นเหียน อันว่าคุณแห่งกกดังกานั้น ต้นรู้ทำลายซึ่งดีอันฝักไว้ซึ่งพิษ ใบรู้ฆ่าแม่พยาธิทั้งปวง ดอกรู้แก้โรคในปาก รากรู้กระทำให้โลหิตในท้องนั้นตกเสีย หัวรู้เจริญอภิญญาณธาตุเตอสุรินทญาณธาตุ สมุฏฐานพิกัดรู้กระทำให้อาหารงวด รู้กระทำเสมหะอันเฟื่องให้สงบลง อันว่าคุณแห่งสะเดานั้น มีรสอันขมฝาดเย็น ใบรู้กระทำให้ระมัดในท้อง รู้บำรุงเพลิงธาตุกระทำให้อาหารงวด ดอกรู้แก้พิษโลหิตอันบังเกิดแต่กำเดา รู้แก้กริดสีดวงอันบังเกิดในลำคอให้คันดุจตัวพยาธิไต่อยู่ ผลรู้แก้ลมหทัยวาต แลลมสัตตะวาต แลลมอันบังเกิดแก่กองปิตตะสมุฏฐาน เปลือกรู้แก้บิดแลมูกเลือด กระพี้รู้แก้ดีแลบ้าอันเพ้อคลั่ง แก่นรู้แก้ลม อันทำให้คลื่นเหียน

อาเจียนเถดมอันผูกกดัดทวาร รากรู้แก้เสมหะอันเป็นสนับอยู่ภายในท้อง แดรู้แก้เสมหะอันคิดอยู่ในลำคอ ให้ตกตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ ฯ

(๑๒) ปุน จ ปรำ จะกล่าวสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบไป อันว่าคุณแห่งพิลังกาสานั้น มีรสอันขมร้อน ใบรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ดับ ดอกรู้แก้โรคอันประกอบไปด้วยพยาธิเป็นต้น ผลรู้แก้ไข้กองอติสารโรค ต้นรู้แก้โรคกุฏฐัง รากรู้แก้โรคสำหรับบุรุษกล่าวคือปะระเมหะ อันว่าคุณแห่งชิเหล็กนั้น ใบรู้แก้มุตกิต ดอกรู้แก้โลหิตแก้นอนไม่หลับแก้รังแค เปลือกรู้แก้ริดสีดวง กระพี้รู้แก้โลหิตอันทำให้ระสำระสาย แก่นรู้แก้ลมอันกระทำให้เย็นทั่วทั้งกาย แดรู้แก้พยาธิในท้องให้ตก ไส้รู้แก้โลหิตอันขึ้นเบื้องบน แดแก้โลหิตอันกระทำให้ระส่ำระสายในท้อง แดรู้แก้โลหิตอันกระทำให้แสบในจักษุทวาร รากรู้แก้ไข้อันกระทำให้หนาว แดรู้แก้โรคอันเป็นชินธาตุ อันว่าคุณแห่งหญ้าต้นนกนั้น รู้แก้ไข้อันกระทำให้ร้อนกระหายน้ำเบื่อเพื่อดื่มอันแห้ง อันว่าคุณแห่งชะมดต้นนั้น ใบรู้แก้พยาธิคือกดากเกดอน ดอกรู้แก้พยาธิคือไส้เดือนในท้องให้ตก ผลรู้แก้พวกพยาธิโรคคือพิษผีให้บุพโพพลันแตก เปลือกรู้ฆ่าเสี้ยงแมลงคาเข้าหู กระพี้รู้แก้เกดอนช้าง แก่นรู้แก้ซางแม่พยาธิกล่าวคือขี้เรอนใหญ่ ขี้เรอนกวาง แดขี้เรอนน้ำเต้า รากรู้แก้แม่พยาธิอันเกิดตามขุมขนแดรากผมแดรู้ห้ามรังแคมิให้บังเกิด อันว่าคุณแห่งส้มป่อยนั้น ต้นรู้แก้น้ำดาพิการ ใบรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ดา รู้ชำระโรคในลำไส้น้อยแดไส้ใหญ่ ดอกนั้นรู้แก้เอ็นอันวิปริตต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ ผลรู้แก้ปากกุมารอันเป็นไข้ รู้ชำระเสี้ยงซางเสมหะอันเหนียว รากรู้แก้ไข้อันกระทำให้ร้อนแดะเย็น อันว่าคุณแห่งราชพฤกษ์นั้น ใบรู้ฆ่าแม่พยาธิทั้งปวง ดอกรู้แก้บาดแผลอันเรื้อรังมิ

ได้ห้าย ผลรู้แก้เสมหะให้ตกแลแก้พรรดึก เปลือกรู้แก้เนื้อแลหนังให้ตั้งมั่นบริบูรณ์ กระพี้รู้แก้แม่ร้ำมะนาด แก่นรู้แก้ไส้เดือนในท้องให้ตก รากรู้แก้เม็ดพยาธิคือคุดทะราดนั้นให้ตายรู้แก้ไข้จับดุจอาจารย์ท่านกล่าวไว้

(๑๓) **ปุน จ ปรำ** บัดนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ต่อไป อันว่าคุณแห่งต้นเบ็ดต้นนั้น ใบรู้แก้ไข้หัวด ดอกรู้แก้ไข้เพื่อโลหิต ผลรู้แก้ไข้เพื่อเสมหะ เปลือกรู้แก้ไข้เพื่อดี ต้นรู้แก้อภิญญาณธาตุ แลรู้แก้โลหิตพิการให้ตก รากรู้ขับลมให้กระจาย อันว่าคุณแห่งชุมเห็ดไทยนั้น รู้แก้ไข้เพื่อวาโยแลเสมหะ รู้แก้หิดแลคุดทะราด ผลรู้แก้ฟกบวม อันว่าคุณแห่งชุมเห็ดเทศนั้น ใบรู้ฆ่าพยาธิอันเดินตามผิวหนัง ดอกรู้กระทำให้ผิวหนังบริบูรณ์งามดังสีสมใย ผลรู้แก้พยาธิในท้องให้ท้าลาย ต้นรู้แก้คุดทะราดแลเกลื้อนกลากทั้งปวง รากรู้แก้หิดแลด่างอันบังเกิดในผิวหนัง อันว่าคุณแห่งบวบขมนั้น รู้แก้ริดสีดวงงอกแลหืด รู้ชำระเสี่ยงซึ่งเสมหะ อันว่าคุณแห่งผักปลังนั้น เถารู้แก้พิษผีดำษ ใบรู้แก้กลาก ดอกรู้แก้เกลื้อน รากรู้แก้มอด่างแลเท้าด่างแลรังแค ผลรู้แก้พิษทั้งปวงมีพิษผีเป็นต้น อันว่าคุณแห่งหญ้าแพรกนั้น รู้แก้สรรพพิษอันกระทำให้คันแลร้อน รู้แก้รัตตะปีตะโรคแลแก้ผีดำษ อันว่าคุณแห่งฝางเสนนั้น รู้แก้ลมแลเสมหะแลดี แลรู้ทำลายเสี่ยงซึ่งโลหิตอันมิได้บริสุทธินนให้บริบูรณ์ อันว่าคุณแห่งเสนียดนั้น ใบรู้แก้แผลในคอแลแก้คอเป็นโรคดุจหนามก้านบัว แก้แม่พยาธิในไรฟัน รู้ห้ามเสี่ยงซึ่งรัตตะปีตะโรคแลไข้จับ รู้แก้คุดทะราดแลฟกบวม รู้กระทำผิวหนังให้ผ่องใส อันว่าคุณแห่งโคกกระออมนั้น เถารู้แก้ไข้จับ ใบรู้แก้หิดแลโอ ดอกรู้แก้โลหิตในท้องให้ตก ผลรู้แก้จตุรกาลเตโชให้บริบูรณ์ รากรู้แก้ตาอันเน่าคอแลแก้พิษงูเห่า อันว่าคุณแห่งผลมะตูมอ่อนนั้น รู้แก้ซึ่งวาโยโลหิตแลเสมหะ แลบุพโพอันเน่าใน

ท้องให้ตกเสีย แลรู้แก้สมุฏฐานแห่งตรีโทษ อันว่าผลแห่งมะตูมแก่นั้น รู้แก้ซึ่งเสมหะ แลดมบำรุงซึ่งสุคติธาตุให้บังเกิด แลกระทำให้อัคนีผลเจริญขึ้น รู้กระทำอาหารในท้องให้ย่อย อันว่าผลแห่งมะตูมสุกนั้น รู้แก้ลมอันเสียดในท้อง รู้แก้ซึ่งมูกเลือด แลบำรุงซึ่งจตุรกาลเตโช รู้กระทำให้อาหารงวด รู้แก้กระหายน้ำ เพื่อจะโดมตามวาโยธาตุดุจกล่าวไว้นี้ ฯ

(๑๔) ปุน จ ปรำ ตำรับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ต่อไป อันว่าคุณแห่งผักโหมหินผักโหมหัดนั้น ต้นรู้แก้ลมอันผูกเป็นก้อนแลดมให้เรอ ใบรู้แก้เสมหะแลดี ดอกรู้แก้โลหิตอันภิญญาณธาตุให้ตั้งอยู่เป็นปกติ รากรู้แก้ลมอำมะพฤกษ์ให้ตก รู้แก้ริดสีดวงงอกทวารแลแก้เสมหะ อันว่าคุณแห่งรากจิงจ้อนั้น รู้แก้ซึ่งเสมหะลมแลดี รู้กระทำให้อาหารงวด รู้ประหารเสียซึ่งเตโชอันกล้าให้ถอยลง อันว่าคุณแห่งตองแตกนั้นมีรสอันจืด รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่แม่พยาธิ รู้แก้ซึ่งเสมหะแลฟกบวม รู้ทำลายอุจจาระอันกล้าให้ตก อันว่าคุณแห่งทนดีนั้น รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่ลมแลแก้เสมหะ รู้แก้โรคในกองปะระเมหะ ๒๐ ประการให้ถอย รู้ดับเตโชธาตุ แลกระทำอุจจาระมิให้ผูกเข้าได้ อันว่าคุณแห่งสหัศคุณไทยนั้น ต้นรู้แก้ลมภายในให้กระจาย ผลรู้แก้คุณอันกระทำด้วยผมให้ตกเสีย ดอกรู้แก้เสมหะให้ตก รากรู้แก้โลหิตอันข้นด้วยบุพโพ ใบรู้แก้ลมอันเสียดแทงยอกในข้อ รู้แก้ไข้อันผอมเหลืองแลหืดไอ อันว่าคุณแห่งสหัศคุณเทศนั้น ใบรู้แก้ลมอันผูกเป็นก้อนให้กระจาย ดอกรู้แก้แม่พยาธิทั้งปวง ผลรู้ฆ่าเสียซึ่งพยาธิ อันบังเกิดแต่ไส้ด้วนไส้ลาม เปลือกรู้แก้โลหิตในลำคอแลลำไส้ให้กระจาย กระพี้แลแก่นนั้นรู้แก้โลหิตในลำไส้ รากรู้แก้ริดสีดวง อันว่าคุณแห่งสลอดนั้นใบรู้แก้ตะมอยแลแก้ไส้ด้วนไส้ลาม ดอกรู้ฆ่าแม่พยาธิอันบังเกิดแต่กากแลคุดทะราด ผลรู้แก้ลมอำมะพฤกษ์ดับ

เดโชมิให้เจริญ เปลือกรู้แก้เสมหะอันคั่งอยู่ในลำคอแลทรวงอก รากแล ใส้นั้นรู้แก้โรคเรื้อนกุฏฐัง แลรู้แก้ริดสีดวงอันผอมเหลือง ดุจกล่าวมานี้

(๑๕) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่ต่อไป อันว่าคุณแห่งหนูนั้น ต้นรู้แก้เสมหะให้ตก ใบรู้แก้ไข้จับอันกระทำให้สะท้านหนาว ดอกรู้แก้พิษโลหิตอันเน่าให้ตก ผลรู้แก้ไข้จับให้สะท้านร้อน รากแก้ขัดปัสสาวะแลแก้ลมแก้เสมหะแลคุดทะราด อันว่าคุณแห่งชิงชี่นั้น ต้นรู้แก้ลม ดอกรู้แก้โรคมะเร็ง ผลรู้แก้โรคอันบังเกิดในลำคอ รากรู้แก้โรคในท้องแล รู้แก้ลมภายในให้ซ่านออกมา อันว่าคุณแห่งบระเพ็ดแลช้าขาฉันนั้นมีคุณดุจเดียวกัน ต้นรู้แก้พิษผีดาษรู้แก้ไข้เหนื่ออันบังเกิดเพื่อโลหิต รู้แก้ผีกาฬอันบังเกิดเพื่อผีดาษรู้แก้ตรีโทษ แลรู้กระทำให้เกิดกำลัง รู้เจริญเพลิงธาตุให้บริบูรณ์ รู้แก้กระหายน้ำอันเป็นโลหิตแลลม รู้แก้สะอึกแลสมุฏฐานกำเริบ ใบรู้ฆ่าแม่พยาธิในท้องแลในพื้นแลในหูให้ตก ผลรู้แก้เสมหะอันเป็นพิษ รากรู้แก้โลหิตอันเป็นพิษไข้เหนื่อแลไข้สันนิบาต อันว่าคุณแห่งบระเพ็ดพุงช้างนั้น ต้นรู้แก้ลมแน่นในทรวงให้กระจาย ใบรู้บำรุงซึ่งไฟธาตุ ดอกรู้ฆ่าแม่พยาธิอันบังเกิดแต่โรคเรื้อนแลกุฏฐัง ผลรู้กระทำให้อาหารงวด หนามรู้แก้โลหิตอันเน่าในท้องให้ตก รู้แก้เสมหะในคอแลทรวงอกให้เป็นปกติ อันว่าคุณแห่งผักปอดตัวเมียนั้น ต้นรู้แก้ไข้สตรีอันอยู่ในเรือนไฟ ใบรู้แก้เห็บอันบุคคลเป็นท้องมานให้ตก ดอกรู้แก้ริดสีดวงอันเป็นเพื่อโลหิต รากรู้แก้ไข้จับอันกระทำให้ร้อน อันว่าคุณแห่งผักปอดตัวผู้นั้น ต้นรู้แก้โลหิตพิการ ใบรู้แก้ลมให้ตก ดอกรู้แก้ไข้อันกระทำให้หนาว รากรู้แก้ลมแลโลหิตให้กระจาย อันว่าคุณแห่งพญาแกนั้น ต้นรู้ฆ่าแม่พยาธิภายในอันบังเกิดแต่ริดสีดวง ใบรู้ฆ่าแม่พยาธิภายนอกอันบังเกิดแต่ผิวหนัง ดอกรู้แก้โรคอันบังเกิดแต่จักษุ

รากรู้แก้โลหิตอันระคนด้วยลมให้ตก แลต้นใบดอกรากทั้ง ๕ นี้ระคนกันต้มให้กินรู้แก้โรคเรื้อนใหญ่แลน้อย รู้แก้คุดทะราดมะเร็งกลากเกลื้อนหิดด่วงอันบังเกิดขึ้นนั้นหาย ตามอาจารย์ท่านกล่าวบรรยายไว้

(๑๖) ปุน จ ปรำ ในตำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งยาข้าวเย็นโคกแดงนั้น ต้นรู้แก้อชินโรค ๕ ประการ ใบรู้แก้ไข้เหนื่อแลสันนิบาต ดอกรู้แก้พิษงูเห่า ผลรู้แก้ลมแลริดสีดวง หัวแลรากรู้แก้พยาธิในท้อง อันว่าคุณแห่งยาข้าวเย็นโคกขาวนั้น ต้นรู้แก้พิษงูดินมีรูปดังเฉลน ใบรู้แก้ฟกบวม ดอกรู้แก้มะเร็งคุดทะราด ผลรู้แก้อัณฑะอุ้ง รากแลหัวรู้แก้คุณผี อันว่าคุณแห่งผักเสี้ยนผีนั้น ต้นรู้กระจายบุพโพ อันผูกเป็นก้อนให้ตก ใบรู้แก้ทุฏฐาวะสา ๑๒ ประการ ดอกรู้ทำลายเสี่ยงกิมิชาติ ผลรู้แก้พยาธิให้ตาย รากรู้แก้วัณโรคแห่งสตรีอันอยู่ไฟมิได้ อันว่าคุณแห่งผักเสี้ยนไทยนั้น ต้นรู้แก้โลหิต อันเน่ากระทำให้จับสันดาน ดอกรู้แก้โลหิตแห่งสตรีอันอยู่ในเรือนไฟ ผลรู้ฆ่าไส้เดือนในท้องให้ตาย ใบรู้บำรุงเสมหะให้เป็นปกติรากรู้แก้ลมอันเป็นพิษ อันว่าคุณแห่งกะเบียนกะเบานั้น ใบรู้แก้บาดแผลอันถูกหอกดาบ ดอกรู้ฆ่าแม่พยาธิอันเกิดแต่เกลื้อนแลกลาก ผลรู้แก้มะเร็งแลคุดทะราด โรคเรื้อนแลกุฏฐัง เปลือกรู้แก้ริดสีดวง แก่นรู้แก้เสมหะให้ตก รากรู้แก้เสมหะอันมีพิษเน่าให้ไหลออกมา อันคุณแห่งสลอดน้ำนั้น ใบรู้บำรุงเนื้อแลหนังให้ตั้งมั่นเป็นปกติ ดอกรู้แก้ริดสีดวงในจมูก รู้แก้ปวดหัวแลโรคบังเกิดแก่ตา ผลรู้แก้ลมสันดาน อันว่าคุณแห่งเปล้าใหญ่นั้น ใบรู้แก้ซึ่งธาตุให้บริบูรณ์ ดอกรู้ฆ่าแม่พยาธิทั้งปวง ผลรู้แก้ไข้สตรีอันอยู่ในเรือนไฟ เปลือกรู้แก้เสมหะให้ตก แก่นรู้กระทำให้อาหารงวด รู้แก้ลมอันผูกเป็นก้อนให้กระจาย รากรู้แก้โลหิตในท้องให้ตก อันว่าคุณแห่งเปล้า

น้อยนั้น ใบรู้กระทำธาตุให้ตั้งมั่น ดอกรู้ฆ่าแม่พยาธิ์ ผลรู้แก้บุพโพให้กระจาย เปลือกรู้กระทำให้อาหารงวด แก่นรู้แก้โลหิตให้ตก รากรู้แก้ลมเบื้องบนให้เป็นปกติ ฯ

(๑๗) ปุน จ ปรำ ในคำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งโมกหลวงนั้น ใบรู้แก้ไส้เดือนในท้องให้ตก ผลรู้แก้วัณโรคแห่งสตรีอันอยู่ในเรือนไฟ เมล็ดในนั้นรู้แก้ไข้อันบังเกิดเพื่ออติสาร โรคเถาวโยโลหิต เปลือกรู้แก้ไข้จับอันเป็นเพื่อลม เลือดเสลด กระพี้รู้แก้โลหิตอันเป็นปกติ แก่นรู้ฆ่าแม่พยาธิอันบังเกิดแต่กลาก รากรู้แก้โลหิตอันร้ายให้ตก อันว่าคุณแห่งโมกมันนั้น ใบรู้แก้หิ่งห้อแห่งบุคคลเป็นท้องมานให้ตก ดอกรู้ทำลายเสี้ยนซึ่งพรรดึก ผลรู้ฆ่าแม่พยาธิอันบังเกิดแต่ฟันให้ตาย เปลือกรู้ฆ่าแม่พยาธิอันบังเกิดแต่คูดทะราด กระพี้รู้แก้ดีให้เป็นปกติ แก่นรู้แก้เลือดร้ายอันคั่งอยู่ในท้องให้ตก รากรู้แก้ลมสันดาน อันว่าคุณแห่งแคแตรแลลำใยนั้น มีคุณคุณเดียวกัน รู้แก้ซึ่งเสมหะแลแก้ลม อันว่าคุณแห่งรากเพกานั้น รู้บำรุงไฟธาตุมิให้ดับ แลแก้ไข้สันนิบาต อันว่าคุณแห่งรากคัดเค้านั้น มีรสอันร้อนยิ่งนัก มิได้ชอบโรคอันบังเกิดแต่เลือด ชอบแต่แก้ลม อันว่าคุณแห่งรากมะตูมนั้น รู้แก้ซึ่งหืดหอบไอ รู้บำบัดเสมหะแลดี รู้แก้ไข้ให้ร้อนแลแก้อชินะโรค รู้แก้ลมอันแน่นอยู่ในทรวงแลอกเสียดเกลียวข้างทั้ง ๒ รู้แก้มุตกิดแลมุตฆาต จะกล่าวสรรพคุณอันประมวญเข้ากันไว้ให้พึงรู้ คือ รากแคแตร รากลำใย รากเพกา รากคัดเค้า รากมะตูม ทั้ง ๕ สิ่งนี้อาจารย์ท่านจัดไว้ ชื่อว่าเบญจมูลใหญ่ รู้แก้ในกองธาตุแลสมุฏฐาน รู้แก้อติสารวรรค ๑๑ ประการ แลรู้แก้บุพพรูปอติสารอันบังเกิดเพื่อเสลดแลดีแลลม รู้แก้อชินะโรคอติสาร แลอุจจาระวิปริตในสมุฏฐานโทษ ซึ่งกล่าวมานี้แจ้งอยู่ในคัมภีร์อติสารวรรค

จตนะดังคหะแลคัมภีร์ทิพย์มาถาโน้นเสร็จแล้ว อันว่าคุณแห่งเบญจมูลนั้น รู้แก้โรคอันทำให้สะอึก รู้แก้โรคผอมเหลือง แลแก้ริดสีดวง แลแก้โรคนิ่ว ๒๐ ประการ ทุลาวะสำ ๑๒ ประการ แก้ในกองดานสันนิบาต ๕ ประการ รู้แก้ไข้อันมีพิษ ๓๐ ประการ แก้ลมอันมีพิษ ๓ ประการ ตามนัยอันอาจารย์ท่านกล่าวไว้สืบกันมา ฯ

(๑๘) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้จะกล่าวด้วยสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป ว่าด้วยคุณแห่งเกลือทั้ง ๕ คือ เกลือสินเธาว์ ๑ เกลือวิก ๑ เกลือพิก ๑ เกลือผ่อ ๑ เกลือสมุทร์ ๑ ทั้ง ๕ ประการนี้ มีคุณต่าง ๆ กันดังนี้ โดยนัยวิธีจะทำเกลือนั้น ให้เอาเกลือธาระ คือเกลือทะเลมาตำให้ละเอียด เทน้ำท่าลงพอสมควร ต้มด้วยหม้อใหญ่ให้แห้งแล้วสุมไฟแกลบจนหม้อแดง เอาไว้ให้เย็น จึงเอาเกลือนั้นมาแบ่งไว้เป็น ๕ ส่วน ถ้าจะทำด้วยเกลือสินเธาว์ ให้เอาส่วน ๑ มาทำเป็น ๒ ส่วน เอาน้ำนมโคส่วน ๑ ลงกวนกันให้ได้ ๓ วัน ให้แจ้งจึงได้ชื่อว่าเกลือสินเธาว์ ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่ามีคุณทำลายเสียซึ่งพรรดึก รู้แก้ระดำระสายแลสมุฏฐานตรีโทษ ถ้าจะทำเป็นเกลือวิกนั้น เอาเกลือ ๒ ส่วนเอาเหล้า ๑ ส่วนลงกวนกันให้ได้ ๓ วันให้แห้ง จึงได้ชื่อว่าเกลือวิก ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า มีคุณแก้อภิญญาณขาตุ รู้ทำลายเสียซึ่งโรคในท้องคือท้องมาน รู้แก้ไส้พองท้องใหญ่รู้กระทำกายให้ชุ่มชื่น ถ้าจะทำเป็นเกลือพิก ให้เอาเกลือ ๑ ส่วนนั้นมาทำเป็น ๒ ส่วน เอาน้ำผึ้งส่วน ๑ ลงกวนกันให้ได้ ๓ วันให้แห้ง จึงได้ชื่อเกลือพิก ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า มีคุณรู้กระทำให้เสียงเพราะให้ชุ่มในลำคอ ถ้าจะทำเป็นเกลือผ่อ ให้เอาเกลือ ๑ ส่วนนั้นมาทำเป็น ๒ ส่วน เอาน้ำมันงาน้ำมันเปรียงเท่าเกลือสิ่งละ ๑ ส่วนลงกวนกันให้ได้ ๓ วันให้แห้ง จึงได้ชื่อเกลือผ่อตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่ามีคุณ รู้แก้อนุโลมแลปฏิโลมแห่ง

โรค รู้แก้โรคอันเสียงแทง รู้บำรุงไฟธาตุ รู้แก้กุมารโรคแลพรรดึก รู้แก้มูลโรคให้อันตรธานวิเศษนัก ถ้าจะทำเป็นเกลือสมุทร์ ให้เอาเกลือ ส่วน ๑ นั้นมาทำเป็น ๒ ส่วน เอาน้ำมูตรโคเท่าเกลือ ๑ ส่วนลงกวนกันให้ได้ ๓ วันให้แห้ง จึงได้ชื่อว่าเกลือสมุทร์ ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่ามีคุณ รู้กระทำให้อาหารให้งวด รู้แก้ระส่ำระสาย รู้เจริญธาตุทั้ง ๕ รู้แก้พรรดึกแลแก้ดีเดือด รู้แก้โรคอันบังเกิดแก่ตา ดุจดังกล่าวมานี้ ฯ

(๑๕) ปุน จ ปรำ ในลำดับนี้จะกล่าวด้วยวิเศษสรรพคุณนัยหนึ่งใหม่สืบต่อไป อันว่าคุณแห่งขัดมอนทั้ง ๒ ย่อยแดง อันว่ายาหมู่นี้ รู้แก้ไข้ครรภ์รักษา อันว่าคุณแห่งจันทน์เทศ ขันทศกร หัวแห้วหมู โกฐฐ์กระดูก ว่านน้ำ ขมิ้นชัน เจตมูลเพลิง ตำแยเครือ ขิงสด อันว่ายาหมู่นี้รู้กระทำฟกบวมให้ยุบลง อันว่าคุณแห่งรักขาว ตะไคร้ แตงกวา เจตมูลเพลิง สังข์ รงทอง จุกโรหินี พรมมิ อันว่ายาหมู่นี้ รู้กระทำให้อุจจาระบริสุทธิ์ อันว่าคุณแห่งน้ำผึ้ง ชองแมวใหญ่ โลดทะนง ประยงค์ ผักชี ยางมะขวิด อันว่ายาหมู่นี้รู้แก้โรคอันบังเกิดแต่กระดูก อันว่าคุณแห่งมหาหิงคุ์ พริกไทย ผักมะขามแก่ เทียนเยาวพานี ผลรักเทศ เบญจมูลอันกล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้น อันคุณยาหมู่นี้เจริญไฟธาตุ อันว่าคุณแห่งจันทน์หอม บุนนาค ชะเอม แฝกหอม บัวหลวง มะกล่ำต้น อบเชย อันว่ายาหมู่นี้ รู้แก้วัณโรคแลบาดแผลทั้งปวง อันว่าคุณแห่งโมกหลวง กะเบียน มะตูม เจตมูลเพลิง ขิงแห้ง หัวแห้วหมู สะค้าน ตำแยเครือ ส้มป่อย เทียนสัตตบุษย์ ขมิ้นอ้อย ยาหมู่นี้ รู้แก้มูลวาตคอตมจุกเสียด แลรู้แก้ริดสีดวงงอกในทวารหนัก อันว่าคุณแห่งแก่นตะเคียว สีเสียด มะขามป้อม ลูกรักเทศ ขมิ้นอ้อย สมอ สัตตบรรณ ลั่นทม ราชพฤกษ์ พิลังกาสา มะลิลา อันว่ายาหมู่นี้รู้แก้โรคกุฏฐัง อันว่าคุณแห่งแฝกหอม

ราชพฤกษ์ จันทน์เทศ เมล็ดผักกาด หัวแห้วหมู ส่ะเดา โมกหลวง ชะเอม ส่ะค้อ เทียนสัตตบุษย์ ขมิ้นอ้อย อันว่ายาหมู่นี้รู้แก้หืดแลผื่นทั้งปวง กล่าวมาในวิเศษสรรพคุณนี้เป็นแต่สังเขป ให้แพทย์พึงรู้น้ำกระสายแห่งยาซึ่งรักษาโรคอันใดอันหนึ่ง ตามอาจารย์ท่านกล่าวไว้ดังนี้ ฯ

จบสรรพคุณในเล่มสมุดไทยเล่ม ๑

สรรพคุณเล่ม ๒
ว่าด้วยมหาพิกัดแลคุณแห่งโอสถโดยสังเขป

๑. อันว่าตรีผลา ถ้าจะแก้เส่มหะส่มุฏฐาน เอาส่มอพยา ๔ ส่มอพิเภก ๘ มะขามป้อม ๑๒ ฯ

๒. ถ้าจะแก้บิตตะส่มุฏฐาน เอามะขามป้อม ๔ ส่มออพยา ๘ ส่มอพิเภก ๑๒ ฯ

๓. ถ้าจะแก้วาตาส่มุฏฐาน เอาส่มอพิเภก ๔ มะขามป้อม ๘ ส่มออพยา ๑๒ ฯ

๑. อันว่าคุณแห่งตรีกฎุกนั้ย ถ้าจะแก้เส่มหะส่มุฏฐาน เอาพริกไทย ๔ ขิงแห้ง ๘ ดีปลี ๑๒ ฯ

๒. ถ้าจะแก้บิตตะส่มุฏฐาน เอาดีปลี ๔ พริกไทย ๘ ขิงแห้ง ๑๒ ฯ

๓. ถ้าจะแก้วาตาส่มุฏฐาน เอาขิงแห้ง ๔ ดีปลี ๘ พริกไทย ๑๒ ฯ

ทั้ง ๓ นี้ได้ชื่อว่าตรีกฎุกส่มุฏฐาน เตโช เจตมูลเพลิง ๔ อาโปธาก

ชะพฺ ๑๒ วาโย ส่ะค้าน ๖ พริกไทย ๖ บั๊ถั่ว ดี่ปลี่ ๒๐ อากาศธาตุ ชิง ชาย ๙ หญิง ๑๐ อนึ่งจะกล่าวโกฏฐ์เทียนนั้นสืบต่อไป ดังนี้ ฯ

ถ้าโกฏฐ์ทั้ง ๕ คือ โกฏฐ์สอ โกฏฐ์เขม่า โกฐ์หัวบัว โกฏฐ์เชี่ยง โกฏฐ์จุฬาลำพา อันนี้พิกัดเบญจโกฏฐ์ ฯ

อนึ่งถ้าโกฏฐ์ทั้ง ๗ คือ โกฏฐ์สอ โกฏฐ์เขม่า โกฐ์หัวบัว โกฏฐ์เชี่ยง โกฏฐ์กระดูก โกฏฐ์ก้านพร้าว โกฏฐ์จุฬาลำพา อันนี้พิกัดสัตตโกฏฐ์ ฯ

อนึ่งโกฏฐ์ทั้ง ๙ คือ โกญฐ์สอ โกฏจ์เขม่า โกฏฐ์หัวบัว โกฏฐ์จุฬาลำพา โกฏฐ์เชี่ยง โกฏฐ์กระดูก โกฏฐ์ก้านพร้าว โกฏฐ์พุงปลา โกฏฐ์ชฎามังษ์ อันนี้พิกัดเนาวโกฏฐ์

อันว่านอกกว่านี้ คือ โกฏฐ์กักกรา โกฏฐ์กลิ้ง โกฏฐ์น้ำเต้า ทั้งสามนี้เป็นโกฏฐ์พิเศษ ให้แพทย์ดูแต่ควร จะแทรกเข้าในยาขนานใด ๆ ก็ได้ สุดแต่โรคกับสรรพคุณจะบอกนั้น

อนึ่งถ้าเทียนทั้ง ๕ คือ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตั๊กแตน อันนี้พิกัดเบญจเทียน

อนึ่งเทียนทั้ง ๗ คือ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตั๊กแตน เทียนเยาวพาน เทียนสัตตบุษย์ อันนี้พิกัดสัตตเทียน

อนึ่งถ้าเทียนทั้ง ๙ คือ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตั๊กแตน เทียนเยาวพาน เทียนสัตตบุษย์ เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ อันนี้พิกัดเนาวเทียน

อันว่านอกกว่านี้ คือ เทียนลวด เทียนขม เทียนแกลบ ทั้ง ๓ นี้เป็นเทียนพิเศษ ให้ดูแต่ควร จะแทรกเข้าในยาขนานใดก็ได้ สุดแต่โรคตามสมควร

อนึ่งจะกล่าวพิกัดบัว ถ้าบัวน้ำทั้ง ๕ คือ บัวสัตตบุษย์ สัตตบรรณ อินจง จงกลนี นิลุบล อันนี้พิกัดเบญจอุบล

อันว่านอกกว่า คือ บัวหลวงทั้ง ๒ สัตตบงกชทั้ง ๒ บัวเผื่อน บัวขมทั้ง ๕ นี้ เป็นบัวพิเศษ จะประกอบเข้าในยาชนานใดก็ดี ดูแต่ควรแก่โรค โดยสรรพคุณยากล่าวไว้

จบสรรพลักษณะแต่เท่านี้ จะกล่าวด้วยสรรพคุณต่อไป

สิทธิการิย จะสำแดงด้วยลักษณะไม้อันมีคุณเสมอกันสืบต่อไป จะกล่าวคุณมะขามป้อม มีคุณเหมือนกันกับเสมอ แต่ว่าน้อยกว่าคุณเสมอหน่อยหนึ่ง คุณเสมอพิเภกนั้นเสมอกันกับมะขามป้อม คุบเกลือสินเธาว์กับเสมอมีคุณเสมอกัน แก้ลมจุกเสียดผายธาตุ แลเสมอพิเภกกับเกลือสินเธาว์ แก้เถือดแก้กำเดา มะขามป้อมกับเกลือสินเธาว์ แก้เถือดแก้เสมหะ เสมอไทยแลเสมอพิเภกแลมะขามป้อม ๓ สิ่งนี้ชื่อตรีผลา คุณพริกไทยนั้นมีคุณเผ็ดร้อน ให้เกิดกำเดาให้กำเดาแห้ง ชอบแต่แก้ลมในอกให้เจริญไฟธาตุแลลมอันเย็นทั่วสรรพางค์ แก้เสมหะ แลคุณรากดีปลีมีรสเผ็ด แก้ตัวร้อนแลคุดทะราดให้บีดธาตุ ผลดีปลีมีรสเสมอกันกับราก แก้ลมเจริญไฟธาตุ แก้หืดไอแลแก้เสมหะ คุณรากเจตมูลเพลิงมีรสร้อน แก้ริดสีดวงทวารหนักแก้ตัวร้อนแก้บวมแก้คุดทะราด มีคุณเสมอกับดีปลี คุณขิงแห้งแก้เสมหะเจริญไปธาตุ แก้ไออึกในทรวงอก ขิง ดีปลี พริกไทย คุณเสมอกันมีรสเผ็ด บำบัดโรคในอก แก้ลมทั้งปวง เจริญไฟธาตุ แลแก้เสมหะ แก้หืดไอ ๓ สิ่งนี้ประสมกันแก้ตรีสมุฏฐานโทษ คุณทั้ง ๓ สิ่งนี้ชื่อตรีกะฎุกแล คุณขิงสดมีรสเผ็ดร้อน แก้ลมในกองไฟธาตุให้กระจายเสีย แก้ลมพรรดึก แก้จุกเสียด แก้โรคในอกเจริญอาหาร แก้ไข้ ๑๐ ประการให้สมบูรณ์ ผลดีปลี รากชะพลู สะค้าน ขิงแห้ง รากเจตมูลเพลิง ทั้ง ๕ สิ่งนี้ชื่อเบญจกุลแล

คุณอุโทกแก้พิษ์ รากเต่าเตงอุดิดแก้ร้อนกระหาย รากพุงดอแก้บวมแก้ฉม รากคันทรงดอกเหลืองแก้ริดสีดวงพรวก โคกกะสุน ตับเต่า อ้ายเหนี่ยวแดง สรรพยา ๗ สิ่งนี้ แก้กระหายแก้ไข้สันนิบาตร้อนเย็น แก้ฉมมีพิษแก้มูตรพิการ คุณมะรุมมีรสหวานขม แก้บวมเจริญไฟธาตุ รากกุ่มบกก็เหมือนกัน เปลือกทองหลางใบมนแก้เสมหะแก้ตัวร้อนผู้ใดเกิดฉมเป็นกำลังแล้ว จะกินยาขนานใด ๆ ซึ่งจะแก้ฉมนั้นตามตำราอันกล่าวไว้ในคัมภีร์ทั้งปวง ก็ให้รองดไว้อย่าเพ่อให้กิน จะประกอบยาเข้าเปลือกกุ่ม เปลือกมะรุม เปลือกทองหลางใบมน ให้กินเสียก่อนจึ่งชอบแล คุณโกฐจุฬาลำพาวมีรสขม แก้สะอึก แก้ราก แก้เสมหะ แก้ฉม แก้ไข้สันนิบาตชวนแลกำเดา คุณสมุลแว้งมีรสเผ็ดร้อน แก้ริดสีดวงในปากในคอ แก้หืดไอแลแก้ฉมสันนิบาตชวร คุณมหาหิงคุ์นั้นให้ย่อยอาหารแลเจริญไฟธาตุ แก้เสมหะ แก้ฉมจุกเสียด แก้พรรดึก แก้บวม คุณเปลือกแคมีรสฝาดแลเค็มรู้บีดธาตุ ใบนั้นมีรสจืดเจริญใจให้ผ่องแผ้ว เปลือกแคใบทั้ง ๒ นี้มีคุณเสมอกันคุณหัวกระเทียมให้ย่อยอาหารบำบัดโรคในอกกระทำให้ผมงาม แก้พรรดึก แก้ฉมจุกเสียด ใบกระเทียมแลก้านแก้ฉมฟกบวม คุณหัวหอมมีรสหวาน แก้ฉมพรรดึก เจริญไฟธาตุเจริญอาหาร แก้กำเดา ใบนั้นเหมือนกันแล คุณตะไคร้หอมมีรสเผ็ดร้อน หญิงกินให้ถูกตก แก้ริดสีดวงในปาก คุณผลผักชีมีรสอันหวาน บำบัดโรคในอก เจริญไฟธาตุ แก้อาเจียน แก้ไข้ แก้ริดสีดวงในตา คุณผักคราดทั้งสองมีรสเผ็ดร้อน แก้จุกเสียด เจริญไฟธาตุ แก้รำมะนาด แก้ฉมพิษ แก้หืดไอ แก้สะอึก คุณกระเพรา คุณกระเพงมีรสเผ็ดร้อน แลมีคุณเสมอกับผักคราด คุณใบคนทีสอแลใบคนทีเขมา มีรสเผ็ดร้อนเสมอกัน แก้ตัวพยาธิแก้ฟกบวม แก้เสมหะ แก้ฉม แก้ริดสีดวงในคอ แลคุณเมล็ด

พรรณผักกาดมีรสเผ็ดร้อน แก้เสมหะ แก้ลม แก้จุกเสียด ผายธาตุ แลคุณผักโหมแดงแลขาว มีรสอันร้อนทำให้รู้จักรสอาหาร แก้ไข้สันประชวน คุณจิงจ้อเหลืองแลขาวมีรสอันร้อน แก้ฟกบวม แก้สมพรรดึกแลย่อยอาหาร แก้เสมหะ แก้โลหิต แก้กำเดาแลคุณรากทนดีมีรสอันร้อน แก้ตัวพยาธิ แก้ลมพรรดึกแลลมจุกเสียดแก้ผีกุฏฐัง แก้ลมอันทำให้เย็น แก้ไข้ตรีโทษแล ดองดึงมีคุณเสมอกับทนดี แก้ลมพรรดึก แก้ดานเสมหะชำระเสมหะแห้งแล คุณสัตถิดไดแลส้มเช้า มีรสอันร้อนแลเปรี้ยว แก้ฟกบวม แก้จุกเสียด แก้แม่พยาธิอันกระทำให้ลงท้อง เจริญไฟธาตุย่อยอาหารให้พลันเหตกแล คุณยาสัตถิดไดนั้นแรงกว่าต้นแลใบ คุณยางเทพธาโรแลยางตาตุ่ม คุณยวงรักขาวแลข้าวข้า ทั้ง ๕ อย่างนี้มีคุณเสมอกันมีรสอันร้อน แก้ตัวพยาธิ แก้ฟกบวมแลคุดทะราดผายธาตุแลคุณสหัศคุณ แลพาดไฉน แลโลดทะนง แลเมล็ดสลอด ทั้ง ๔ อย่างนี้มีคุณดุจกัน มีรสเผ็ดร้อน แก้หืดไอ แก้พยาธิเสมหะ แลลมทั้งปวง ผายธาตุแล คุณเปล้าใหญ่เปล้าน้อย มีรสอันร้อนมีกลิ่นหอมเผ็ดร้อน รู้กระจายสรรพลมทั้งปวงแล คุณรากกระวานใบกระวานผลกระวานนั้นชอบรำมะนาด แก้ลมแลเสมหะให้บีดธาตุแล คุณผลมะตูมแก่แต่ยังไม่สุก ให้บีดธาตุบำบัดเสลดแลลมเจริญไฟธาตุ ผลมะตูมอ่อนเกือบจะแก่ แก้เสมหะแก้ลมทั้งปวง ผลมะตูมอ่อนยังเด็กนั้น บำบัดตรีโทษแก้ลม ผลมะตูมสุกนั้นแก้เสมหะแก้จุกเสียดเจริญไฟธาตุ มีรสอันหวานยิ่งให้มีกำลัง ผลมะตูมสุกแช่น้ำส้มพะอูมเจริญไฟธาตุ มีรสอันหวานยิ่งมีกำลังแก้ลมทั้งปวงแล คุณเปลือกราชพฤกษ์มีรสขมฝาดเผ็นแก้พยาธิ แก้ไข้ แก้ผีคุดทะราด แก้โรคในทรวงอก แก้ฟกบวมในท้อง แก้ปวดมวนดังบิด ฝักนั้นมีรสหวานแลเย็น แก้กระหายน้ำให้มีกำลัง

แก้เสมหะในฉก แก้จุกเสียด แก้กำเดา ให้กายชูบผอมให้สมบูรณ์แล คุณเปลือกโมกมันมีรสฝาดแลชม แก้โลหิตแลเสมหะ แก้ผื่นันเปื่อยพัง แก้ลงท้อง แก้จุกเสียด แก้กำเดาแล ผลโมกมันนั้นแก้หืด แก้ตกมูก แก้ลงท้อง แก้สมดำประชวนแล คุณเปลือกคางแก้พิษผี แก้พิษงู แก้ตัวพยาธิ แก้คุดทะราด แก้โลหิตตก แก้เปื่อยพัง แก้บวม ดูกคางนั้นแก้โรคจักษุ เปลือกสะท้อนนั้นมีคุณดุจเปลือกคางแล คุณเปลือกทองเปลือกปรุให้บีดธาตุแก้ลงท้อง แก้หืดไอ ผลทองผลปรุกินมีรสอันเผ็ดร้อนสักหน่อย เจริญไฟธาตุ แก้ตัวพยาธิ แก้จุกเสียด แก้ลงท้อง แก้สะพั้น คุณราชพฤกษ์ ไชยพฤกษ์ โมกมันแลคาง เปลือกสะเดา แลเปลือกพุทรา ไทร สนุ่น สะท้อน ง้ว กล้วย ใบพิกุล แคฝอย ใบมะตูม มะขวิด แคทั้ง ๒ มูลอ้าย หางกลาย ตะโก พะนม พลับ มะเดื่อ มะม่วง แล ต้นไม้ทั้งปวงนี้ เปลือกก็ดี รากก็ดี ดอกก็ดี ผลก็ดี มีรสอันหวานฝาดเผื่อน แก้ลงท้อง แก้ผื่นเปื่อยพัง แก้บวม แก้ตัวพยาธิ แก้ตกโลหิต คุณใบแคทั้ง ๒ ใบสัม ใบชุมเห็ด ใบมะรุม ใบพริกไทย ใบมะระ ใบมะไฟ ใบไม้ทั้ง ๗ สิ่งนี้ ถ้านอนมิหลับให้ระส่ำระสาย ให้เอาใบไม้นี้แกงกินกับข้าว เจริญโลหิตหลับแล ใบไม้อันกล่าวมาแต่ก่อนนั้นใบอ่อนกินเกิดโทษ หนึ่ง ผลเปลือกใบไม้ใดๆ ก็ดี มีรสอันเปรี้ยวให้ผายธาตุ มีรสฝาดให้บีดธาตุ มีรสหวานแก้กระหายให้มีกำลังเจริญกายแลโลหิต ใช้ได้แก้ปัจจุบันครั้งหนึ่งคราวเดียว ถ้าใช้เป็นนิตย์เกิดโทษมากแล ผลตาลสุกมีคุณดุจเดียวกัน เยื่อมะพร้าวน้ำมะพร้าวมีรสหวาน กระทำให้ชุ่มอกเจริญไฟธาตุให้มีกำลัง แก้กำเดาถ้าใช้เป็นนิตย์ให้เกิดโทษมาก แลรากมะพร้าวดอกมะพร้าวงวงตาล อันอ่อนมีรสหวาน แก้ลงท้องแก้โลหิต แก้ไข้แก้ริดสีดวงปากเปื่อยตรีกฎุกเสมอภาค ทำผงแก้ตรีโทษละลายน้ำนมกระบือ แก้กำเดาแก้ดีแก้

โลหิตละลายน้ำนมแพะ แก้เสมหะแลมูตรมีรสอันเผ็ดร้อนแลเค็ม แก้โลหิต แก้เสมหะ เจริญไฟธาตุ แก้จุกเสียด แก้ฟกบวม แก้หืดไอ แก้ผอมเหลือง คุณผลไม้ทั้งหลายอันฝาด คือยางตะเคียนประดุจชันแลสีเสียดเทศสีเสียดไทย มีรสฝาดกินแก้ลงท้องให้ปิดธาตุแล คุณดอกบวรากบัวมีรสร้อนแลฝาด แก้ลงท้องแก้คลื่นเหียนแก้ไข้แล คุณต้นมะติแก้คุดทะราดแก้เสมหะแก้โลหิตดอกมะลินั้นเย็นแก้ร้อนในอกกระทำให้ชุ่มชื่น แก้โรคในจักษุแก้ตัวร้อนทุกประการ คุณกรุงเขมาแลชะมดเชียง แก้ลมแก้โลหิตแก้กำเดาแก้จักษุโรค คุณชมดสดแลโคโรคมีคุณอันยิ่ง แก้จักษุโรคแก้เสมหะแห้งแก้เสมหะหางวัว แก้ลมเพลมพัดเพื่อภูตปีศาจรู้เจริญบุพโพให้บริบูรณ์แล คุณจันทน์แดงจันทน์ขาว มีรสอันหอมหวานเย็นมีคุณอันยิ่ง แก้เหงื่อแก้มณฑ์มดกินแก้ตัวพยาธิ แก้ไข้ร้อนด้วยพิษเจริญไฟธาตุให้บริบูรณ์ คุณแก่นระกำป่าแก่นฝางมีรสอันชมหวาน แก้ผีคุดทะราดแก้เสมหะ แก้โลหิตแก้กำเดาแก้ไข้สันประชวน คุณแก่นประดู่ แก่นมะซาง แลแก่นตะเคียน มีคุณเสมอกัน คุณกระดำพักนั้นมีรสชมหวานเย็นมัน แก้ลมอังคมังคานุสารีแก้ดีรีสมุฏฐานแก้โลหิตโทษ คุณขอนดอกนั้นมีรสเผ็ดจืดแก้เสมหะ แก้เหงื่อแก้ไข้ร้อนเพื่อตรีโทษ คุณมูลเหล็กทั้ง ๒ นั้นมีรสอันชมหวาน แก้โลหิตแก้กำเดาเสมหะเจริญไฟธาตุ คุณนมพิจิตร์โคกกระออม โคกกระสุนมีคุณเสมอกัน แก้ไข้เพื่อทุราวะสา แก้บัสสาวะให้บริบูรณ์ คุณสะไอมีรสอันชมฝาดเผื่อนเย็นแก้บิดแก้พยาธิ คุณสะเดามีรสชมหวาน แก้กำเดาแก้รากแก้สะอึกแก้พิษผีแก้ไข้เพื่อดีพิการ คุณรากเสนียดใบแลดอกมีรสอันชม แก้หืดไอแก้ไข้สันประชวนแก้โลหิตแก้บิดแก้พิษผีแก้รัตตะปิตตะ คุณบรเพ็ดทั้ง ๒ มีรสอันชมเย็น แก้เสมหะแก้เลือดลมแก้ลงท้องแก้ไข้ทั้งปวงเจริญไฟธาตุ คุณ

หญ้าขัดมอม ๓ ประการ แต่ต้นต้มกินมีกำลัง รากแก้อาเจียนคลื่นเหียน คุณถั่วแปบแก้ไข้สัมประชวนแก้จักษุโรค แก้เสมหะแก้ลมมีพิษให้ผายธาตุ คุณยาข้าวห้อมมีรสอันขม แก้ลงท้องแก้โลหิตแก้สะอึกแก้ไข้กำเดา คุณอังกาบเหลืองแดงขาวทั้ง ๒ มีรสหวาน แก้เสมหะแก้ลมเจริญไฟธาตุ คุณชะเอมป่ามีรสอันหวานแก้กระหายน้ำ ชะเอมเทศมีรสอันขมแดหวานยิ่งแก้กระหายน้ำ แก้คอแห้งแก้ไข้ทั้งบ่วงแก้จักษุโรค คุณผักหวานตัวผู้มีรสหวานแก้กำเดาแก้จักษุโรค คุณรากสามสิบทั้ง ๒ มีคุณยิ่งกว่าผักหวาน คุณสุพรรณถลิกามีรสหวานกินแก้ผอมแห้ง ให้กายสมบูรณ์ให้รู้จักรสอาหาร แดแก้ลมเสือดพิการให้บีดธาตุ คุณผักคราดแดชอบชะนางทั้ง ๒ มีรสเผ็ดร้อน แก้ผอมเหลืองแก้ริดสีดวงให้เจริญปัญญา ผักโหมเทศทั้ง ๒ มีรสหวานแก้เสมหะเจริญไฟธาตุ แก้ฟกบวมในท้อง แดดอกนั้นแก้เสมหะแก้พิษ คุณข่ามีรสเผ็ดร้อนแก้พิษผีแก้ฟกบวม กินแก้คุณวิทยาคมอันบุคคลกระทำ คุณกระทือบ้ามีคุณดุจข่าเจริญไฟธาตุแก้ลมจุกเสียด คุณไม้เท้ายายม่อมแดรากมะกล่ำตาช้างแดงแดขาว แก้ร้อนกระหายน้ำ แก้อาเจียน แก้หืดไอ แก้พิษผี ใบผลมะกล่ำแดงนั้น แก้ริดสีดวงในทวารหนัก คุณทองกวาวต้นกวาวเครือทั้ง ๒ มีรสฝาดแดหวาน แก้ลมอำมะพาดแก้โลหิต คุมบวบขมแดฟักขมแก้เสมหะแก้ลมแก้พิษผี แก้ริดสีดวงงอกแก้หืด คุณชะบาทั้ง ๒ แก้พิษผีแก้ฟกบวม กระทำให้รู้จักรสอาหาร คุณเปราะหอมทั้ง ๒ มีรสเผ็ดร้อน แก้พิษผีพิษงูแก้พิษลมจุกเสียด คุณผลกระวานดอกกระวานเทศ มีรสอันร้อนแดเผ็ดมักดิ่นหอม แก้เสมหะแก้ลมในอกให้บีดธาตุ คุณการบูรมีรสเผ็ดร้อน ให้ย่อยอาหารพลันแหลก แก้จักษุโรคแก้ริดสีดวง กระทำให้รู้จักรสอาหาร แก้จุกเสียดแก้หืดไอ คุณกานพลูมีรสเผ็ดร้อนหวาน แก้มวกในลำไส้แก้

เสมหะ แก้ลมจุกเสียดเจริญไฟธาตุ คุณเชื่อกเขาไฟกินแก้ร้อนแดผายธาตุแก้ระส่ำระสายแก้จุกเสียดแก้เสมหะแก้ลม คุณเพชรสังฆาตแก้จุกเสียดแก้บิด แก้ปวดในข้อในกระดูกชอบแก้ลมทั้งปวงแด คุณอบเชยแก้พิษร้อนแก้ลมอำมะพาตแก้ไข้จับ เขม่าเหล็กมีรสเผ็ดเย็นแก้ผีคุดทะราดคุณเกลือสินเธาว์มีรสเค็ม แก้กำเดาแดลมจุกเสียดแก้พรรดึกแก้ไข้ตรีโทษคุณเกลือประสระมีรสหวานย่อยอาหารให้พลันเหลก แก้ร้อนผายธาตุแก้พิษกำเดาแก้ลมจุกเสียด คุณเกลือสมุทร ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ เกลือด่าง ๑ เกลือหุง ๑ เกลือทั้งหลายเหล่านมีคุณเสมอกัน รู้ชำระโทษน้ำเหลืองให้บริบูรณ์ คุณสารส้ม ๑ ด่างสลัดได ๑ ด่างโคกกระสุน ๑ ด่างมะกล่ำตาช้าง ๑ ด่างประยงคุ์ ๑ มีคุณเสมอกัน แก้พิกบวมทั้งปวงแก้ลมจุกเสียด แก้ผอมเหลืองแก้ริดสีดวงในท้องแก้ลมอำมะพาต แก้หืดไอเจริญไฟธาตุแก้พรรดึก คุณด่างต้นงา ๑ ด่างหญ้าพันงู ๑ ด่างผักโหมหิน ๑ ด่างผลส้มป่อย ๑ ทั้งนมีคุณเสมอกัน แก้ดานเสมหะ คุณน้ำอ้อยสดมีรสหวานเดเย็น กินบัสสาวะออกมากเจริญอายุให้มีกำลัง แก้กำเดาแดลมกระจายเสมหะผายธาตุ คุณน้ำอ้อยต้มแดอ้อยเผามีรสหวานยิ่ง กินแก้เสมหะหืดไอแก้ไข้สัมประชวน คุณหญ้าแพรกแก้ลมแก้โลหิต บดเป็นยารมแก้ตัวพยาธิ กระทำให้คันตัวทั่วสรรพางค์ คุณหญ้าหนวดปลาดุกมีรสขม แก้ผอมเหลืองแก้โลหิตแก้ไข้ทั้งปวงแก้หืดไอ รู้จักรสอาหาร คุณขมันชันขมันอ้อยมีรสเผ็ดร้อน แก้พิษโลหิตแก้ลมแก้บวมแก้เสมหะแก้ไข้ทั้งปวง แก้ตัวพยาธิกระทำให้คันทั่วสรรพางค์ แก้ผี คุณขมันเครือเสมอกันกับขมันอ้อย แก้เสมหะแดลมแก้กระหายน้ำ คุณเปราะทั้ง ๒ มีรสอันเผ็ดแดขม แก้เสมหะเจริญไฟธาตุแก้ลงท้อง คุณ

หญ้าพันงูทั้ง ๒ แตมะไฟเดื่อนห้า ผักเสี้ยนผีทั้ง ๓ รากหญ้าปากควาย สรรพยาทั้งนี้มีรสเผ็ดร้อนเสมอกัน เจริญไฟธาตุแก้พิษผีแก้ไข้ตรีโทษ คุณชิงชี่ทั้ง ๒ แก้ท้องมาน ให้ผายธาตุแก้ฟกบวมแก้ลม คุณรากไคร้เครือแตมูลกาทั้ง ๒ มีรสเผ็ดขมเสมอกัน แก้กำเดาแก้ไข้เพื่อลม คุณดำพันทั้ง ๒ มีรสอันเผ็ดร้อนเสมอกัน แก้ไข้เพื่อภูตผีศาจแก้ลมจุกเสียดแก้พิษผีแก้ไข้กำเดา คุณพิลังกาสามีรสเผ็ดร้อนขมฝาดแก้ไข้กำเดา คุณพรมมิมีรสหวานแก้สังวาสแก้หืดไอแก้ริดสีดวง กินเจริญปัญญาด้วย คุณเปล้าทั้ง ๒ แตใบกระวานน้ำประสานทอง ผายธาตุแก้ลมจุกเสียดเจริญไฟธาตุ มีกำลังแก้กระหายน้ำแก้เสมหะแก้ลม น้ำอ้อยน้ำตาดกินผายธาตุ น้ำผึ้งเก่ามีรสหวานร้อนฝาดกินผายธาตุให้ตัวผอมแห้ง น้ำผึ้งใหม่รสยิ่งกว่าน้ำผึ้งเก่ากินมิได้ดงท้องแก้ไข้ตรีโทษ ขันทศกรทำด้วยน้ำอ้อยมีรสหวานเย็น กินเจริญเสมหะแลดีแก้อาเจียนแก้กระหายน้ำ น้ำนมโครสเย็นกินบีดธาตุชอบแก้โรคในอกให้มีกำลังเจริญไฟธาตุ น้ำนมกระบือมีรสหวานกินแก้พรรดึกให้เจริญอาหาร น้ำนมแพะมีรสหวานฝาดเย็นกินแก้ลงท้องแก้โลหิตแก้ไอแก้หืด น้ำนมอูฐมีรสเปรี้ยวหวานแลจืดเค็มกินกระทำให้จุกเสียด ชอบแต่แก้บวมในท้องแก้พยาธิท้องมาน น้ำนมม้ามีรสฝาดหวานเค็มเปรี้ยว กินเจริญธาตุมากนักแต่มักจุกเสียด น้ำนมช้างมีรสฝาดเย็นดี กินมีกำลังชอบริดสีดวง น้ำนมทั้งปวงมีรสหวานยิ่งกินมีกำลัง แก้นอนมิหลับแก้ลมเจริญไฟธาตุ น้ำนมคนแก้ลมพรรดึก น้ำนมเปรี้ยวคือทะยิเกิดแต่นมวัว มีรสหวานมันกินเจริญไฟธาตุแก้ลมอันเย็นแก้บัสสาวะพิการ น้ำนมแกะแก้หืดไอแลจุกเสียดเจริญไฟธาตุ น้ำนมเปรี้ยวเกิดด้วยนมกระบือมีรสหวานมัน กินให้มีกำลัง น้ำนมปนด้วยเนยกินบีดธาตุ แต่ว่าเกิดลมเจริญไฟธาตุ รสสรรพยาอันใดมีรสเผ็ดร้อนนั้น ชอบแต่แก้ลมมิ

ชอบกำเดา ถ้ารส์เผ็ดเปรี้ยวชอบแก้ลมจุกเสียดแต่ชอบพรรดึกถ้ารส์ฝาดเฝื่อนชอบแต่บีดชาตุ แก้พยาธิเถฟกบวม ถ้ารส์หวานเย็นชอบแต่แก้กระหาย ฯ

จบคัมภีร์สรรพคุณแต่เท่านี้

ในคัมภีร์สรรพคุณบำรุงชาตุทั้ง ๕ อาจารย์ท่านแสดงไว้ดังนี้ พริกไทยต่อนขิงดีปลีเสมอกันทำผงละลายน้ำขิงกินแก้ลมอุทธังคะมาวาตา เผาผลาญลมแลโลหิตให้เสื่อมฤทธิแล ฯ

๑ เทียนทั้ง ๕ กับสมอ ๓๒ เหลี่ยมนั้น ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำส้มซ่าน้ำร้อนก็ได้ แก้โลหิตแก้ลมอุทธังคะมาวาตา แก้เดือดดีพลุ่งหายแล ฯ

๒ สมอเทศผลกลมนั้นเอาตรีกระฎุกลี่เสียดทั้ง ๒ จันทน์ทั้ง ๒ ยาแปดสิ่งนี้ทำผงละลายน้ำผึ้ง กินแก้ปถวีชาตุพิการกระทำให้ดงท้องหายแล ฯ

๓ สมอภิเภกแก้อาโปชาตุกำเริบแก้โลหิตเสมหะ เอาตรีสารทั้งสามนี้ประสมรวมเป็นยาสี่สิ่ง ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำร้อนน้ำนมโคแก้อาโปชาตุกำเริบหายแล ฯ

๔ หญิงชายถ้าอาโปชาตุกำเริบ ภายในบังเกิดโรคเป็นต่าง ๆ กัน เอามะขามป้อมจันทน์ทั้ง ๒ ตรีกระฎุก ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำร้อนน้ำอ้อยน้ำตาล กินแก้อาโปชาตุกำเริบหายแล ฯ

๕ ขิงแก้อากาศชาตุกำเริบแลไข้ต่าง ๆ ให้วิงเวียนให้ท้องขึ้นแล หาวเรอเบื่อเพื่อลมอำมะพาต เอาเปลือกต้นเบ็ด พริกไทยต่อนเทียนดำขิงเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำอ้อยน้ำส้มพะอูมกิน ฯ

๖ ดีปลี รากเจตมูลเพลิง ส้ะค้าน ชะพลู ขิง แก้ปถวีชาตุ

อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ ชื่อว่าเบญจกูฏ แก้ธาตุทั้ง ๕ แล ฯ

๗ เจตมูลหนาม แก้ธาตุทั้ง ๕ มีปกติให้เบื่ออาหาร เพื่อเสมหะสมุฏฐานซ่าน ตะไคร้หอม รากชะพลู พริกไทย ขิง ผลกระวาน เทียนแดงเท่ากัน เจตมูลหนามเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำขิงน้ำข่าน้ำร้อนน้ำส้มป่อยต้มกิน ฯ

๘ คนทีเขมาแก้ลม ๑๒ จำพวก ประสมด้วยว่านน้ำข่าเปลือกกุ่มบก ตำผงละลายน้ำขิงกิน ฯ

๙ คนทีสอแก้อาโปธาตุกำเริบ เพื่อโลหิตแดนน้ำมันในข้อในกระดูก ประสมด้วยโกฏฐ์ทั้ง ๕ ตรีกระฎก ผลจันทน์ ดอกจันทร์ หัวหญ้าชันกาด เอาเท่ากันทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำส้มซ่าก็ได้กินแก้อาโปธาตุกำเริบ ฯ

๑๐ ผลพิลังกาสำแก้ลม ๑๒ จำพวก คือลมอำมะพาตลมอุทธังคะมาวาต ลมราทยักษ์ ลมอัศวมุขี ลมบัชฌะฆาฏ ลมสันตะฆาฏ ลมชิวหาสดมภ์ ลมกระดานพัด ลมอำมะพฤกษ ลมไชยพฤกษ ลมกรรมมัชฌวาต ประสมด้วยหัวแห้วหมู ใบสะเดา ตรีกระฎก ว่านน้ำกระเทียมสิ่งละเสมอภาค ผลพิลังกาสำเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำขิงน้ำข่าน้ำส้มซ่าน้ำกระเทียมก็ดี กินแก้ลม ๑๒ จำพวกหายแล ฯ

๑๑ ภาคหนึ่งพิลังกาสำ แก้ไข้หาเวลามิได้ ประสมด้วยตรีผลา ผลมูลกาทั้ง ๒ หญ้าเท้านก หญ้าแพรก รากเส้นยอต้มกิน ฯ

๑๒ ภาคหนึ่งผลพิลังกาสำ แก้ปถวีธาตุกำเริบ แก้ลมจับหัวใจให้คลุ้มคลั่ง ประสมด้วยตรีผลา จันทร์ทั้ง ๒ รากทนดี ดอกบุนนาคเสมอภาค ทำผงละลายน้ำผึ้งกิน ฯ

๑๓ แห้วหมูแก้ลม ๑๒ จำพวก เจริญธาตุแก้ลมได้ปกติ ให้คลั่ง

ตะเมอเพ้อไปมิรู้รสอาหาร เอาโกฏฐ์ทั้ง ๕ จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณาขอนดอก พริกไทยเสมอภาค แห้วหมูเท่ายาทำผงตะถายน้ำดอกไม้น้ำร้อนน้ำส้มซ่าหายแล ฯ

๑๔. ขมิ้นอ้อยแก้ลมอุทธังคะมาวาต ลมปัตฆาตแก้โลหิตแก้เสมหะ แก้เจ็บทุกข้อทุกกระดูก ประสมด้วยตรีกะฎุก หอมกระเทียมสด รากอบเชยว่านน้ำข่าเสมอภาค ขมิ้นอ้อยเท่ายาทำผงตะถายน้ำท่า น้ำเปลือกมะรุมน้ำกระเทียมกินหายแล ฯ

๑๕. ใบตะเดาแก้โลหิตพิการ ซึ่งทำพิษให้ร้อนให้แสบอกกลุ้มใจ เอาเทียนแดงโกฏฐ์หัวบัว ประสมกับใบตะเดาเท่ากับยา ๓ สิ่ง ทำผงตะถายน้ำจันทน์ทั้ง ๒ น้ำดอกไม้น้ำขิงสดกินหายแล ฯ

๑๖. สรรพคุณกรรณิกาแก้ลมทั้งปวง เอาตรีกะฎุก ใบตะเดา แห้วหมู ขมิ้นอ้อย ผลพิลังกาสา ประสมกันกับผงกรรณิกาทำผง ดองมูตรโค ๓ วันแล้วบดทำแท่งเสกด้วยสักกัตวา ๑๐๐ จบ กินแก้พิษทั้งหลาย ตะถายสุรา แก้หญิงโลหิตตีขึ้น ตะถายน้ำฝางแทรกเทียนดำ แก้จุกอกปวดท้องน้ำข่า แก้บิดปวดมวนดีนัก เอาส้มปล่องเกลือ ต้มตะถายยากินชำตะอุจจาระโทษ ฯ

๑๗. พริกไทยทำขาตุทั้ง ๔ ให้ตั้งมั่น แก้ลมปัตตะฆาต ลมชิวหาสดภ์ เอาจิงจ้อหลวง ผลบัวหลวง ประสมกับพริกไทยเท่ากันทำผงตะถายน้ำจันทน์ขาว น้ำมะเดื่อ เกลือสินเธาว์ กินแก้ท้องขึ้นแลปวดมวนหายแล ฯ

๑๘. พริกไทยแก้ลมแก้เสมหะ อันบังเกิดขึ้นแต่ท้องน้อย ชื่อว่าลมอุทรวาต เอามหาหิงคุ์ วานน้ำ กระเทียม ตรีผลา เสมอภาค พริกไทยเท่ายาทั้งหลาย ทำผงตะถายน้ำข่าน้ำกระเทียมน้ำกระทือน้ำจันทน์

ขาวกินหายแล ฯ

๑๙. รงทองแก้ลมอุทธังคะมาวาต เอาตองแตก รากส้ลอดโกฏฐ์ทั้ง ๕ เท่ากัน พริกขิงเท่ายาทั้งหลายทำผงละลายสุรากินแก้ลมเกลียวดำหายแล ฯ

๒๐. โมกหลวงมีคุณมากกับชายหญิงอันเป็นไข้ บานทะโรคมีโลหิตออกมา บางทีกลับกลายเป็นน้ำหนอง บางทีเป็นน้ำคาวปลาน้ำล้างเนื้อน้ำเหลือง บางทีเป็นหัวยื่นย้อยออกมา บางทีเป็นจุกผาม มิได้ดำแดงออกมา บางทีเป็นยางดอกแคแตรบานกลม บางทีเป็นอวัยวะกลม เอาเปลือกไม้แดง ตรีกะฎุก พรรณผักกาด เทียนดำเสมอภาค โมกหลวงเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำร้อนกิน หนึ่งเอาเทียนทั้ง ๕ ตรีผลา ผลส้ลอดเท่ากันทำผงละลายน้ำผึ้ง กินชำระโทษอุจจาระธาตุเสียก่อนจึงกินยาต่อไป ฯ

๒๑. หญ้าเท้านกแก้ลม แก้โลหิตเสมหะเป็นตรีโทษ กระทำให้ตัวร้อนสะท้านหนาว ให้จับเป็นเวลาแลหนาวตามได้ ให้ครั่นตัวปวดศีรษะตาพร่างพราย เอาโกฏฐ์ทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ จันทน์ทั้ง ๒ ขิงแห้งเสมอภาค หญ้าเท้านกเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำร้อนน้ำส้มซ่าน้ำขิงกินหายแล ฯ

๒๒. น้ำนมแพะให้มีกำลังแลแก้ไข้ เพราะธาตุทั้ง ๕ มิได้เสมอกันจึงทำให้บังเกิดไข้หากำลังมิได้ เอาพริก ๑ ขิง ๒ ดีปลี ๓ ผลเอ็น ๔ กระวาน ๕ ผลขุยไผ่ ๖ รากอบเชย ๗ ดอกบุนนาค ๘ ยาทั้งนี้ทำผงละลายน้ำนมแพะน้ำนมโคน้ำดอกไม้ก็ได้กินหายแล ฯ

๒๓. น้ำตาลกรวด น้ำตาลทราย ชันทศกร จันทน์ทั้ง ๒ ตรีผลาเหล่านี้มีคุณเสมอกัน แก้โรคหอบเพราะโทษน้ำเหลืองเสมหะ พริก ๑ ขิง ๒ ดีปลี ๓ ผลเอ็น ๔ กระวาน ๕ อบเชย ๖ ดอกบุนนาค ๗ ทำผงแทรกตรีผลาจันทน์ทั้ง ๒ น้ำตาลกรวดน้ำตาลทรายชันทศกร ละลายน้ำนม

โคน้ำนมแพะน้ำดอกไม้ กินแก้โรคหอบเพื่อน้ำเหลือง แลแก้เสมหะหายแล ฯ

๒๔. ผลมะตูมอ่อนแก้ไข้เพื่อลม ให้ปวดท้องปวดศีรษะให้อาเจียนผอมเหลือง เอาตรีกะฎุก คนทีสอคนทีเขมา เปลือกเพกาเท่ากัน ผลมะตูมอ่อนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำนมทั้ง ๕ กินหายแล ฯ

๒๕. สะค้านแก้ธาตุทั้ง ๔ อันยิ่งหย่อนมิได้เสมอกัน ถ้าไข้ลงท้องให้เบื่ออาหารกินมิได้มีรสอาหาร เอาพริก ขิง รากตะไคร้แดงเทียนดำ กระเทียม บรเพ็ดเท่ากัน สะค้านเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำตรีผลากินเป็นธาตุแล ฯ

๒๖. ยางรักขาวแก้ลมจริดสีดวงทั้งปวง เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู ผลเบญกานี ดองดึง สหัสคุณเทศ รากเจตมูลเพลิง รากไม้เท้ายายม่อม รากแคแตรเอาเท่ากัน ประสมกับยางรักขาวสุทธิแต่พอควร ทำผงละลายน้ำขิงกินแก้จริดสีดวง ๑๒ จำพวก ฯ

๒๗. ยางรักดำแก้โลหิตพิการเนื้อหนังเปื่อยพังพุพอง เอาตรีกะฎุก รากกุ่มบก รากมะรุม ยาข้าวเย็น ดอกบุนนาคเสมอภาค ประสมด้วยยางรักดำสุทธิแต่พอควร ยาทั้งนี้จะต้องกินหรือต้มกินก็ได้หายแล ฯ

๒๘. หญ้าหนวดแมวแก้ลมอัณฑพาต แก้โลหิตพิการกระทำให้คันในเนื้อ แลหนังพองขึ้นมีพิษต่าง ๆ เอาผลกระวาน ตรีกะฎุกใบกระวาน เทียนดำเสมอภาค หญ้าหนวดแมวเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำร้อนแลสุราก็หายแล ฯ

๒๙ หอมแดงแก้ลมอากาศธาตุ ให้ท้องขึ้นให้คันทั่วกายให้ตาพร่าง แลไฟธาตุกำเริบกระทำให้กินอาหารมากนัก เอาพริกไทยเกลือสินเธาว์ จันทน์ทั้ง ๒ เมล็ดในมะปรางเท่ากัน หัวหอมแดงเท่ายาทั้ง

หลาย ทำผงละลายน้ำร้อนกินหายแล ฯ

๓๐. ผักชีละว้าแก้ไข้ให้เมื่อยทั่วสรรพางค์กาย ให้นอนกินมิหลับให้สะอึกเรอ เอาใบกระวาน ผลกระวาน เทียนทั้ง ๕ เท่ากัน ผักชีละว้าเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำขิงน้ำกระเทียม คุดการกวนให้สุกละลายยากินหายแล ฯ

๓๑. เปลือกมะรุมแก้ลมอำมะพาต ให้มือตายเท้าตายหูตึงตีนกระด้างคางแข็ง เอาพริกหาง ตรีกะฎุก ว่านน้ำ เถาคัน ใบขัดมอน เสมอภาค เปลือกมะรุมเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำขิงน้ำผึ้งน้ำไพล น้ำส้มพะอูม กินหายแล ฯ

๓๒. รากมะรุมแก้วาโยธาตุกำเริบให้ฟกบวม ให้คลื่นเหียน ให้ตัวเย็น เอาตรีกะฎุก ไพล ข่า โกฐทั้ง ๕ เสมอภาค รากมะรุมเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายสุราน้ำส้มพะอูมน้ำส้มซ่าน้ำขิง น้ำข่ากินหายแล ฯ

๓๓. รากถั่วพูแก้โรคเบื่อเพื่อวาโยธาตุกำเริบ แก้ตีพุ่งพล่านกระทำให้ตาแดง ให้คลั่งเพ้อให้ปวดมวนท้อง เอาพริกไทยจันทน์ทั้ง ๒ กฤษณาเสมอภาค รากถั่วพูเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะพร้าวน้ำกระท้อน้ำอ้อย คุดการละลายกินหายแล ฯ

๓๔. แตงนกแก้ไข้เบื่อเพื่อลมให้มึนตึงเผ็นพริงขึ้นทั้งตัว ให้หูตึงกระทำให้จิตต์ใจกระวนกระวายไม่เป็นปกติ เอาโกฐทั้ง ๕ กฤษณาดอกกรรณิกา ดอกไม้แดง ดอกกะฎินพิมานเสมอภาค รากแตงนกเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้ง น้ำดอกไม้ น้ำส้มซ่า กินหายแล ฯ

๓๕. พระยายาแก้ไข้เพื่อโลหิตกำเริบให้คันทั้งตัว ให้บวมท้องใส้พองลั่นโครกครากในท้อง เอาหญ้าพันงูแดง ไพล รากตองแตกเสมอ

ภาค พระยายาเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำร้อนน้ำขิงน้ำส้มพอมุมสุรากินหายแล ฯ

๓๖. อังกาบแก้หญิงขัดฤดูอยู่ไฟไม่ได้ เอาใบผักเบี้ย ใบไผ่ป่า ไพล ข่า ขิง พริกไทย เสมอภาค รากอังกาบเท่ายาทั้งหลายทำผงละลายน้ำสุราน้ำขิงน้ำร้อนน้ำมะนาวกินหายแล ฯ

๓๗. ยอแก้ลมกำเริบให้มวนท้อง ให้เท้าเย็น ให้หาวเรอ แดอา เจียน เอาเทียน ว่านน้ำ ตรีกระฎุก มหาหิงคุ์ กระเทียม เกลือสินเธาว์ เสมอภาค ทำผงละลายน้ำขิงน้ำมะนาวน้ำผลยอต้มกินหายแล ฯ

๓๘. ดาวเรืองใหญ่แก้หืดไอแก้ผีต่าง ๆ แก้กลากเหลือกแลพยาธิ ๑๒ จำพวก แก้เรือนดอกหมาก เรือนดาวเรือง เรือนไฟ เรือนน้ำเต้า เรือนผิวมะกรูด เรือนงูเห่า แดมะเร็งคุณ มะเร็งชอน กลาก คุดทะราดหูดคุดทะราดดอกบุก มันชักให้เป็นโทษผอมแห้ง ให้ตัวแตกระแหงเอาสารปากนก ๑ บาท กำมะถันเหลือง ๒ บาท ประหลอดก็ได้ ชาดก้อนก็ได้ ๒ สลึงเพื่อง กวนกับน้ำใบดาวเรืองใหญ่ ๓ วัน กวนกับใบคนทีสอ ๓ วันแห้งแล้วบั้นแท่งเท่าผลผ้ายผึ่งแดดผึ่งน้ำค้างไว้ ๓ วัน แล้วเสกด้วยสักกัตวา ๑๐๘ คาบทั้ง ๗ วัน กินตามกำลังวัน ตั้งแต่วันอาทิตย์กินเม็ด ๑ ขึ้นไปกว่าจะถึงวันเสาร์ ๗ เม็ดหายแล ฯ

๓๙. กระเช้าผีมดแก้พุพองเพื่อดมแดเดือด เอาผลจันทน์ ๑ ขิง ๑ รากเส็นยด ๑ เปลือกพิลังกาสาเสมอภาค กระเช้าผีมดเท่ายาทั้งหลายทำผงละลายมูตรหายแล ฯ

๔๐. สีนั้นแก้บุคคลเบื่อไข้เพื่อโมหะโทสะโลภะกล้า เกินประมาณจึงกระทำให้เบื่อไข้ เอาเทียนทั้ง ๕ จันทนทั้ง ๒ กานพูเสมอภาค

ใบส้มเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำตาลทราย น้ำดอกไม้ น้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๔๑. ทองเครือแก้ลมแก้โลหิตระคนกัน ให้บังเกิดน้ำลายน้ำมูกมาก เหงื่อมากเอาจันทน์ทั้ง ๒ รากถั่วพูเสมอภาค ดอกทองเครือเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำร้อนกินแลชะโดมด้วยน้ำดอกไม้หายแล ฯ

๔๒. โกฐฐ์จุฬาลำพาแก้ลมอันมิได้เสมอเป็นปกติ กระทำให้ร้อนให้เย็นแต่เป็นเหงื่อไหลออกมา เอาขอนดอก ขิงสด สิ่งละส่วน โกฐฐ์จุฬาลำพาสองส่วน ทำผงละลายน้ำดอกไม้ น้ำจันทน์ขาวน้ำร้อนกินหายแล

๔๓. โกฐฐ์ก้านพร้าวแก้โลหิตพิการ โลหิตดำบ้างเหลวบ้างเป็นฟองบ้าง ให้จับเชื่อมมัวให้เมื่อยทั่วสรรพางค์ เอาหญ้าชันกาดขิงแห้งรากชุมเห็ดสิ่งละส่วน โกฐฐ์ก้านพร้าวสามส่วนต้มกินก็ได้ ทำผงก็ได้ละลายน้ำจันทน์ขาวน้ำส้มซ่าน้ำร้อนกิน หนึ่งเอารากมะพร้าวรากคนสี่ส่อ หัวบัวบก ต้มเอาน้ำละลายยากินหายแล ฯ

๔๔. โกฐฐ์พุงปลาแก้โลหิตพิการแลเสมหะพิการ ให้ท้องอืดให้จุกอกกินข้าวกินน้ำแค้นในทรวงอก เป็นเพื่ออังคมังคานุสาริวาตเอาว่านน้ำ ๑ ไพล ๑ กระเทียม ๑ พริก ๑ เปลือกกุ่มบกเสมอภาคโกฐฐ์พุงปลาเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำส้มซ่ากินเกลือหายแล ฯ

๔๕. โกฐฐ์สอแก้ไข้ให้จับ แลลมอำมะพฤกให้ร้อนเท้าให้ร้อนหลังให้แสบอกให้เจ็บหว่างสะบัก เอาเบญจมูลเด็ก ตรีกระฎุกโศกกระสุนเสมอภาค โกฐฐ์สอเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำขิงน้ำร้อนกิน ถ้าจะให้ทุเลาละลายน้ำดีเกลือกินหายแล ฯ

๔๖. โกฐฐ์กระดูกแก้ลมอำมะพฤก กระทำให้คลื่นเหียนให้จุกเสียดให้หิ่งให้ตามืด เอาว่านน้ำ ๑ ข่า ๑ เปลือกคันเบื็ด ๑ เปลือกมะรุม ๑

ตรีกระฎุกเสมอภาค โกฐฐ์กระดูกเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำส้มซ่าน้ำสุรากินหายแล ฯ

๔๗. โกฐฐ์เชียงเทศแก้ไข้เพื่อกำเดา ให้หนาวให้ร้อนให้ระส่ำระส่าย ให้ท้องขึ้นกินอาหารมิได้ ให้เหงื่อตกให้หอบ เอาว่านหางช้าง ๑ ตรีกระฎุก ๑ ข่า ๑ กานพลูเสมอภาค โกฐฐ์เชียงเทศเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๔๘. โกฐฐ์กระดูกแก้ไข้เพื่อเสมหะพิการ ด้วยสมุทธยังคมาวาตแลกำเดากำเริบ ให้ปวดศีรษะมีน้ำมูกมากให้ตาแดงให้ผูกพรรดึกเอาว่านน้ำ ๑ ขิง ๑ ข่า ๑ ผลราชดัด ๑ ใบจิงจ้อ ๑ ใบส้มกบ ๑ ดีปลี ๑ ยาดำ ๑ มหาหิงคุ์ ประสมด้วยโกฐฐ์กระดูกสิ่งละส่วนทำผง เอารากส้มกบ รากข่อยหยอง รากหญ้าเท้ายายม่อม ๓ เอา ๑ ละลายยากินหายแล ฯ

๔๙. โกฐฐ์เชมาแก้สมุทธยังคมาวาต เพื่ออันบังเกิดแต่กองอาโปธาตุให้มือให้เท้าคั่นให้เมื่อยขบทั่วตัว เสาเปลือกมะคำไก่ ๑ เปลือกกุ่มบก ๑ กระเทียม ๑ กระชายเสมอภาค โกฐฐ์เชม่าเท่ายาทั้งหลาย ทำผงแช่มูตรโคดำไว้ ๓ วันแล้วผึ่งแดดไว้ให้แห้ง ละลายน้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๕๐. ผลจันทน์เทศแก้วาโยธาตุกำเริบให้ปวดท้องดงเบ็นเสมหะมูกเลือดให้ทุรนทุรายนอนมิหลับ เอาเปลือกคนทา ๑ รากมะตูม ๑ รากเท้ายายม่อม ๑ รากชุมเห็ด ๑ รากกรรณิกาเสมอภาค ผลจันทน์เทศเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งน้ำขิงน้ำดอกไม้กินหายแล ฯ

๕๑. เทียนดำแก้วาโยธาตุกำเริบให้คลื่นเหียน ให้อาเจียนลมเปล่าให้ตัวร้อน เอาขิงสิ่งละส่วนละลายน้ำจันทน์กินหายแล ฯ

๕๒. เทียนเยาวพานีแก้เสมหะพิการ ให้ปวดมวนท้องเอาสมอไทยกระเทียมเสมอภาค เทียนเยาวพานีเท่ายาทั้งหลาย ทำผงเคล้าน้ำมะนาว

เบื้นกระสายผึ่งแดดให้แห้ง เอาเปลือกกระแบกหนามเล็บเหยี่ยวต้มกินหายแล ฯ

๕๓. เทียนตาตักแตน แก้วาโยธาตุกำเริบให้ปวดมวนให้ท้องขึ้นให้ลงท้อง เอาเปลือกพริกไทย ๑ เปลือกมะเดื่อ ๑ เปลือกแคแดง ๑เสมอภาค เทียนตาตักแตนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายขมิ้นชันแทรกเกลือกิน ถ้ามิฟังละลายน้ำผลเบญกานี่กินหายแล

๕๔. เทียนสัตตบุษย์แก้วาโย ถ้าเตโชธาตุกำเริบ อาโปธาตุหย่อน ให้เบื้นบิดปวดมวน เอาใบเนระพูสี่ กระเทียบกรอบ ดีปลีเสมอภาค เทียนสัตตบุษย์เท่ายาทั้งหลาย ทำผงเอาเปลือกกระแบก หนามเล็บเหยี่ยว ต้มเอาน้ำละลายกิน ถ้าลงท้องเอาเทียนข้าวเปลือก จันทน์ทั้ง ๒ ผลเบญกานี่ กระเทียม เปลือกมูลอ้าย หางกรายต้มละลายยากินหายแล ฯ

๕๕. เทียนข้าวเปลือกแก้ปถวีธาตุกำเริบ ให้เบื้นบิดตกมูกเลือดเบื้นหัวกุ้งเน่า เบื้นเพื่อเสมหะพิการแลลมกำเริบ เอาผลเบญกานี่ผลจันทน์ทั้ง ๓ ปิ้งไฟให้เหลืองเสมอภาค เทียนข้าวเปลือกเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะนาวน้ำส้มซ่ากิน ถ้ามิฟังละลายน้ำเปลือกมะเดื่อกินหายแล ฯ

๕๖. ผลกระวานแก้ไข้เพื่ออากาศธาตุกำเริบ ให้ปวดศีรษะแดร้อนกระบอกตา ให้ท้องขึ้นแดเจ็บกระดูกทุกข้อ เอาจันทน์ทั้ง ๒ ผลพิดังกาสำพริกหอม พริกหาง การะบูรเสมอภาค ผลกระวานเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะงั่วน้ำร้อนน้ำดอกพิกุลหายแล ฯ

๕๗. ใบกระวานแก้ไข้เพื่อดมเพื่อเลือดแดอาโปธาตุกำเริบ ให้จุกเสียดเบื้นก้อนในท้องให้นอนมิหลับให้มักโกรธ เอาศรีกระฎุก ๑ ขอนดอก ๑ โกฐฐ์หัวบัว ๑ จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณา ๑ ใบส้มอเสมอภาค กระวานเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำตาลกรวดน้ำตาลทรายกินหายแล ฯ

๕๘. จันทน์ขาวแก้ไข้เพื่ออากาศธาตุกำเริบ ให้ท้องดั่นตาแดง ให้ตัวร้อนเมื่อยต้นคอ ให้เหม็นคาวคอ เอาว่านน้ำ ๑ สหัสคุณเทศ ๑ เจ็ดพังคี ๑ หัวหญ้าชันกาด ๑ หญ้ารังกา ๑ เสมอภาค จันทน์ขาวเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำเกลือน้ำอ้อยระคนกินหายแล ฯ

๕๙. จันทน์แดงแก้ไข้พิษ แลไข้เพื่ออาโปธาตุกำเริบ วาโยธาตุจึงเป็นจลนะมิได้ปกติ ให้ลงท้องปวดมวน เอาเขากระบือเผือกเผา ตรีกระฎุก ผลเบญกานี เนระพูสี สิ่งละส่วน จันทน์แดงสองส่วน ทำผงละลายเปลือกมะเดื่อกินหายแล ฯ

๖๐. เกสรสารภีแก้โลหิตพิการ ให้ตัวบวมให้ลงท้องสวิงสวายให้อยากอาหารแต่บริโภคมิได้ เอารากเจตมูลเพลิง ๑ สะค้าน ๑ ตรีกระฎุก ๑ บรเพ็ด ๑ สารส้มเสมอภาค เกสรสารภีเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำอ้อยแดงน้ำผึ้งน้ำส้มสายชูกินหายแล ฯ

๖๑. ดอกมะลิดอกพิกุล แก้ไข้มิรู้จักสมปฤดี ให้ร้อนแลเย็น ให้เพ้อบ่นไปเบื้องไข้บาทจิตต์ เอาดอกจำปาขาว ๑ ดอกกรรณิกา ๑ ดอกทองกวาว ๑ ดอกอังกาบ ๑ พริกหอม ๑ พริกหาง ๑ เสมอภาค ดอกมะลิดอกพิกุลเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะพร้าวนาพิเกตั้งไฟให้สุกละลายยากินหายแล ฯ

๖๒. ดอกบุนนาคแก้ไข้เพื่อดมอากาศธาตุกำเริบ ให้ตามืดหูตึงหาวเรอ เอากระเทียม สมอไทย ตรีกระฎุก จันทน์ทั้ง ๒ เทียนตาตั๊กแตน เสมอภาค ดอกบุนนาคเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำจันทน์ขาวน้ำไพลกินหายแล ฯ

๖๓. เปลือกบุนนาคแก้ไข้เพื่ออากาศธาตุกำเริบ ให้เวียนศีรษะหนักศีรษะมึนตึงไปแลตัวเย็นตามืด เอาต้นผักขี้ตอม ตรีกระฎุก กระเทียม

เสมอภาค เปลือกบุนนาคเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำหน่อไม้เกลือน้ำอ้อยระคนกันให้กินหายแล ฯ

๒๔. รากผลใบบุนนาคแก้ไข้เพื่อเตโชธาตุกำเริบ ให้เจ็บท้อง ให้คลื่นเหียนให้สะอึก เอาว่านน้ำ คนทีสอ รากไผ่ป่า รากสะไอ ตรีกระฎุก เสมอภาค เอารากบุนนาคกึ่ง ใบบุนนาคกึ่ง ผลบุนนาคกึ่ง เอาแต่อย่างหนึ่งเท่ายาทั้งหลาย ทำผงเอาใบมะอึก ใบตำลึง ใบข่า ตำเอาน้ำละลายกินหายแล ฯ

๒๕. ดอกบัวหลวงแดง แก้ไข้ในคิมหันตะฤดูเพื่อปถวีธาตุกำเริบ ให้ตัวร้อนบ้างให้ตัวเย็นบ้าง เอาหญ้าพองลม ชิง หญ้ารังกาเสมอภาค ดอกบัวหลวงแดงเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำจันทน์ทั้ง ๒ น้ำดอกไม้ น้ำซาวข้าวกินหายแล ฯ

๒๖. ดอกบัวหลวงขาว แก้ไข้เพื่อลมเพื่อโลหิตเพื่อเสมหะ ทำให้ตัวเย็นให้คลื่นเหียน ให้เมื่อยขบทั่วสรรพางค์ ให้ตาพราย ๆ เบื่อหิ้งห้อย ให้เอาดีปลี จันทน์ทั้ง ๒ ใบน้ำเต้า ใบทองสามย่านเสมอภาค ดอกบัวหลวงเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำดอกพิกุลดอกมะลิ ดอกบุนนาค ดอกแคแดง น้ำตึงตัง กินหายแล ฯ

๒๗. ดอกสัตตบุษย์แก้ไข้เพื่อธาตุทั้ง ๔ กำเริบ ให้ปวดมวนให้ร้อนท้องไม่มีกำลัง ให้เชื่อมมึนให้คางถ้ามิได้เจรจาหาสมปฤดีมิได้ เอาโกฐทั้ง ๕ ตรีผลา จันทน์ทั้ง ๒ รากหญ้าเท้ากา ชะเอมเทศ ชะลูดเสมอภาค ดอกสัตตบุษย์เท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำสุพรรณทะลิกา น้ำหญ้าถูกเคล้า น้ำดอกไม้ น้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๒๘. ดอกบัวเผื่อนแก้ไข้เป็นด้วยธาตุทั้ง ๔ กำเริบ ให้ปวดหัวจุกอกเพื่อโลหิตพิการให้ท้องขึ้น เอาหัวหญ้าชันกาด ๑ แห้วหมู ๑ โกฐ

ทั้งห้า ๑ เทียนดำ ๑ จันทน์ทั้ง ๒ เสมอภาค ดอกบัวเผื่อนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำดอกไม้ น้ำตาลทราย น้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๖๙. ดอกบัวขมแก้ไข้เพื่ออากาศธาตุกำเริบ ให้ปวดศีรษะให้ตัวร้อนเมื่อยขบทั่วสรรพางค์ ให้คลื่นเหียนให้วิงเวียน เอาใบกระวาน ๑ ผลกระวาน ๑ รากเส้นยด ๑ รากตำลึง ๑ เสมอภาค ดอกบัวขมเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำจันทน์ทั้ง ๒ น้ำดอกไม้ น้ำซาวข้าวกินหายแล ฯ

๗๐. กันชาแก้ไข้ผอมเหลืองหากำลังมิได้ ให้ตัวสั่นเสียงสั่นเบื่นด้วยวาโยธาตุกำเริบ แก้นอนมิหลับ เอาตรีกระฎุก ๑ จันทน์ทั้ง ๒ ใบเส็ดา ๑ ใบคนทีเขมา ๑ พริกไทยล่อน เสมอภาค ใบกันชาเท่ายาทั้งหลาย ทำผงเอาน้ำมะพร้าวน้ำผึ้งน้ำส้มซ่าน้ำตาลทรายกระทือสดน้ำเบญจะทับทิม ต้มกินหายแล ฯ

๗๑. ว่านน้ำแก้อาโปธาตุกำเริบ ให้ปวดศีรษะให้เคืองตาหูดังอื้อ ๆ ให้เมื่อยต้นคอ เอาโกฐฐ์หัวบัว ๑ ตรีกระฎุก ๑ กระเทียมเสมอภาค ว่านน้ำเท่ายาทั้งหลาย ทำผงเอาน้ำผึ้งน้ำตาลระคนกันละลายกินหายแล ฯ

๗๒. มะยมแก้ไข้เพื่ออากาศธาตุกำเริบ ให้เท้าเย็นตัวร้อนรุ่มไปมิได้ เบื่นเวลาไปบัดสาวะบ่อย ๆ เอาดอกราชพฤก ๑ รากคัดเค้า ๑ ตรีกระฎุก ๑ สิ่งละส่วน ใบมะยม ๒ ส่วน ทำผงละลายน้ำร้อนน้ำหอมแดงหยดเหล้าสักหน่อยกินหายแล ฯ

๗๓. อบเชยเทศแก้ไข้เพื่อโลหิตกำเริบ ให้อาเจียนให้จุกเสียดให้ตาแดง เอาโกฐฐ์ทั้ง ๕ ตรีกระฎุกเสมอภาค อบเชยเทศเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำส้มซ่า น้ำมะงั่วมะนาวกินหายแล ฯ

๗๔. อบเชยญวนแก้ปถวีธาตุกำเริบ ให้เจ็บหลังแลหลังแข็งเส้นท้อง

ดิ่งชักกกระตุกให้ปวดมวนท้อง เอารากพริกไทย ๑ รากกุ่มน้ำ ๑ รากกุ่มบก ๑ รากไม้รวก ๑ ตรีกระฎุก ๑ ไม้ฉำฉา ๑ เสมอภาค อบเชยญวนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้ง น้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๗๕. แก่นขนุนแก้อาโปธาตุกำเริบ แก้โลหิตพิการเมื่อยขบทั่วสรรพางค์ เวลาเช้าให้ท้องขึ้นไม่รู้รสอาหารให้เหม็นผักปลา เอารากเจตมูลเพลิง ๑ พริกไทยอ่อน ๑ พริกหอม ๑ พริกหาง ๑ รากชะพลู เสมอภาค แก่นขนุนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำผึ้งกินหายแล ฯ

๗๖. ผลเอ็นแก้วาโยธาตุกำเริบ เพื่อลมอากาศธาตุ ให้คันทั้งตัว ดังไรไต่ให้มืดหู ตา เอารากจิงจ้อ ๑ เปล้าน้อย ๑ แฝกหอม ๑ รากกรรณิกา ๑ สิ่งละส่วน ผลเอ็นสองส่วน ทำผงละลายน้ำผึ้งกินหายแล ฯ

๗๗. สมุลแว้งแก้ธาตุทั้ง ๔ กำเริบ กระทำให้โลหิตเสียให้บวมทั้งตัว เอารากชะพลู ๑ ผลกระวาน ๑ ใบกระวาน ๑ ตรีกระฎุก ๑ มหาหิงคุ์ ๑ เสมอภาค สมุลแว้งเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำขิงน้ำข่ากระเทียมระคนกันกินหายแล ฯ

๗๘. ชะเอมเทศแก้ไข้เพื่อเสมหะพิการ ให้เจ็บอกเจ็บหลังให้ร้อนแต่ไอแห้งไม่มีเสมหะ เอาขิงสด ๑ ผลกระวาน ๑ ดีปลี ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ เสมอภาค ชะเอมเทศเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะนาว ๑ น้ำข่า ๑ น้ำตาลกรวด ๑ น้ำตาลทราย ๑ ขันทศกร ๑ กินหายแล ฯ

๗๙. หญ้าดูกคล้าแก้ไข้เพื่อโลหิตกำเริบ เอาใบ ๑ รากคัดเค้า ๑ ก้านสะเดา ๑ ขมิ้นอ้อยเสมอภาค หญ้าดูกคล้าเท่ายาทั้งหลายต้มกินหายแล ฯ

๘๐. รากเส้นยดแก้ไข้เพื่อลมกำเริบ ให้ตัวร้อนผอมเหลืองเอารากหญ้ารังกา ๑ หัวว่านน้ำ ๑ เสมอภาค เส้นยดเท่ายาทั้งหลายต้มกินหาย

๘๑. ไม้เท้ายายม่อมแก้ตัวร้อน ให้หนาวปวดศีร์ษะไม่มีกำลังให้สติพั้นเพื้อนหาสมปฤดีมิได้ ให้เบ็นเสมหะกำเริบ เอารากเข็มขาว ๑ ราก เข็มแดง ๑ สิ่งละส่วน เท้ายายม่อมสองส่วนต้มกิน เมื่อกินแทรกน้ำ อ้อยแต่พอสมควรกินหายแล ฯ

(จบคัมภีร์สรรพคุณแลมหาพิกัดเล่ม ๒ แต่เท่านี้)

จะกล่าวเล่ม ๓ ต่อไป

๘๒. น้ำนมโคแก้ไข้เพื่อโลหิตแลผีพิษผีกาพ ให้ผอมเหลืองแห้งไป ให้หอมให้อาเจียน เอาพริกไทย ๑ น้ำตาลทรายแดง ๑ ละลายน้ำข้าว ต้มส่วนหนึ่ง น้ำนมโคส่วนหนึ่งกินหายแล ฯ

๘๓. เนยนั้นเมื่อต้นไข้แพทย์จะประกอบกับยาให้กินมิควร ถ้าไข้ยังไม่ถอยตกไปถึงโรคสันนิบาตแล้ว แพทย์จะแทรกยาให้กินก็ควร แพทย์มิได้พิเคราะห์ให้แจ้ง ให้กินเข้าไปเมื่อต้นไข้ก็ถึงมรณะ เพราะว่ามิรู้คัมภีร์อะภัยสันตา แลคัมภีร์สรรพคุณจึงได้ทำผิดไปเมื่อรู้ว่าตัวทำผิดแล้วจงให้ประกอบยา แก้พิษเนยเสี่ยเถิดโรคจึ่งจะคลาย ยาแก้พิษสำแลงไข้นั้น เอาผลบัวหลวง ๑ หัวแห้ว ๑ ผลกระจับน้ำ ๑ เกสรบัวหลวง ๑ รากมะกอก ๑ รากมะปรางเปรี้ยว ๑ รากมะปรางหวาน ๑ รากหมาก ๑ รากมะพร้าว ๑ เหมือดคน ๑ ทำผงละลายน้ำร้อนน้ำดอกไม้น้ำอ้อยแดง กินถอนพิษผิดสำแลงเพื่อสันนิบาตแล ฯ

๘๔. ทองหลางใบมนแก้ไข้ปากหว้านปากขมปากเปรี้ยว เพื่อธาตุทั้ง ๓ ไม่ปกติ คือวาโยธาตุปถวีธาตุอาโปธาตุกำเริบ ให้ปวดมวนท้องก่อน จึ่งให้ปากหว้านปากเปรี้ยวปากขม เอารงทอง ๑ ประสะให้บริสุทธิ์ เอาผักคราด ๑ มะเขือฝรั่ง ๑ ใบกะวาน ๑ พริกไทย ๑ เสมอภาค ทองหลางใบมนเท่ายาทั้งหลาย ทำผงแล้วเอารากเคแตร ๑ สังกรณี ๑ เกลือ ๑ ตำเอาน้ำละลายต้มกินหายแล ฯ

๘๕. ใบคนทาแก้ไข้ให้เจ็บท้องลงท้องให้อาเจียน เอาผิวมะกรูด ๑ ขิง ๑ ดีปลี ๑ ว่านน้ำ ๑ ผลผักชี ๑ เอาเสมอภาค ใบคนทาเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำเทียนดำกานพลู ต้มกินหายแล ฯ

๘๖. ช้าเปั้นแก้ไข้หอบหิวแลบออกให้มือตายเท้าตาย เอาตรีกระฎุก ๑ กระเพรา ๑ รากส้มลอด ๑ ว่านน้ำ ๑ เอาเสมอภาคช้าเปั้นเท่ายาทั้งหลาย ต้มกินหายแล ฯ

๘๗. รากกระทุงหมาบ้า ขับโลหิตอันเสียเหลวจางไปด้วยธาตุทั้ง ๔ มิได้เสมอกัน เอารากมะนาว ๑ รากมะตูม ๑ รากพิกุล ๑ รากเสนียด ๑ รากงิ้ว ๑ รากงาว ๑ ตรีกระฎุก ๑ สิ่งละส่วน รากกระทุงหมาบ้า ๒ ส่วน ใบคนทีสอเท่ายาทั้งหลาย ต้มกินหายแล ฯ

๘๘. ไพลแก้โลหิตมิสะดวก จึ่งกลายเปั้นตกหมกช้ำเกาะกรังอยู่ตามสันหลัง จึ่งบังเกิดเปั้นโรคสันทะฆาฏ เอาเมล็ดพรรณผักกาด ๑ หญ้ายองไฟ ๑ ผักเบี้ดแดง ๑ กระเทียม ๑ ตรีกระฎุก ๑ เสมอภาค ไพลเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำสุรา แดน้ำส้มสายชู น้ำส้มซ่ากินหายแล ฯ

๘๙. คัมมอนแก้ไข้เพื่อโลหิตพิการ ให้เหม็นเน่าเหม็นคาว เปั้นก้อนขัดอยู่เดินมิสะดวกกระทำให้ร้อน เอาหญ้าพันงูขาว ๑ ตรีกระฎุก ๑

ไพล ๑ เทียนดำ ๑ สารส้ม ๑ เสมอภาค รากคัดมอนเท่ายาทั้งหลาย ละลายสุราแดนน้ำมะขามเปียกกินหายแล

๙๐. ผักกะชะแก้หญิงขัดฤดูมิได้ส่ะดวก เอาเทียนดำ ๑ ใบจำปา ๑ ตรีกระฎุ ๑ กระเทียม ๑ เสมอภาค ผักกะชะเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำใบกะเม็งกับสุราระคนกันกินหายแล

๙๑. เอ็องเพ็ดม้าแก้ไข้อันหาปฤดีมิได้ ให้เจ็บเพื่อโลหิตพิการแล่นไปทั่วกาย เพราะวาโยธาตุยิ่งบ้างหย่อนบ้างมิได้เสมอกัน เอาทองหลางใบมน ๑ ว่านน้ำ ๑ ตรีผลา ๑ เปลือกมะรุม ๑ เอาสิ่งละส่วน เอ็องเพ็ดม้าสองส่วน ทำผงละลายน้ำร้อนน้ำส้มซ่ากินหายแล

๙๒. กันเกราแก้หญิงอายุ ๑๔,๑๕,๑๖ ปี ฤดูมามิได้ปกติจึงเป็นไข้ให้จุกเสียด เพราะโลหิตเป็นก้อนอยู่ในท้อง แลให้ผอมเหลืองจนถึงตายก็มี เอาหัสคุณเทศ ๑ แก่นมูลเหล็ก ๑ หญ้าพันงูแดง ๑ ดอกคำฝอย ๑ รากถุ่มบก ๑ พริกไทย ๑ สารส้ม ๑ เสมอภาค กันเกราเท่ายาทั้งหลาย ทำผงละลายน้ำมะนาว ส้มซ่า ๑ ไพล ๑ กินแก้ฤดูมิมามิได้ส่ดวกให้ปกติแล

๙๓. รากมะตาดเครือแก้หญิงขัดฤดูบีหนึ่งสองบีก็ดี เป็นไข้ผอมเหลืองจนถึงตาย เอาตรีกระฎุก ๑ ไพล ๑ ผลคัดเค้า ๑ สิ่งละส่วน รากมะตาดเครือสองส่วน ตำเอาน้ำแทรกเกลือสินเธาว์ต้มกินหายแล

๙๔. รากกะดังงาแก้หญิงไข้เพื่อโลหิต แลดมระคนกันแลเสมหะพิการ ด้วยวาโยธาตุกำเริบให้จุกเสียดผอมเหลือง ให้ไอตัวเป็นเกล็ดดังเกล็ดงูเห่า เอาหัสคุณไทย ๑ เปล้าใหญ่ ๑ เปล้าน้อย ๑ พริกไทย ๑ เกลือ ๑ สิ่งละส่วน รากกะดังงาสองส่วน แช่มูตรโคผึ่งแดดให้แห้งแล้วทำผงเอาน้ำบรเพ็ดน้ำผึ้งระคนกัน ละลายยาเป็นลูกกลอน

ให้กินหายแล

๙๕. รากหญ้าปล้องบ่าแก้ไข้ชายหญิง เพื่อโลหิตแลดมระคนกันด้วยเสมหะกำเริบ ให้ปวดท้องจุกเสียดผอมเหลืองให้หูไว เอารากกุ่มบก ๑ เปล้าใหญ่ ๑ เปล้าน้อย ๑ บุกคางคก ๑ ส้มซ่า ๑ สิ่งละส่วน รากหญ้าปล้องบ่าสองส่วน ทำผงละลายน้ำส้มซ่าน้ำส้มพะอูมกินหายแล

จบคัมภีร์สรรพคุณแต่เพียงนี้

บัดนี้จะกล่าวด้วยมหาพิกัดต่อไป

อธิบายว่ากายแห่งบุคคลทั้งหลายนี้ เป็นที่ตั้งแห่งกองสมุฏฐาน สมุฏฐานเป็นที่ตั้งแห่งกองธาตุ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งกองโรค โรคเป็นที่ตั้งแห่งอาหารดังนี้ ถ้าจะแก้ให้แก้ในกองสมุฏฐานเป็นอาทิด้วยอรรถว่าสมุฏฐานนี้ เป็นรากแก้วแห่งโรคทั้งหลาย ท่านจึงแยกเบญจะกูลนั้นออกแล ๓ แล ๓ เอาพริกไทยแทรกเข้า ๑ เป็น ๖ เหตุว่าพริกไทยนั้นแก้ในกองลม สรรพคุณสิ่งอื่นที่จะแก้ลมที่จะยิ่งกว่านั้นหามิได้ พระอาจารย์เจ้าจึงประกอบเข้าไว้ในเบญจะกูล จึงได้นามบัญญัติดังนี้

๑. คือพริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ทั้งสามนี้คือตรีกะฎุกในพิกัดวะสันตฤดู

๒. หนึ่งเจตมูลเพลิง ๑ สะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ทั้งสามนี้ คือตรีสารในพิกัดเหมันตฤดู

๓. หนึ่งคือสมอไทย ๑ สมอพิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ ทั้ง ๓ นี้คือตรีผลาในพิกัดคิมหันตฤดู อันนี้ท่านสงเคราะห์แก้ในกองสมุฏฐานโรคฤดู ๓ ดังนี้

๑. คือสมอพิเภก ๑ ขิงแห้ง ๑ เจ็ดมูลเพลิง ทั้ง ๓ นี้แก้ในกองบิตตะสมุฏฐานพิกัด

๒. หนึ่งคือสมอไทย ๑ พริกไทย ๑ สะค้าน ๑ ทั้ง ๓ นี้แก้ในวาตะสมุฏฐานพิกัด

๓. หนึ่งคือมะขามป้อม ๑ ชะพลู ๑ ดีปลี ๑ ทั้ง ๓ นี้ แก้ในกองเสมหะสมุฏฐานพิกัด ให้ประกอบตามส่วน โดยนัยจะมีไปข้างหน้าโน้น

๔. หนึ่งท่านจงจัดสรรพในกองสมุฏฐานกล่าว คือตรีผาตรีกระฎุกตรีสาร ทั้ง ๓ นี้ มาระคนเข้าไว้จะให้แจ้งในพิกัด คือบทว่าเบ็ญจะกูลนั้น คือ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ เจ็ดมูลเพลิง ๑ สะค้าน ๑ ชะพลู ๑ อันนี้ชื่อว่าเบ็ญจะกูลแก้ในกองธาตุ แก้ในกองฤดูสมุฏฐาน ฤดูเนื่องถึงกันที่จะได้ขาดจากกันนั้นหามิได้ เป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน จึงให้ประกอบเบ็ญจะกูลขึ้นตามพิกัด กำเริบ หย่อน พิการ นั้นแก้ดังนี้จึงควร

๕. ถ้าเตโชธาตุกำเริบเอา สะค้าน ๑ ดีปลี ๒ ชะพลู ๓ ขิงแห้ง ๔ เจ็ดมูลเพลิง ๘ สมอพิเภก ๑๖ ประจำสมุฏฐาน อัคนีกำเริบ ถ้าเตโชหย่อน เอาดีปลี ๑ ชะพลู ๒ สะค้าน ๓ สมอพิเภก ๔ ขิงแห้ง ๘ เจ็ดมูลเพลิง ๑๖ ประจำสมุฏฐาน อัคนีหย่อน ถ้าเตโชพิการ เอาชะพลู ๑ สะค้าน ๒ ดีปลี ๓ เจ็ดมูลเพลิง ๔ สมอพิเภก ๘ ขิงแห้ง ๑๖ ประจำสมุฏฐาน อัคนีพิการ

๖. ถ้าวาโยกำเริบเอา ชะพลู ๑ เจ็ดมูล ๒ ดีปลี ๓ พริกไทย ๔ สะค้าน ๘ สมอไทย ๑๖ ขิงแห้งระคน ประจำวาตสมุฏฐานกำเริบ หนึ่งถ้าวาโยหย่อนเอา เจ็ดมูล ๑ ดีปลี ๒ ชะพลู ๓ สมอไทย ๔ พริกไทย ๘ สะค้าน ๑๖ ขิงแห้งระคน ประจำวาตสมุฏ

ฐานหย่อน อนึ่ง ถ้าวาโยพิการเอา ดีปลี ๑ ชะพลู ๒ เจตมูล ๓ สะค้าน ๔ สมอไทย ๘ พริกไทย ๑๖ ขิงแห้งระคน ประจำวาตสมุฏฐานพิการ

๗. ถ้าอาโปสมุฏฐานกำเริบเอา ขิงแห้ง ๑ สะค้าน ๒ เจตมูล ๓ ดีปลี ๔ ชะพลู ๘ มะขามป้อมพริกไทยระคน ประจำอาโปสมุฏฐานกำเริบ ถ้าอาโปธาตุหย่อนเอา สะค้าน ๑ เจตมูล ๒ ขิงแห้ง ๓ มะขามป้อม ๔ ดีปลี ๘ ชะพลู ๑๖ พริกไทยระคน ประจำอาโปสมุฏฐานหย่อน ถ้าอาโปธาตุพิการ เจตมูลเพลิง ๑ ขิงแห้ง ๒ สะค้าน ๓ ชะพลู ๔ มะขามป้อม ๘ ดีปลี ๑๖ พริกไทยระคน ประจำอาโปสมุฏฐานพิการ

๘. ถ้าปถวีธาตุกำเริบเอา พริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๒ เจตมูลเพลิง ๓ สะค้าน ๔ ดีปลี ๘ ชะพลู ๑๖ ตรีผลาระคน ประจำปถวีสมุฏฐานกำเริบ หนึ่งถ้าปถวีหย่อนเอา ขิงแห้ง ๑ เจตมูลเพลิง ๒ พริกไทย ๓ ชะพลู ๔ สะค้าน ๘ ดีปลี ๑๖ ตรีผลาระคน ประจำปถวีสมุฏฐานหย่อน ถ้าปถวีพิการเอา เจตมูล ๑ พริกไทย ๒ ขิงแห้ง ๓ ดีปลี ๔ ชะพลู ๘ สะค้าน ๑๖ ตรีผลาประจำปถวีสมุฏฐานพิการ อันว่ากองปถวีสมุฏฐานนี้สงเคราะห์มาแต่มหาภูตรูป ซึ่งมีอยู่ในพระคัมภีร์อันอังคาพยพธาตุบรรจบ ว่าด้วยสุริยพิกัดราศีเป็นฤดูเดือนต่อกัน จัดเป็น ๔ ฤดู ฤดูหนึ่ง ๓ เดือน โดยลำดับธาตุทั้ง ๔ นั้น มาสาธกไว้ในที่นี้จะให้แพทย์พึงรู้ในกองสมุฏฐานโดยง่าย ด้วยในที่นี้ท่านแจ้งไว้ในมหาพิกัดสมุฏฐาน แต่ ๓ คือ เตโช คือวาโย คืออาโปสมุฏฐาน แต่ปถวีสมุฏฐานนี้จัดเป็นชาติจตุน จะได้มีในมหาพิกัดนี้หามิได้ ให้แพทย์พึงรู้โดยนัยดังนี้ ถ้าจะทำอภิญญาณเบ็ญจะกูล เอาเจตมูลทั้งใบทั้งดอกทั้งรากสิ่งละ ๔ สะค้านทั้งใบทั้งดอกทั้งรากสิ่งละ ๖ ขิงแห้งทั้งใบทั้งดอกทั้งรากสิ่งละ ๑๐ ชะพลู

ทั้งใบทั้งดอกทั้งรากสิ่งละ ๑๒ ดีปลีทั้งใบทั้งดอกทั้งรากสิ่งละ ๒๐ อันนี้แก้ในกองธาตุอภิญญาณ ถ้าจะทำเบื้นทศ์เบ็ญจะกูล เอาขิงแห้ง ๑ เจ็ดมูล ๑ สะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ดีปลี ๑ สิ่งละ ๑๐ ส่วน พิกัดอันนี้ประจำธาตุเนาวหาร อันมีอยู่ในคัมภีร์องคาพยพธาตุบรรจบ ถ้าจะทำเบื้นทศ์เบ็ญจกูลเอาหาร ๑ มาประสมเบื้น ๑๐ จึ่งได้ชื่อว่าทศ์เบ็ญจะกูล ถ้าจะทำเบื้นมหาพิกัดเบ็ญจะกูลเอา เจ็ดมูล ๔ สะค้าน ๖ ขิงแห้ง ๑๐ ชะพลู ๑๒ ดีปลี ๒๐ อันนี้พิกัดไว้ตามกำลังธาตุ แก้เบื้นสำหารณะทั่วไปในกองธาตุสมุฏฐานทั้งปวงมิได้เว้น จึ่งได้ชื่อว่าพิกัดเบ็ญจะกูลดังนี้ ถ้าจะทำเบื้นโสฬสเบ็ญจะกูล เอาขิงแห้ง ๒ เจ็ดมูล ๔ สะค้าน ๖ ชะพลู ๘ ดีปลี ๑๖ หนึ่งเอาเจ็ดมูล ๒ สะค้าน ๔ ชะพลู ๖ ดีปลี ๘ ขิงแห้ง ๑๖ หนึ่งเอาสะค้าน ๒ ชะพลู ๔ ดีปลี ๖ ขิงแห้ง ๘ เจ็ดมูล ๑๖ หนึ่งเอาดีปลี ๒ ขิงแห้ง ๔ เจ็ดมูล ๖ สะค้าน ๘ ชะพลู ๑๖ ทั้ง ๖ ฐานนี้ได้ชื่อว่าโสฬสเบ็ญจะกูล ด้วยอรรถว่าบวกกันเข้าสิ่งได้สิ่งละ ๓๖ ส่วน โดยนัยพิกัดแก้ในกองวาโยสมุฏฐาน ด้วยเหตุว่าท่านสงเคราะห์เอาสิ่งละ ๓๖ ส่วน สรรพยานี้ชอบตามในพิกัดซึ่งอายุคือ ๑๖ นั้นเบื้นอาทิ คือ ๓๖ เบื้นที่สุดดุจกล่าวไว้แต่หลัง ให้เพทย์พึงกระทำโดยนัยสิ่งละ ๓๖ ส่วนทั้ง ๕ ฐานนั้นหามิได้ ให้พิจารณาดูว่าโรคนั้นจะตกเข้าอยู่ในระหว่างธาตุ สมุฏฐานฤดูอายุสมุฏฐานอันใด แลจะแก้ด้วยโสฬสเบ็ญจะกูลนั้นด้วย ๑๖ อันใด ก็ให้พึงกระทำชอบตามในโสฬสอันนั้นโดยส่วนท่านพิกัดไว้จึ่งจะควร หนึ่งถ้าจะทำเบื้นทศ์เบ็ญจขันธ์เอา ขิงแห้ง ๑ ชะพลู ๒ สะค้าน ๓ เจ็ดมูล ๔ ดีปลี ๕ หนึ่งเอาชะพลู ๑ สะค้าน ๒ เจ็ดมูล ๓ ดีปลี ๔ ขิงแห้ง ๕ หนึ่งเอาสะค้าน ๑ เจ็ดมูล ๒ ดีปลี ๓ ขิงแห้ง ๔ ชะพลู ๕ หนึ่งเอาเจ็ดมูล ๑ ดีปลี ๒ ขิงแห้ง ๓ ชะพลู ๔ สะค้าน ๕ หนึ่งเอาดีปลี ๑ ขิงแห้ง ๒ ชะพลู ๓

ส๊ะค้าน ๔ เจ๊ตมูล ๕ ทั้ง ๕ ฐานนี้ได้ชื่อว่าทศ์เบญจันธ์ ด้วยอรรถว่า บวกกันเข้าแต่ละสิ่ง ๆ ได้สิ่งละ ๑๕ ส่วนโดยพิกัด แก้ในกองธาตุรินทัญญาณธาตุจัตตุส์มาส์รรพ ตามในพิกัดท่านกล่าวไว้ดังนี้ ลำดับนี้จะได้สำแดงในมหาพิกัดตรีผลา ตรีกฎุกสืบต่อไป อันว่าตรีผลานั้นถ้าจะแก้เส์มหะส์มุฏฐานเอา ส์มออัพยา ๔ ส์มอพิเภก ๘ มะขามป้อม ๑๒ ถ้าจะแก้ปีตตะส์มุฏฐานเอา มะขามป้อม ๔ ส์มออัพยา ๘ ส์มอพิเภก ๑๒ ถ้าจะแก้วาตะส์มุฏฐานเอา ส์มอพิเภก ๔ มะขามป้อม ๘ ส์มออัพยา ๑๒ ทั้ง ๓ ส์ถานนี้ชื่อว่าพิกัดตรีผลาส์มุฏฐาน หนึ่งอันว่าตรีกระฎุกนั้น ถ้าจะแก้เส์มหะส์มุฏฐาน เอาพริกไทย ๔ ขิงแห้ง ๘ ดีปลี ๑๒ ถ้าจะแก้ปีตตะส์มุฏฐานเอา ดีปลี ๔ พริกไทย ๘ ขิงแห้ง ๑๒ ถ้าจะแก้วาตะส์มุฏฐานเอา ขิงแห้ง ๔ ดีปลี ๘ พริกไทย ๑๒ ทั้ง ๓ ฐานนี้ชื่อว่าพิกัดตรีกระฎุกส์มุฏฐาน อันว่าตรีผลาตรีกฎุกทั้งสองนี้จะได้แต่จำเพาะส์มุฏฐานอันใดหามิได้ เป็นสาธารณะทั่วไปในส์มุฏฐานทั้งปวง ให้แพทย์พึงพิจารณาเห็นควรแก่กันเถิด ก็ให้พึงประกอบขึ้น ตามท่านตราไว้ หนึ่งอันว่าลักษณะส์มุฏฐานนั้น จะได้พ้นจาก ๓ ไปหามิได้ แต่ยังมิได้สำเร็จ ด้วยเกี่ยงอยู่ในกองธาตุปถวีส์มุฏฐานหนึ่ง ด้วยเกิน ๓ เข้ามาเป็น ๔ ดุจดังกล่าวมานั้นแล้ว เหตุว่าจะได้แจ้งลงไว้ในที่นี้หามิได้ คือหทัย คืออุทริย คือกรีส์จัดเป็นปถวีส์มุฏฐาน ส์งเคราะห์เอาชาติจตุระ ถ้าจะประกอบตรีผลตรีกระฎุกก็ดี แก้ในกองปถวีส์มุฏฐานนั้น ในพระคัมภีร์ท่านให้ประกอบ โดยในส่วนเส์มอภาค ด้วยปถวีเป็นที่ตั้งแห่งภูมิส์มุฏฐานทั้งปวง ดุจในพระคัมภีร์จตุระส์งคหะ กล่าวไว้ให้แพทย์พึงรู้โดยนัยดังนี้ นัยหนึ่งอันว่าลักษณะพิกัดส่วนส์รรพยานั้น ท่านพิกัดลงไว้สามฐาน คือส่วน ๑ บาทฐานหนึ่ง ส่วน ๑ ส์ตึงฐานหนึ่ง ส่วน ๑

เพื่องฐานหนึ่ง แลพึงกำหนดเอาโดยกำลัง ส่วนว่าจะควรแก่กันส่วนใด ให้เอาส่วนนั้นตั้งเป็นอาทิ จึงลดทวีกันไปตามในมหาพิกัดนั้น หนึ่งอันว่าโรคอันใดก็ดี บังเกิดขึ้นในสมุฏฐานนอันใดก็ดี แลสรรพยาที่จะแก้นั้นขนานใด ๆ ก็ดี ในท้องตำรานั้นมีแต่ตรีผลาตรีกระฎุกก็ดี แลมิทั้งตรีผลาตรีกระฎุกทั้ง ๒ นี้ก็ดี ให้พิจารณาในกองสมุฏฐานแลกองโรค ว่าจะควรกับตรีอันใดก็ให้เอาตรีอันนั้นมากระทำ โดยส่วนพิกัดประสมเข้า ถ้ามีแต่ตรีกระฎุกตรีผลาหามิได้ แต่กองโรคแลสมุฏฐานควรแก่ตรีผลา ก็ให้เอาตรีผลานั้นมากระทำ โดยส่วนพิกัดประสมเข้า ถอดตรีกระฎุกในท้องตำรางตามส่วนพิกัด ถ้ากองโรคแลสมุฏฐานควรแก่ตรีกระฎุกก็ให้เอาตรีกะฎุกในท้องตำรานั้น กระทำขึ้นให้เต็มส่วนพิกัด ตรีผลาที่มิได้มีในท้องตำรานั้น ควรเติมจึงเติมโดยพิกัด ถ้ามิควรเติมอย่าเติมเข้าเลย แต่อย่าให้เสียสมุฏฐานเป็นอาทิ ถ้าท้องตำรานั้นมีทั้งตรีผลาตรีกระฎุก แต่กองโรคแลสมุฏฐานควรแก่ตรีอันใดก็ดี พิจารณาแล้วให้กระทำทวีขึ้นแลลดลง โดยส่วนพิกัดดุจกล่าวแล้วแต่หลัง หนึ่งอันว่าสรรพยาสิ่งใดก็ดี ที่ท่านตราไว้ในท้องตำรานั้น แลยาขนานใด ๆ ก็ดี แลจะเอามาแก้กองโรคแลสมุฏฐานนั้น จะได้มีในมหาพิกัดหามิได้ พึงให้แพทย์ประกอบขึ้นตามในที่ท่านตราลงไว้นั้น แต่อย่าเสียสรรพคุณแลส่วน ๑ บาทเป็นต้นส่วน ๑ เพื่องเป็นที่สุด ควรจะลดจึงลดควรทวีจึงทวี ควรจะขาดจึงให้ขาด ควรจะเหลือจึงให้เหลือ สุดแต่โรคแลสรรพคุณเป็นอาทิ แต่อย่าให้เสียสมุฏฐาน คือตรีผลาตรีกระฎุก พึงให้ประกอบในพิกัดอันควรกับสมุฏฐานโรคนั้นเจือเข้า ดุจนัยดังกล่าวไว้ดังนี้ หนึ่งอันว่าตรีผลาตรีกระฎุกเบญจกูลก็ดี ถ้าจะกระทำให้มีประกอบให้เต็มส่วน ๑ บาท

ถ้าจะกระทำส่วน ๑ ส่ลึง ให้ประกอบวิธีทำผง ถ้าจะกระทำวิธีแทรกประกอบให้เต็มส่วน ๑ เพียง ถ้าจะกระทำวิธีถดให้ถด ส่วนแทรกจึงควร นัยหนึ่งถ้าจะแก้ในดีมหันตะสมุฏฐาน เอาตรีผลาเต็มส่วนพิกัดตรีสาร ๔ ส่วน ตรีผลาส่วน ๑ ตรีกระฎุกึ่งส่วน ตรีสารตามพิกัด ๒ ถ้าจะแก้ในวะสันตะสมุฏฐาน เอาตรีกระฎุกเต็มส่วนพิกัดตรีผลา ๔ ส่วน ตรีกระฎุกส่วน ๑ ตรีสารกึ่งส่วน ตรีกระฎุกตามพิกัด ๓ ถ้าจะแก้ในเหมันตะสมุฏฐาน เอาตรีสารเต็มส่วนพิกัด ตรีกระฎุก ๔ ส่วน ตรีสารส่วน ๑ ตรีผลากึ่งส่วน ตรีสารตามมหาพิกัดท่านตราไว้ ฯ

หนึ่งจะกล่าวพิกัดโกฏฐ์เทียนสืบไปดังนี้ ถ้าโกฏฐ์ทั้ง ๕ คือ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์เขม่า ๑ โกฏฐ์หัวบัว ๑ โกฏฐ์เชียง ๑ โกฏฐ์จุฬาลัมพา ๑ อันนี้พิกัดเบญจโกฏฐ์ หนึ่งถ้าโกฏฐ์ทั้ง ๗ คือ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์เขม่า ๑ โกฏฐ์หัวบัว ๑ โกฏฐ์เชียง ๑ โกฏฐ์จุฬาลัมพา ๑ โกฏฐ์กระดูก ๑ โกฏฐ์ก้านพร้าว ๑ อันนี้พิกัดสัตตะโกฏฐ์ หนึ่งถ้าโกฏฐ์ทั้ง ๙ คือ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์เขม่า ๑ โกฏฐ์หัวบัว ๑ โกฏฐ์เชียง ๑ โกฏฐ์จุฬาลัมพา ๑ โกฏฐ์กระดูก ๑ โกฏฐ์ก้านพร้าว ๑ โกฏฐ์พุงปลา ๑ โกฏฐ์ชะฎามังษี ๑ อันนี้พิกัดเนาวโกฏฐ์ อันว่านอกกว่านี้คือ โกฏฐ์กักกรา ๑ โกฏฐ์กระดังงา ๑ โกฏฐ์น้ำเต้า ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นโกฏฐ์พิเศษ ให้แพทย์ดูแต่ควรจะแทรกเข้าในยาชนานใด ๆ ก็ได้ สุดแต่โรคกับสรรพคุณจะบอกนั้น หนึ่งถ้าเทียนทั้ง ๕ คือ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนขาว ๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนตาตั๊กแตน ๑ อันนี้พิกัดเบญจเทียน หนึ่งถ้าเทียนทั้ง ๗ คือ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนขาว ๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนตาตั๊กแตน ๑ เทียนเยาวพานี ๑ เทียนสัตตะบุษย์ ๑ อันนี้พิกัดสัตตะเทียน อนึ่งเทียนทั้ง ๙ นั้น คือ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑

เทียนขาว ๓ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนตาตั๊กแตน ๑ เทียนเยาพาน ๑ เทียนสัตตะบุษย์ ๑ เทียนเกล็ดหอย ๑ เทียนตากบ ๑ อันนี้พิกัดเทาวเทียน อันว่านอกกว่านี้คือ เทียนดวด ๑ เทียนชม ๑ เทียนแกลบ ๑ ทั้ง ๓ นี้เป็นเทียนพิเศษให้ดูแต่ควร จะเจือแทรกเข้าในยาขนานใดๆก็ดี สุดแต่โรคตามสมควร หนึ่งจะกล่าวพิกัดบัว ถ้าบัวน้ำทั้ง ๕ คือ สัตตะบุษย์ ๑ สัตตะบรรณ ๑ ดินจง ๑ จงกลนี ๑ นิลุบล ๑ อันนี้พิกัดเบญจะอุบล อันว่านอกกว่านี้ คือ บัวหลวงทั้ง ๒ สัตตะบงกชทั้ง ๒ บัวเผื่อน ๑ บัวขม ๑ ทั้ง ๖ นี้เป็นบัวพิเศษ จงประกอบเข้าในยาขนานใดๆก็ดี ดูแต่ควรกับโรคโดยสรรพคุณกล่าวไว้ ฯ

หนึ่งจะกล่าวพิกัดเกลือนั้น ถ้าเกลือทั้ง ๕ คือ เกลือสินเธาว์ ๑ เกลือวิก ๑ เกลือพริก ๑ เกลือผ่อ ๑ เกลือสมุทร ๑ อันนี้พิกัดเบญจะเกลือ อันว่านอกกว่านี้ คือ เกลือสุนจะ ๑ เกลือเยาวกาษา ๑ เกลือวิฬ ๑ เกลือด่างคดี ๑ เกลือสุวชา ๑ เกลือจะตัง ๑ เกลือสมุทร ๑ ทั้ง ๗ นี้เป็นเกลือพิเศษ ถ้าจะประกอบเข้าในยาขนานใดๆก็ดี ดูแต่ควรกับโรคตามสรรพคุณดำแดงไว้ หนึ่งจะกล่าวในพิกัดาโหรานั้นเถา ถ้าโหราทั้ง ๕ คือ โหราอำมะฤก ๑ โหรามิคสิงคดี ๑ โหราบอน ๑ โหราเท้าสุนัข ๑ โหราเดือยไก่ ๑ อันนี้พิกัดเบญจะโหรา อันว่านอกกว่านี้ คือ โหราผักกูด ๑ โหราข้าวเหนียว ๑ โหราเขากระบือ ๑ โหราเขาเนื้อ ๑ โหราใบกลม ๑ มะโหรา ๑ มหุรา ๑ มังโหรา ๑ ทั้ง ๘ นี้เป็นโหราพิเศษ จะประกอบเข้าในยาขนาดใดๆก็ดี ให้แพทย์พึงพิจารณาสุดแต่ควรกับโรคนั้นเถิด ดำแดงมาในพระคัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัยผูก ๒ ว่าด้วยสมุฏฐานเบื้องอาทิ มหาพิกัดโอสถเบื้องที่สุดจบแต่เพียงนี้โดยสังเขป ลำดับนี้จะดำแดงด้วยนามพิกัดกระสายยาต่อไป ผลเร่วทั้ง ๒ ผลผักชีทั้ง ๒ ชะเอมทั้ง ๒ อำพันทั้ง ๒

อบเชยทั้ง ๒ ทั้ง ๑๐ สิ่งนี้เรียกว่าทศกุฏาผล ทองกวาว ๑ ทองหลางหนาม ๑ ทองหลางใบมน ๑ ทองโหลง ๑ ทองพันชั่ง ๑ ต้นใบทอง ๑ ขันทองพยาบาท ๑ ทองเครือ ๑ จำปาทอง ๑ ทั้ง ๙ สิ่งนี้เรียกว่าเนาวะโลหะ ทองกวาว ๑ ทองหลางหนาม ๑ ทองโหลง ๑ ทองพันชั่ง ๑ ต้นใบทอง ๑ ทองหลางใบมน ๑ พิกทอง ๑ ทั้ง ๗ สิ่งนี้เรียกว่าสัตตะโลหะ ทองกวาว ๑ ทองหลางหนาม ๑ ทองหลางใบมน ๑ ทองโหลง ๑ ทองพันชั่ง ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจโลหะ แห้วหมู ๑ ทองกวาว ๑ หญ้าชันกาด ๑ เต่าเกียด ๑ ว่านเปราะ ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจผลธาตุ รากมะตูม ๑ รากตำใย ๑ รากเพกา ๑ รากแคแตร ๑ ระกัดดัน ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจมูลใหญ่ หญ้าเกล็ดหอยทั้ง ๒ รากตะหุ่งแดง ๑ รากมะเขือขาว ๑ รากมะเขือหนาม ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจมูลน้อย เจตมูลเพลิง ๑ ตะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจกูล รากมะเดื่อชุมพร ๑ รากเท้ายายม่อม ๑ รากหญ้านาง ๑ รากคนทา ๑ รากชิงชี่ ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้เรียกว่าเบญจโลกะวิเชียร ว่านน้ำ ๑ เจตมูลเพลิง ๑ แคแตร ๑ พนมสวรรค์ ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้เรียกจตุกาลธาตุ สมอไทย ๑ สมอเทศ ๑ สมอพิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้เรียกว่าจตุผลาธิกะ ดอกพิกุล ๑ ชะเอมเทศ ๑ มะกล่ำเครือ ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้เรียกว่าจตุทิพย์คันธา ใบกระวาน ๑ อบเชยเทศ ๑ รากพิมเสน ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้เรียกว่าตรีสุคนธ์ สมุลแว้ง ๑ เนื้อไม้ ๑ เทพทาโร ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้เรียกว่าสุระผล ผลเร่วใหญ่ ๑ ผลจันทน์เทศ ๑ กานพลู ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้เรียกว่าตรีคันธวาต ดอกแก่นรากมะทราง ดอกแก่นรากบุนนาค ทั้ง ๒ สิ่ง ๆ ละ ๓ ละ ๓ สิ่งนี้เรียกว่าตรีทะเวทิคันธวาต รากกระชาย ๑ รากข่า ๑ รากกระเพรา ๑ ทั้ง ๓

สิ่งนเรียกว่าตรีกาลพิษ ใส้หมาก ๑ รากส่ะเดา ๑ เถาบรเพ็ด ๑ ทั้ง ๓ สิ่งน เรียกตรีญาณรส ผลมะตูม ๑ ผลยอ ๑ ผลผักชีลา ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรี ผละสมุฏฐาน รากมะเดื่ออุทุมพร ๑ รากแคแดง ๑ รากเพลา ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียก ว่าตรีสุคติฐาน รากไทรย้อย ๑ รากราชพฤกษ์ ๑ รากมะขามเทศ ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีชาระทิพย์ รากกระทือ ๑ รากไพล ๑ รากไครหอม ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีผดชาตุ หางจรเข้ ๑ ผักราชพฤกษ์ ๑ รงทอง ๑ ทั้ง ๓ สิ่งน เรียกว่าตรีเพชระสมคุณ เจตมูล ๑ ส่ะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียก ว่าตรีสาร พริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีกระฎุก สมอไทย ๑ สมอพิภก ๑ มะขามป้อม ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีผลา ผลชะ พลู ๑ รากดีปลี ๑ รากมะกล่ำ ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีเสมหะผล ผลดีปลี ๑ รากกระเพรา ๑ รากพริกไทย ๑ สามสิ่งนเรียกว่าสันนิปาตะผล เทียนดำ ๑ ผักชีลา ๑ ขิงสด ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าสัตตะกุลา กานพลู ๑ ผัก ชีล้อม ๑ ผลจันทน์เทศ ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีพิษจักร์ เจตมูลเทศ ๑ ผักแพวแดง ๑ รากกระเพรา ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีปิตตะผล รากขิง ๑ กะลำพัก ๑ อบเชยเทศ ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีอากาศผล ผลโหรพา เทศ ๑ ผลกระวาน ๑ ผลราชดัด ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีธุระวะสะ ผลส่ะค้าน ๑ รากพริกไทย ๑ รากข่า ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีวาตะผล โกฐฐ์กระดูก ๑ เนื่อไม้ ๑ อบเชยไทย ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีทิพรส รากกล้วยตีบ ๑ รากมะกอก ๑ รากกะดอม ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่า ตรีอมฤตย โกฐฐ์น้ำเต้า ๑ สมอไทย ๑ รงทอง ๑ ทั้ง ๓ สิ่งน เรียกว่าตรีฉินทลามะกา ผลมะตูมอ่อน ๑ เปลือกฝิ่นต้น ๑ เกสรบัวหลวง ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีเกสรามาส์ รากมะตูม ๑ เทียนขาว ๑ น้ำตาล กรวด ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนเรียกว่าตรีสินธุรส รากบุนนาค ๑ รากมะหาง ๑

ทั้ง ๒ สิ่งนี้เรียกว่าทะเวสุคนธ์ ลำดับนี้จะแสดงสรรพคุณกระสายยาอันแก้โรคต่าง ๆ สืบต่อไป แฝกหอม ๑ ยอดหว้า ๑ ยอดมะม่วงพรวน ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้ฉะทิโรค ข้าวตอก ๑ พุทรา ๑ ทับทิม ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้ฉะทิโรค ขิงสด ๑ โกฏฐ์จุฬาลำพา ๑ บรเพ็ด ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้กระหาย สะเดาดิน ๑ แห้วหมู ๑ ขิกา ๑ ผักขี้ ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้แก้กระหาย น้ำตาลกรวด ๓ ชองแมว ๑ จันทน์เทศ ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้ร้อนกระหาย ข้าวตอก ๑ แฝกหอม ๑ ชะเอม ๑ อบเชย ๑ รากบัวหลวง ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้แก้ร้อนกระหาย โกฏฐ์พุงปลา ๑ มะเขือหนาม ๑ มะเขือขาว ๑ บัวหลวง ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้แก้สะอึก เปราะหอม ๑ ตำแยเครือ ๑ เมล็ดพุทรา ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้สะอึก ขิงสด ๑ เปราะ ๑ กระเพรา ๑ บัวหลวง ๑ กระวาน ๑ ทั้ง ๕ สิ่งนี้แก้ไอแดหอบ คนทีสอ ๑ ชะเอม ๑ ผักโหมหิน ๑ ตำแยเครือ ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้แก้ไอ สมอ ๑ ดีปลี ๑ โกฏฐ์พุงปลา ๑ มะเขือหนาม ๑ ทั้ง ๔ สิ่งนี้แก้ไอ มะเขือหนาม ๑ ผักเค็ด ๑ ทรงบาดาล ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้แก้ไอเพื่อเสมหะ ใบเสนียด ๑ มะเขือหนาม ๑ ทั้ง ๒ สิ่งนี้แก้ไอเพื่อเสมหะ มะขามป้อม ๑ หญ้าแพรก ๑ ทั้ง ๒ สิ่งนี้แก้ไอเพื่อดี ตรีกระฎุก ๑ ตำแยเครือ ๑ เปราะหอม ๑ ทั้ง ๕ นี้แทรกน้ำตาลทรายแก้ไข้เพื่อดีนิบาต โคกกระสุน ๑ อ้อยบ่า ๑ อบเชย ๑ ทั้ง ๓ แก้ขัดปัสสาวะ โคกกระสุน ๑ หญ้าแพรก ๑ อ้อยเครือ ๑ แห้วหมู ๑ ทั้ง ๔ นี้แก้ปัสสาวะ สมอ ๑ ตรีกระฎุก ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ ทั้ง ๓ นี้แก้เสมหะไหลแก้หอบ ใบเสนียด ๑ ดีปลี ๑ ขิงสด ๑ ทั้ง ๓ นี้แก้เสมหะ เกลือ ๑ สมอ ๑ ผักขี้ ๑ พริกไทย ๑ ทั้ง ๔ นี้แทรกน้ำผึ้งแก้เสมหะไหล ตรีกระฎุก ๑ มะเขือหนาม ๑ ชะเอม ๑ ทั้ง ๓ นี้แทรกตรีชาตะกะน้ำผึ้ง แก้เขพะไหล เพื่อเสมหะ แลกิมิชาติแก้สุระเภท

ตรีกระฎุก ๑ สมอ ๑ กระเทียม ๑ ผักชี ๑ ทั้ง ๖ นำแทรกน้ำผึ้ง แก้สรรพเส้มหะ รากพุทจีบ ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ กระเทียม ๑ ขิงสด ๑ ทั้ง ๔ นำแทรก น้ำผึ้ง ๑ น้ำส้มเกลือง ๑ แก้เส้มหะอันหนัก รากชะพลู ๑ ดีปลี ๑ ขิงสด ๑ กระเทียม ๑ ทั้ง ๔ นำแก้ให้เส้มหะเป็นปกติ มะตูม ๑ คนทีสอ ๑ เพกา ๑ ช้องแมว ๑ แคบ้า ๑ ทั้ง ๕ นำเจริญไฟธาตุ แก้เส้มหะ น้ำผึ้ง ๑ ข้าวตอก ๑ ชะเอม ๑ ดินแดงเทศ ๑ ประยงค์ ๑ ทั้ง ๕ นำเจริญอาหาร งาขาว ๑ ดินสุทธิ ๑ น้ำตาลกรวด ๑ เปลือกโกฐ ๑ ทั้ง ๔ นำเจริญอาหาร พรรณผักกาด ๑ ข้าวตอก ๑ ดีปลี ๑ สมอ ๑ ทั้ง ๔ นำแทรกน้ำตาลกรวดแก้บัญจะกาสะโรค มะตูมอ่อน ๑ ผักชีลา ๑ ขิงสด ๑ ข้าวตอก ๑ ถั่วเขียว ๑ น้ำตาลกรวด ๑ ทั้ง ๖ นำแก้สรรพโรค เยื่อมะขาม ๑ ตรีกระฎุก ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ น้ำตาลกรวด ๑ น้ำผึ้ง ๑ ทั้ง ๕ นำแก้สรรพฉะทิกาสะบริโภคอาหารมิได้ เทียนทั้ง ๒ น้ำตาลทราย ๑ จันทน์เทศ ๑ ผลเร่วใหญ่ ๑ อบเชยเทศ ๑ ทั้ง ๖ สิ่งนำ ดอกจันทน์ ๑ ขิงสด ๑ ข้าวตอก ๑ ทั้ง ๓ นำแก้สรรพฉะทิ ประกอบกันทั้ง ๒ เบื้นขะณะโอสถก็ได้เบื้นกระสายก็ได้ ฯ

จบสรรพคุณในเล่ม ๓ สมุดไทยแต่เท่านี้

คัมภีร์ธาตุวิภังค์ เล่ม ๑

อหำ อันว่าข้า ชีวกโกมารภัจโจ มีนามปรากฏว่าโกมารภัจแพทย์ อภิวันทิตวา ถวายนมัสการแล้ว พุ, ธ, สำ, ซึ่งพระคุณแก้วทั้ง ๓ ประการ เสฏฐิ์ อันประเสริฐโดยวิเศษ เทวินทำ อันเป็นใหญ่เป็นที่เคารพของเทพยดาทั้งหลาย กิตติยิสสามิ จักตกแต่งไว้ คันถำ ซึ่งคัมภีร์แพทย์ โรคนิทานำ ชื่อว่าโรคนิทาน ปมุขำ จำเพาะหน้า อิสิสิทธิโน แห่งครูชื่อฤษีสิทธิดาบส นาถัตถำ เพื่อจะให้เป็นที่พึ่งโลกัสส แก่สัตว์โลกทั้งปวงคือแพทย์แลคนไข้ อิติ คือว่า อิมินา ปกาเรน ด้วยประการฉะนี้ พระอาจารย์เจ้าจึงชักเอาพระบาลี ในคัมภีร์พระปรมัตถธรรมมาว่า ซึ่งบุคคลจะถึงแก่ความตายสิ้นอายุนั้น อันว่าเทวทูตในธาตุทั้ง ๔ ก็สำแดงออกให้แจ้งปรากฏ โดยมโนทวารวิถีอินทรีย์ประสาททั้งปวง แลธาตุอันใดจะขาดจะหย่อน จะพิการอันตรธานประการใด ๆ ก็ดี มีแจ้งอยู่ในคัมภีร์มรณญาณสูตรนั้นแล้ว แต่ถึงกระนั้นต้องอาศัยธาตุเป็นหลักเป็นประธาน อันว่าลักษณะคนตายด้วยโบราณโรคนั้น เทวทูตทั้ง ๔ ก็หากจะแสดงออกให้แจ้งดังกล่าวมานั้น อันว่าลักษณะคนตายด้วยปัจจุบันกรรมนั้น ก็มีอยู่ต่าง ๆ ถึงดังนั้นก็จริง เทวทูตมหัศจรรย์ก็หากจะแสดงอยู่ แต่แพทย์ที่จะหยั่งเห็นเป็นอันยากยิ่งนัก โกมารแพทย์ผู้ประเสริฐ จึงนิพนธ์ลงไว้ ในคัมภีร์โรคนิทานด้วยมนุษย์ทั้งหลายตายด้วยบีศาจแลไข้ เพื่อโอบักกะมิกาพาธท่านทุบถองโบยตีบอบช้ำ แลต้องรับราชอาญาแห่งพระมหากษัตริย์ให้พิฆาฏ - ฆ่าเสียด้วยหอกดาบปืนไฟ

นั้น แต่ว่าตายโดยเร็วโดยด่วนนั้นมิได้ตายโดยปกติ ตายโดยลำดับขันธ์ชวร แลธาตุทั้ง ๔ มิได้ดับเป็นลำดับเลย อันว่าบุคคลตายโดยกำหนดสิ้นอายุปริโยสานเป็นปกตินั้น อันว่าธาตุทั้ง ๔ ก็อันตรธานศูนย์หายเป็นลำดับกันไป คือดินน้ำลมไฟ เมื่อจะอันตรธานนั้น จะได้ขาดศูนย์หายพร้อมกันทั้ง ๔ นั้นหามิได้ ย่อมจะศูนย์จะขาดไปแต่ที่ละ ๒,๓,๔,๕,สิ่ง จะขาดพร้อมสิ้นนั้นหามิได้ ย่อมจะขาดถอยลงไปเป็นลำดับจึงจะให้เป็นเพศต่าง ๆ ก็มี คือว่าบุคคลเมื่อจะสิ้นอายุของตนนั้น อันว่าปถวีธาตุ ๒๐ ก็ย่อมจะขาดไป ๑๙ หทยํ คือหัวใจก็ยังอยู่ อาโปธาตุ ๑๒ ขาดไป ๑๑ ปิตฺตํ คือดียังอยู่ วาโยธาตุ ๖ ขาดไป ๕ อสฺสาสปสฺสาโส คือลมหายใจเข้าออกก็ยังอยู่ เตโชธาตุ ๔ ขาดไป ๓ สนฺตาปปาจกี คือธาตุไฟอบอุ่นกายก็ยังอยู่ ถ้าแลธาตุทั้งหลายขาดศูนย์สิ้นพร้อมกันดังกล่าวมานี้ ท่านว่าย่อมตัดอาการรักษามิได้ถ่ายเดียว แพทย์ผู้ใดซึ่งจะเยียวยาสืบไปนั้นมิได้เลย ถ้าธาตุทั้ง ๔ จะขาดจะหย่อนไป แต่ ๑, ๒, ๓, สิ่งดังนี้ยังจะพยาบาลได้ ให้แพทย์พิจารณาดูดังกล่าวมานี้เถิด พระอาจารย์เจ้ากล่าวไว้ในคัมภีร์แพทย์ คือว่าด้วยธาตุพิการนั้นคือ ปีหนึ่ง ๑๒ เดือน ๓ ฤดู ว่าในคัมภีร์แพทย์ท่านจัดเป็น ๔ ฤดู ฤดูหนึ่ง ๓ เดือนคือ เดือน ๕,๖,๗, ทั้ง ๓ เดือนนี้ว่าด้วยเตโชธาตุชื่อว่า สันตัปปกิริยา ให้เย็นในอกให้วิงเวียนไป มักให้กินอาหารถอย ถ้าบริโภคอาหารอิ่มมักให้จุกเสียดขัดในอก อาหารมักพลันแหลกมิได้ อยู่ในท้องให้อยากบ่อย ๆ จึงได้เกิดลม ๖ จำพวก ๆ หนึ่งชื่อ อุทรันตวาต พัดแต่ลำดือถึงลำคอ จำพวกหนึ่งชื่อ อุรุปักขรันตวาต พัดให้ขัดแต่อกถึงลำคอ จำพวกหนึ่งชื่อว่า อสฺสาสวาตพัดให้น่าสิกถึง จำพวกหนึ่งชื่อ ปสฺสาสวาตพัด

ให้หายใจขัดออก จำพวกหนึ่งชื่ออนุวาตพัดให้หายใจขัดไป คือว่าเป็นลมจับให้นิ่งไป จำพวกหนึ่งชื่อ มะหะสะกะวาต คือ ลมมหาสะดม แลลม ๖ ประการนี้เกิดเพื่อเตโช ธาตุพิการแพทย์พึงรู้เถิด ถ้าจะแก้เอาโกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์พุงปลา ๑ ดีปลี ๑ หัวแห้วหมู ๑ เปลือกโมกมัน ๑ ผลผักชี ๑ อบเชย ๑ สะค้าน ๑ ขิง ๑ ผลเอ็น ๑ อำพัน ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากันตำให้เป็นผง ละลายน้ำร้อนแลน้ำผึ้งก็ได้ กินแก้เตโชธาตุพิการ ยานี้ชื่อกาฬาทิจรแล เดือน ๘,๙,๑๐, ทั้ง ๓ เดือนนี้ว่าด้วยวาโยธาตุ ชื่อชรัคคันนิพิการ ให้ผอมเหลืองให้เมื่อยทุกข้อทุกลำ ทั่วสรรพางค์กาย ให้เดกชืนแดกดง ให้ดั้นโครกๆ ให้หาว ให้เรอ วิงเวียนหน้า ตาหูหนักมักร้อนในอก ในใจให้ระทดระทวย ย่อมให้หายใจสั้น ย่อมให้เหม็นปากแลให้หวานปาก มักให้โลหิตออกทางจมูก ทางปาก กินอาหารไม่รู้จักรสคือว่าโยธาตุพิการ ถ้าจะแก้เอาดีปลี ๑ แฝกหอม ๑ เปราะหอม ๑ พริกไทย ๑ หัวแห้วหมู ๑ ว่านน้ำ ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน รากกระเทียมเท่ายาทั้งหลาย ตำเป็นผงละลายน้ำร้อนหรือน้ำผึ้งก็ได้ กินแก้วาโยธาตุพิการหายแล ยานี้ชื่อฤทธิจร เดือน ๑๑,๑๒,๑,ทั้ง ๓ นี้ มักกินอาหารผิดสำแลงอาโปธาตุพิการ ปิตฺตำ คือดีพิการมักให้ชงโกรธ มักให้สดุ้งตกใจให้หาวด เสมหำ คือเสมหะพิการกินอาหารไม่รู้จักรส ปุพฺโพ คือหนองพิการ มักให้ไอเป็นโลหิต โลหิตำ คือโลหิตพิการมักให้เพ้อพกให้ร้อน เสโท คือเหงื่อพิการมักให้ซูบผอม เมโท คือมันข้นพิการมักให้ปวดศีรษะ ให้เจ็บตาให้ขาดั่นไป อัสฺสุ คือน้ำตาพิการมักให้ตามัวแลน้ำตาตกนักแล้วแห้งไป ดวงตานั้นเป็นดังเยื่อลำไย วสา คือน้ำมันเหลวพิการให้แล่นออกทั่วตัว ให้นัยตาเหลืองตัวเหลืองมูตรแลคูถเหลือง บางทีให้

ดงอาเจียนกลายเป็นบ้วงลม เขโฬ คือน้ำลายพิการ ให้ปากเปื่อย คอเปื่อย ลางที่ให้เป็นยอดเป็นเม็ดขึ้นในคอ ลางที่เป็นไข้มักให้ปากแห้ง คอแห้ง สิงฆานิกา คือน้ำมูกพิการให้ปวดศีรษะเป็นหวัด ให้ปวดท้อง ให้น้ำมูกตกในตามัวให้วิงเวียนศีรษะ ลสิกา คือไขข้อพิการ ให้เมื่อยทุกข้อทุกกระดูก ให้ขัดให้ตึงทุกข้อ มุตฺตํ คือมูตรพิการ ให้ปัสสาวะแดงแดขัดปัสสาวะ ๆ เป็นโลหิตเจ็บปวดเป็นกำดัง ธาตุน้ำ ๑๒ จำพวกนี้ประมวลเข้ากันชื่อว่า อาโปธาตุ แพทย์จึงรู้เถิดถ้าจะแก้ เอา รากเจตมูลเพลิง ๑ โกฏฐ์สอ ๑ ฉุกผักชี ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ถูกมะคูมอ่อน ๑ สะค้าน ๑ หัวเหงือหมู ๑ รากคัดเค้า ๑ เปลือกโมกมัน ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง สมุลแว้ง ๒ กกดังกา ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกสารภี ๑ เกสรบัวหลวง ๑ รากขัดมอน ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้อาโปธาตุพิการหายแล เดือน ๑,๓,๕, ไข้ใน ๓ เดือนนี้ นอนผิดเวลาปถวีธาตุกำเริบ ตั้งแต่ เกสา คือผมพิการ ให้เจ็บรากผมให้คันศีรษะ ๆ มักหงอกมักเป็นรังแค ให้เจ็บหนังศีรษะเป็นกำดัง โลมา คือขนพิการให้เจ็บทั่วสรรพางค์ทุกขุมขน ให้ขนดุกขนพองทั้งตัว นขา คือเล็บพิการให้เจ็บต้นเล็บ ให้เล็บเขียวเล็บดำช้ำโลหิต เจ็บเสียว ๆ นิ้วมือนิ้วเท้า ทนฺตา คือฟันพิการให้เจ็บไรฟัน บางที่ให้เป็นรำมะนาด บางที่ให้เป็นโลหิตออกตามไรฟัน ให้ฟันหลุดฟันคลอน ตโจ คือหนังพิการมักให้ร้อนผิวหนัง ทั่วสรรพางค์กาย บางที่ให้เป็นผื่นขึ้นทั้งตัวดุจหัวผด ให้ปวดแสบปวดร้อนเป็นกำดัง มังสํ คือเนื้อพิการมักให้นอนสะดุ้ง ไม่สมปฤดีนอนหลับไม่สนิท มักให้ฝกบวมขึ้น บางที่ผุดขึ้นเป็นสีแดงสีเขียวทั้งตัว บางที่เป็นดุมพิษสมมุติว่าเป็นประดง เป็นเหือดเป็นหัดต่าง ๆ นหารู คือ

เอ็นพิการให้จับสะบัดร้อนสบัดหนาว ให้ปวดศีรษะเบื้นกำดัง ท่านเรียกว่าอำมะพฤกกำเริบแล อัฏฐิมิญชำ คือสมองกระดูกพิการ ให้ปวดศีรษะเบื้นกำดัง วักกำ ม้ามพิการให้ม้ามหย่อนมักเบื้นบ้างแล หทยำ คือใจพิการให้คดั่งใคดดุจเบื้นบ้า ถ้ามิดังนั้นให้หิวโหยหาแรงมิได้ ให้ทุรนทุรายยิ่งนัก ยะกะนำ คือตับพิการให้ตับโตตับซุด มักเบื้นผื่นในตับกาพขึ้นในตับ กิโลมกำ คือพังผืดพิการให้เจ็บให้จุกเสียดให้อาเจียนให้เดอกขึ้นแดงดงกดายเบื้นดม ปิหกำ คือพุงพิการ ให้ปวดท้องแลแดอกขึ้นแดอกดงปวดชัดเบื้นกำดัง ปัปผาสำ คือปอดพิการให้เจ็บปวดให้เบื้นพิษ ให้กระหายน้ำเบื้นกำดัง กินน้ำจนปอดดอยจึงหายอยาก อันตำ คือไส้น้อยพิการให้สะอึกให้หาวให้เรอ อันตคุณำ คือไส้ใหญ่พิการให้ผะอืดผะอม ให้ท้องขึ้นพองมักเบื้นมานดมกะศัย บางทีให้ดงท้องดกมูกโลหิต ให้เบื้นไปต่าง ๆ แล อุทริยำ คืออาหารใหม่พิการ ให้ดงท้องให้รากเบื้นบ่วง ๗ จำพวก กรีสำ คืออาหารเก้าพิการกินอาหารไม่มีรสเบื้นต้น ที่จะเกิดโรคต่าง ๆ เพราะอาหารผิดดำแดง มัตถเกมัตถลุงคำ คือสมองศีรษะเมื่ออยู่ดเบื้นปกดินนั้นสมองศีรษะเราท่านทั้งปวงนี้พร่องจากกระบานศีรษะ ประมาณเส้นดอกใหญ่ ๆ ถ้าเจ็บปวดพิการไซร้มันในสมองก็เดือดขึ้นเต็มกระบานศีรษะ ให้ปวดศีรษะเบื้นกำดัง แก้มพึงให้ในตาแดง ให้คดั่งเรียกว่าสันนิบาด ต่อเมื่อใดให้ดุมยาเบื้นสุขุม มันในสมองยุบลงเบื้นปกดิแล้วจึงหายปวดศีรษะ แลปถวีธาตุ ๒๐ ประการซึ่งกล่าวมานี้ยาอันเดียวดลอดกันดั่น ยาชื่อตรีชวาสังข์แก้ปถวีธาตุพิการ คือสมองกระดูกม้าม ให้เอากระเทียม ๑ ใบสะเดา ๑ ใบคนทีสอ ๑ เปดือกตันเบื็ด ๑ เบญจกูล ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง ดีปลีทั้ง ๓ หนึ่ง ดูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ตรีกระฎุก ๑

ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วน เปลือกกันเกรา ๒ ส่วน เปลือกสมุลแว้ง ๓ ส่วน ตำเป็นผงละลายน้ำร้อนกินแก้ปถวีธาตุ ๒๐ ประการแล ขนานหนึ่งแก้ปถวีธาตุพิการทั้ง ๓ ประกะร คือ พังผืด ๑ พุง ๑ ปอด ๑ พิการให้เอาแห้วหมู ๑ แฝกหอม ๑ ใบสะเดา ๑ หญ้าตีนนก ๑ การบูร ๑ กานพลู ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ เปราะหอม ๑ โกฐฐ์สอ ๑ โกฐฐ์เขมา ๑ ดอกบุญนาค ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง ดอกกรุงเขมา ๑ ลูกผักชี ๑ ดอกผักปอด ๑ เนรพูสี ๑ ลูกเอ็น ๑ ดีงูเหลือม ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดปั้นเป็นแท่งละลายน้ำดอกไม้แทรกชมดพิมเสนน้ำจันทน์ทั้ง ๒ กินแก้ปถวีธาตุ ๓ ประการหายแล ขนานหนึ่งแก้ปถวีธาตุ ๓ ประการ คือ ม้าม ๑ หัวใจ ๑ ตับ ๑ พิการให้เอาชมด ๑ พิมเสน ๑ ดอกกรุงเขมา ๑ ลูกเอ็น ๑ ฤาษีประสมแล้ว ๑ เปลือกตีนเปื๋อ ๑ ใบสะเดา ๑ ใบเสนียด ๑ อบเชย ๑ หญ้าตีนนก ๑ สมอทั้ง ๓ ส่วน มะขามป้อม ๑ อำพัน ๑ โกฐฐ์สอ ๑ ใบกระวาน ๑ ดอกบุนนาค ๑ เปราะหอม ๑ ดอกผักปอด ๑ เกสรบัวทั้ง ๕ หนึ่ง ดอกคำไทย ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดเป็นแท่งละลายน้ำจันทน์ กินแก้ปถวีธาตุ ๓ ประการหายแล ขนานหนึ่งแก้ปถวีธาตุ ๘ ประการ คือ ผม ๑ ขน ๑ เอ็บ ๑ พัน ๑ หนัง ๑ เนื้อ ๑ กระดูก ๑ เอ็น ๑ พิการให้เอาใบรัก ๑ บรเพ็ด ๑ แห้วหมู ๑ ชีรากาก ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ กระเทียม ๑ แฝกหอม ๑ กกดังกา ๑ ชะเอมเทศ ๑ โกฐฐ์สอ ๑ โกฐฐ์ก้านพร้าว ๑ ตรีกระฎุก ๑ เปลือกตีนตีนเปื๋อ ๑ สมอ ๑ ใบสะเดา ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน ตำเป็นผงละลายน้ำผึ้งกินเท่าผลพุทรา กินเช้าเย็นแก้ปถวีธาตุ ๘ จำพวกอันกำเริบดังกล่าวมานี้หายแล ฯ ขนานหนึ่งแก้ปถวีธาตุ ๒ ประการ คือไส้ใหญ่ไส้น้อยพิการ

เอาใบส่ะเดา ๑ ใบเส่นี่ยด ๑ เจตมูลเพลิง ๑ เปลือกโมกมัก ๑ แห้วหมู ๑ โกฏฐ์พุงปลา ๑ ลูกผักชี ๑ ส่มอไทย ๑ ส่มอภิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ รากตองแตก ๑ แฝกหอม ๑ บรเพ็ด ๑ ลูกกระดอม ๑ กะถินแดง ๑ ขิงแห้ง ๑ ไคร้เครือ ๑ หญ้าต่นนก ๑ ยาทั้งนเอา ส่วนเท่ากันต้มด้วยน้ำมะงั่ว น้ำสุ้ราก็ได้น้ำท่ากก็ได้ เมื่อจะกินปรุงขันทศกร ดงกินแก้ไข้ตรีโทษ ในปถวีธาตุ ๒ ประกายหายแล ฯ ขนานหนึ่งแก้ปถวีธาตุ ๒ ประการ คือ อาหารเก่า ๑ อาหารใหม่ ๑ พิการให้เอา เปลือกหอยขม ๑ เปลือกหอยแครง ๑ ผักแพวแดง ๑ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ การบูร ๑ ยาทั้งนเอาส่วน เท่ากัน พริกไทยเท่ายาทั้งหลาย ตำผงละลายน้ำผึ้งกินแก้ปถวีธาตุ ๒ ประการ คืออาหารเก่าอาหารใหม่หาย ฯ ขนานหนึ่งยาแก้ปถวีธาตุ คือเยื่อในส่มองพิการ ให้เอาส่ะค้าน ๑ ชะพลู ๑ ขิงแห้ง ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ ส่มอไทย ๑ ส่มอพิเภก ๑ ส่มอเทศ ๑ ลูกผักชี ๑ กฤษณา ๑ จันทน์เทศ ๑ มะขามป้อม ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ แห้วหมู ๑ รากขัดมอน ๑ กกดังกา ๑ ยาทั้งนเอาสิ่งละ ๑ บาท ดีปลี ๑ บาท บรเพ็ด ๒ บาท ต้มกินแก้ปถวีธาตุ คือเยื่อในส่มองกำเริบเมื่อเหมันตฤดู คือหน้าหนาวหายแล ฯ ปวดศีรษะให้เอาชะเอมทั้ง ๒ หนึ่ง ชมด ๑ พิมเส่น ๑ อบเชยเทศ ๑ จันทน์เทศ ๑ เปลือกลนทา ๑ โกฏฐ์สอ ๑ ใบส่มี ๑ ลูกผักชี ๑ ขิง ๑ เอาส่วนเท่ากันตำเป็นผงให้ละเอียด นัดแก้ปวดศีรษะเพื่อเยื่อในส่มองพิการหายแล แล้วจึงแต่ยาสุมสำหรับกัน ให้เอาผักหนอก ๑ ขิงสดแต่น้อย ๑ เอาหอม ๕ หัว เทียนดำ ๑ ดินประสิวขาว ๑ บดสุมศีรษะเมื่อหน้าหนาวดีนักแล ในคิมหันตฤดูคือหน้าร้อน ให้เอาใบเส่นี่ยด ๑ งาเมล็ด ๑ เทียนดำ ๑ ดินประสิวขาว ๑ บด

สุมกระหม่อมให้สมองยุบเร็วหายแล ทั้งปวดโลหิตซึ่งตกทางจมูกแลไรฟันแลอาเจียนโลหิตหายแล ได้ทำมาแล้วอย่าสงสัยเลย เมื่อวสันตฤดูคือหน้าฝน ให้เอาใบหญ้านาดับไฟ ๑ เทียนดำ ๑ ไพล ๑ หัวหอม ๑ ดอกพิกุล ๑ ผักชวง ๑ ใบหางนกยูง ๑ ฆ้องสามย่าน ๑ ดินประสิวขาว ๑ บดสุมแก้ปวดศีรษะจมูกตึงหายแล ฯ

จบอาโปธาตุแลปถวีธาตุโดยสังเขปแต่เท่านี้

บัดนี้จักแสดงซึ่งเตโชธาตุแลวาโยธาตุพิการต่อไป จะว่าด้วยเตโชธาตุก่อน อันว่าลักษณะเตโชธาตุพิการนั้น คือให้ร้อนในอกในใจประการหนึ่งให้บวมมือแลเท้าประการหนึ่ง ให้ไอเป็นมองคร่อประการหนึ่ง ให้ท้องขึ้นท้องพอง ให้ผะอืดผะอม อันลักษณะ ๕ ประการนี้ คือเตโชธาตุชื่อว่าปริณามัคคิพิการ ถ้าจะแก้ให้เอาผักแพวแดง ๑ โกฐฐ์สอ ๑ โกฐฐ์เขมา ๑ ชะเอมเทศ ๑ มะขามป้อม ๑ ตะไคร้ต้น ๑ เปราะหอม ๑ รากสวาด ๑ หญ้ารังกา ๑ เอาส่วนเท่ากัน ตำผงละลายน้ำนมโคก็ได้น้ำร้อนก็ได้ แก้เตโชธาตุชื่อว่าเป็นปริณามัคคิแลกหายแล เตโชธาตุชื่อว่าปริทัยหัคคิพิการนั้น คือให้มือแลเท้าเย็นชีพจรไม่เดินประการหนึ่ง ชีพจรขาดหลัก ๑ กด ๒ หลักกดบางทีให้เย็นเป็นน้ำ แต่ภายในให้รดน้ำมิได้ขาด บางทีให้เย็นแล้วให้เหงื่อตกดังเมล็ดเข้าโพด อันนี้คือเตโชธาตุชื่อว่าปริทัยหัคคินั้นแล ถ้าจะแก้ให้เอาเขากระบือเผือกเผาไฟ ๑ นอแรด ๑ เปลือกหอยขม ๑ เปลือยหอยแครง ๑ เขี้ยวจระเข้ ๑ หวายตะมอยหรือหวายตะค้า ๑ แห้วหมู ๑ รากขัดมอน ๑ ยาทงน เอาสิ่งละส่วน เอากระเทียม ๓ ส่วน พริกไทย ๕ ส่วน ตำเป็นผงละลายน้ำร้อนแทรกพิมเสนกินขับไฟธาตุ ให้ร้อนตลอดจนปลายมือแลเท้า ชีพจร

เดินได้ตลอดเถ ฯ ขนานหนึ่งแก้เสโทพิการคือเหงื่อตกนัก ให้ตัดเอาต้นนางกุ่มรุ่น ๆ นั้นมาปอกเปลือยเสียแล้วจึ่งชูดเอาเยื่อที่ติดกระดูกนั้น ๑ ถูกถั่วพูถั่ว ๑ แป้งเหล้า ๑ ดินสอพอง ๑ เทียนดำ ๑ พิมเสนแทรกให้มาก ประสมกันเข้ากวนให้ละเอียดแล้วทาตัวคนไข้เหงื่อหยุดตัวก็ร้อนออกมาเถ ฯ ขนานหนึ่งแก้กระหายน้ำให้ร้อนภายในเละให้หอบ ท่านให้เอาลัดดั่วหนามเผาไฟ ๑ รากบัวหลวง ๑ ฝุ่นจื่น ๑ รังหมาล่าเผาไฟ ๑ ชาดก้อน ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกสารภี ๑ ดอกบุนนาค ๑ เกสรบัวหลวง ๑ การบูร ๑ รากสลอดน้ำ ๑ รากคันทรง ๑ ก้ามปูทะเลเผาไฟ ๑ ดินประสิวขาว ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดเป็นแท่งละลายน้ำดอกไม้สด ทั้งกินทั้งพ่นแก้ร้อนกระหายน้ำเสโทตกก็หายเถ ตำราหนึ่งแปลกเข้ามา หนึ่งเตโชธาตุชื่อว่าชรัคค์ คือมัจจุราชนั้นใช้มาประเล้าประโลมฝูงสัตว์ทั้งหลายคือชายหญิงทั้งปวง เมื่อชีวิตจะออกจากร่างกายแห่งตนนั้นวิปริตไปต่าง ๆ คือให้หน้าผากดิ่ง ในตาแลไม่รู้จักอะไรแล้วกลับมาเล่า หูดังแล้วกลับไปได้ยินมาเล่า จมูกไม่รู้จักรสเหม็นแลหอมแล้วกลับมารู้จักรสเหม็นแลหอมเล่า ลิ้นไม่รู้จักรสอันใดเลยแล้วก็กลับมารู้จักรสอีกเล่า กายนั้นถูกต้องสิ่งใด ๆ ก็ไม่รู้สึกตัวก็กลับมารู้สึกตัวอีกเล่า แต่แปรไปแปรมาดังนี้ จะเทียบดงมิได้ก่อนด้วยว่านางชรานั้นไม่ไปทีเดียว แต่ว่าแตกร้าวหลายอยู่แล้ว จึ่งได้ชื่อว่าชรัคค์นั้นแตกจึ่งเป็นดังกล่าวมานี้ แพทย์พึงรู้เถิด ถ้าจะแก้ท่านให้เอาบรเพ็ด ๑ ถูกพิลังกาสา ๑ ผักเพวแดง ๑ ถูกโมกมัน ๑ ใบย่างทราย ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำผึ้งแทรกเชือกเขามวกก็ได้ น้ำนมโคก็ได้กินแก้เตโชชื่อว่าชรัคค์แตกเถ อันว่าเตโชธาตุชื่อว่าสันตัปปัคคนี้ ถ้าแตกแล้วเมื่อใด แพทย์ทั้งหลายจะแก้มิได้เลย ตายเป็นอันเที่ยงแท้ เตโชธาตุทั้ง ๔ จบเท่านี้ ฯ

ปุน จ ปรั ทีนี้จะแสดงซึ่งวาโยธาตุ ๖ จำพวกต่อไปตามเรื่องลมอุทธังคมาวาตาแตกนั้น คือให้ดันรนมือแลเท้าขวักไขว่ให้พลิกตัวไป ๆ มา ๆ ให้ทุรนทุรายให้หาวให้เรอบ่อย ๆ คือลมอุทธังคมาวาตนั้นแตก ถ้าจะแก้ท่านให้เอาโกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์เชมา ๑ ดูกราชดัด ๑ ดูกสารพัดพิษ ๑ ดูกมะแว้งทั้ง ๒ หนึ่ง รากจิงจ้อทั้ง ๒ หนึ่ง ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ มหาหิงคุ์ เอาส่วนเท่ากัน ตำเบื้นผงละลายน้ำมะงั่วก็ได้ น้ำมะนาวก็ได้ น้ำนมโคก็ได้ กินแก้ลมอุทธังคมาวาตาแตกหายแล หนึ่งลมอันชื่อว่าอโธคมาวาตา เมื่อแตกนั้นให้ยกมือแลเท้ามิได้ ให้เมื่อยขบขัดทุกข้อทุกกระดูก ให้เจ็บปวดเบื้นกำลัง ถ้าจะแก้ท่านให้เอาเปลือกโมกหลวง ๑ พริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๑ ใบส้มกบ ๑ ว่านน้ำ ๑ แห้วหมู ๑ หญ้าดังกา ๑ ผักแพวแดง ๑ สมอไทย ๑ รากไคร้เครือ ๑ เอาส่วนเท่ากันตำบื้นผงละลายน้ำมูตรโคดำก็ได้ น้ำส้มซ่าก็ได้ กินแก้ลมชื่อว่าอโธคมาวาตาแตกหายแล ลมชื่อว่ากุจฉิสยาวาตาแตกนั้นให้เจ็บท้อง ให้ท้องขึ้นท้องให้ตันอยู่จุกๆ ให้เจ็บในอกให้สวิงสวายให้เดกขึ้นเดกลง ถ้าจะแก้ท่านให้เอามหาหิงคุ์ ๑ ตำพันแดง ๑ ดีปลี ๑ เมล็ดในสวาด ๑ ดูกราชดัด ๑ ชะเอมเทศ ๑ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์เชมา ๑ ใบย่างทราย ๑ กรุงเชมา ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำผึ้งก็ได้น้ำร้อนก็ได้ กินแก้ลมชื่อว่ากุจฉิสยาวาตาแตกหายแล ลมชื่อว่าโกฏฐาสยาวาตาแตกนั้นให้เหม็นข้าว ให้อาเจียนให้จุกอกให้เสียดแลแน่นหน้าอก ถ้าจะแก้ให้เอาสลอดกินลงต้มด้วยน้ำเกลือผึ่งแดดให้แห้ง ๑ ชะเอมเทศ ๑ เจตมูลเพลิง ๑ รากตองแตก ๑ รากจิงจ้อใหญ่ ๑ ขิงแห้ง ๑ ตำพันแดง ๑ พริกไทยล่อน ๑ ใบหนาด ๑ การบูร ๑

เอาส่วนเท่ากัน ตำผงละลายน้ำนมโคก็ได้ น้ำผึ้งก็ได้ น้ำร้อนก็ได้ น้ำมูตรโคก็ได้ กินแก้ลมชื่อว่าโกฏฐาสยาวาตาแตกหายแล ลมชื่อองคมังคานุสาริวาตาคือลมพัดอยู่ทั่วสรรกาย ตั้งแต่กระหม่อมตลอดถึงปลายเท้าเป็นที่สุด ถ้าเมื่อแตกนั้นให้โสตประสาทตึงคนเจรจามิได้ยิน แล้วก็ให้เป็นหิงห้อยออกจากลูกตา ให้เมื่อยมือแลเท้าแข้งขา ๒ ข้างดังกระดูกจะแตก ให้ปวดในกระดูกสันหลังดังว่าเป็นผี ให้สบัดร้อนสบัดหนาวให้คลื่นเหียนอาเจียนลมเบ่ากินอาหารไม่รู้รสเป็นดังนี้คือธาตุแตก ถ้าจะแก้ให้เอาผักเบี้ด ๑ ผักเสี้ยนผี ๑ ผักคราด ๑ หญ้าดังกา ๑ ลูกผักชีทั้ง ๒ หนึ่ง เมล็ดผักกาด ๑ ดอกจงกลนี ๑ ตะค้าน ๑ เมล็ดแตงโม ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำผึ้งก็ได้ น้ำร้อนก็ได้ น้ำสุราก็ได้ กินแก้วาโยอันชื่อว่าอังคมังคานุสาริวาตาแตกหายแล ลมชื่อว่าอัสสาสะปัสสาสะวาตานั้นจะได้แตกหามิได้ ลมอันนี้คือลมธาตุ อันพัดให้หายใจเข้าแลออก ถ้าลมลมหายใจเข้าแลออกหรือหายใจเข้าแลออกขาดแล้วเมื่อใด ก็ตายเมื่อนั้น แต่ดังซึ่งวาโยธาตุโดยสังเขปจบแต่เท่านี้ ฯ

ปุน จ ปรำ วิตถารโต วุตตำ บัดนี้พระอาจารย์เจ้าจะแต่ดังซึ่งอาโปธาตุ ๑๒ ประการ โดยวิตถารใหม่เก่า **ปิตตำ** คือดีถ้าพิการหรือแตกทำให้คนผู้นั้นหาสติมิได้ โทษทั้งนี้เป็นเพราะดีพิการให้แพทย์พึงรู้เถิด ถ้าจะแก้ให้เอาเทียนดำหนัก ๒ บาท เทียนตาตั๊กแตนหนัก ๒ บาท เทียนข้าวเปลือกหนัก ๒ บาท เปลือกมะซางหนัก ๒ บาท เปลือกไข่เน่าหนัก ๒ บาท เทพทาโรหนัก ๒ บาท แทรกดีจรเข้ บดปั้นเป็นเท่งไว้ ละลายน้ำดอกไม้แทรกพิมเสน กินแก้ลมเพื่อพกคลั่งไคล้หายแล ขนานหนึ่งแก้ลงให้เอาลูกจันทน์ ๑ ลูกเบญจกานี ๑ เปลือกมะขามเกราะ ๑ ครั่ง ๑ เปลือกลูกทับทิม ๑ เปลือกลูกมังคุด ๑ กำยาน ๑ ลูกตะบูน ๑ ฝิ่น ๑ เอาส่วนเท่า

กันบดบั้นเบ็นแท่งตะถายน้ำเปลือกทับทิมกินแก้ดังหายแล เสม่หุ่ คือเสมหะพิการหรือเตกให้สบัดร้อนสบัดหนาวจับไข้เบ็นเวลา ถางที่ให้ดงเบ็นเสมหะเบ็นโลหิตเน่าให้ปวดมวน ถ้าจะแก้ให้เอาลูกผักชี ๑ ลำพัน ๑ เปลือกโมกหลวง ๑ น้ำเต้าขม ๑ กระดอมทั้ง ๕ หนึ่ง แก่นขี้เหล็ก ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินแก้จับเสี่ยก่อน แล้วแต่งยาแก้เสมหะต่อไปเถิด ถ้าจะแก้เสมหะพิการให้กินยาชำระเสี่ยก่อน ท่านให้เอาใบมะขามกำมือ ๑ ใบส้มป่อยกำมือ ๑ ฝางเสนกำมือ ๑ เถาวัลย์เปรียงกอบ ๑ แห้วหมู ๑ สมอไทยเท่าอายุ หอม ๗ หัว ต้ม ๓ เอา ๑ แทรกด่เกลือตามธาตุหนักธาตุเบา แล้วจึ่งให้กินยาแก้บิดทั้งปวงต่อไปเถิด ยาแก้บิดเบ็นธาตุพิการท่านให้เอาลูกมะม่วงกะต่อน ๑ ลูกเบญกาน ๑ ลูกจันทน์ ๑ ครั่ง ๑ ดินกิน ๑ เปลือกมะขามขบ ๑ เปลือกมังคุด ๑ เทียนดำ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ยางตะเคียน ๑ น้ำประสานทอง ๑ ดีเสียดทั้ง ๒ หนึ่ง ผิวมะกรูด ๗ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ฝิ่น ๒ สลึง ตำเบ็นผงแล้วใส่เข้าในลูกทับทิม แล้วเอาขี้ผึ้งพอกชั้นหนึ่งดินพอกชั้นหนึ่งสุมไฟแกลบให้สุกแล้วเอาดินออกเสี่ย บดทั้งลูกทับทิมบั้นแท่งไว้ตะถายน้ำไพล หรือน้ำปูนใสก็ได้ กินแก้ปวดมวนแก้โลหิตหรือเสมหะเน่าหายแล ถ้ายังมิหยุดท่านให้เอายาในดีพิการนั้นมาแก้ก็ได้เหมือนกัน แล้วจึ่งแต่งยาบำรุงธาตุ ที่ชื่อว่าธาตุบรรจบให้กินเถิด ถ้าจะทำธาตุบรรจบท่านให้ถามเจ้าตัวคนไข้ว่าเกิดวันใดเดือนใดปีใดข้างขึ้นหรือข้างแรม เขาบอกแล้วจึ่งพิจารณาดูว่าเบ็นฤดูธาตุอันใด ให้เอายาประจำฤดูธาตุอันนั้นตั้งไว้เบ็นบระธาน แล้วให้คิดถอยหลัง ไป แล้วเอาวันแลเดือนฤดูมนุษย์ปฏิสนธินั้นวันใด เดือนใด ฤดูใด ธาตุอันใด ให้เอายาที่ประจำธาตุ แลฤดูนั้นมาประสมกันเข้ากับยาประจำธาตุ เมื่อแรกประสูติน้นเบ็นยาสองขนาน แล้วจึ่งแทรกจันทน์ทั้ง

กฤษณา ๑ ชะลูด ๑ นอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกสารภี ๑ เกสรบัวหลวง ๑ ดอนดอก ๑ ยาทั้ง ๙ สิ่งนี้แทรกด้วยกินหาย **ปุพโพ** คือหนองพิการหรือแตก ให้ไอเบื้องต่ำดังให้กายซูบผอมมักกินอาหารไม่รู้จักรสมักเป็นผื่นในท้อง ๙ ประการ ถ้าจะแก้ให้เอารังมดแดงรัง ๑ ใบมะกา ๑ เทียนดำ ๑ สมอเทศ ๑ รากตองแตก ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ ตำลึง หัวหอม ๑ ตำลึง ๑ บาท ขมิ้นอ้อยยาวองคุลี ๓ เอา ๑ แทรกดีเกลือตามธาตุหนักแลธาตุเบา ชำระบุพโพร้ายเสียก่อน แล้วจึงแต่งยาประจำธาตุแลเสมหะก็ได้ ถ้ามิพึงให้แต่งยานี้ ให้เอารากโมกหลวง ๑ ฤกราชดัด ๑ ตรีกระฎุก ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ รากกะพังโหม ๑ หัวข้าวข้า ๑ หอมแห้ง ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำร้อนก็ได้น้ำต้มก็ได้กินหายแล **โลหิตำ** คือโลหิตพิการหรือแตกก็ดี ท่านกล่าวไว้ว่าโลหิตร้าย แพทย์สมมุติว่าเป็นไข้กำเดา เพราะโลหิตกำเริบถ้าโลหิตแตกให้ทำพิษต่าง ๆ ดังให้ปวดศีรษะให้ตาแดงเป็นสายโลหิต ให้งงศีรษะให้หนักหน้าผาก เพราะโลหิตกำเริบ ถ้าผุดขึ้นภายนอกให้วงแดงหรือเขียวหรือเหลืองแล้วทำพิษต่าง ๆ ให้คันกระด้างคางแข็ง แพทย์สมมุติว่าเป็นไข้รากสาด ปานดำปานแดงสายฟ้าฟาดจอมปราสาท ข้าวไหม้น้อยข้าวไหม้ใหญ่หงระทดเปลวไฟฟ้าประกายดาดประกายเพลิง ดาวเรืองฟองสมุทรมหาเมฆมหานิล ดำดาบเพลิงไฟลามทุ่ง สมมุติเรียกชื่อนั้นต่าง ๆ เพราะโลหิตนั้นแตกกระจายซ่านออกผิวหนังข้างนอก ฝ่ายข้างในนั้นเล่าก็ทำพิษต่าง ๆ ดังให้ลงเป็นโลหิต ดังให้อาเจียนเป็นโลหิต ดังโลหิตแล่นเข้าจับเอาหัวใจให้คลั่งคลุ่มทุรนทุราย ให้ละเมอเพ้อพกไปหาสติสมปฤดีมิได้ แพทย์ทั้งปวงสมมุติว่าสันนิบาตโลหิตก็ว่า ทั้งนี้เป็นเพื่อโลหิต บางทีให้ร้อน บางทีให้หนาว บางทีให้ชักมือเท้ากำ บางทีให้ขัดหนักแลขัดเบา บางทีให้

เบานั้นเป็นสีขาวสีแดงสีเหลืองแดดำก็มีให้เป็นไปต่าง ๆ อันว่าแต่โลหิตพิการแลแตกอย่างเชี่ยว ถ้าในธาตุน้ำพิการหรือแตกก็ดี เป็น๒,๓,๔,๕,ประการจะแก้มิได้เลย ผู้นั้นจะถึงแก่ความตายใน ๓ วัน ถ้าแต่ประการใดประการหนึ่ง ๒ หรือ ๓ สิ่งก็ดีให้แก้ดูก่อน อันที่โลหิตแตกซ่านออกมาตามผิวหนังนั้น ท่านให้เอายาไข้เหนื่อนั้นมาแก้แลเอายากาพมาแก้เถิด ถ้าแพทย์จะเอายาที่เผ็ดแดร้อนมาแก้ไม่ได้ . ชอบแต่ยาอันเย็นสุขุมหรือหดมแดฝาดขมมาแก้จึงจะระงับซึ่งโลหิตกระทำภายในทรวงอก ให้ดังเป็นโลหิตให้อาเจียนโลหิต ท่านให้เอายาถักกะบีดแดยาแก้อะติสารมาแก้เถิด ถ้ามิฟังให้เอายาในคัมภีร์ธาตุมาเถิด อันว่ายาในคัมภีร์ธาตุนี้ให้แก้แต่ธาตุน้ำคือโลหิตแตก ท่านให้เอาบรเพ็ด ๑ ข่าตาแดง ๑ กะชาย ๑ เมล็ดผักกาด ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง มะแว้งต้น ๑ จันทน์ต้นนา ๑ หัวแห้วหมู ๑ ไพล ๑ รากขัดมอน ๑ ส้มป่อย ๑ รากชะพลู ๑ จุกโรหินี ๑ สนเทศ ๑ กรุงเขมา ๑ เปลือกโมกหลวง ๑ • รากตองแตก ๑ แฝกหอม ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ ชะลูด ๑ ขอนดอก ๑ สมอทั้ง ๓ หนึ่ง อบเชย ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ สาระภี ๑ เกษรบัวหลวง ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ ถ้าจะให้ทุเลาแทรกดีเกลือตามธาตุหนักธาตุเบาเถิด ยานี้ชื่อปะโคพาทิคุณ แก้ไข้เพื่อโลหิตในคิมหะฤดู ฯ ขนานหนึ่งแก้ไข้ในวสันตะฤดู ให้เอาเจตมูลเพลิง ๑ โกฐจุฬาลอ ๑ โกฐพุงปลา ๑ โกฐกระดูก ๑ โกฐหัวบัว ๑ โกฐจุฬาลำพา ๑ โกฐเชียง ๑ โกฐสอเทศ ๑ ดีปลี ๑ ลูกมะตูมอ่อน ๑ เทียนทั้ง ๕ หนึ่ง ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ใบกระวาน ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ รากตองแตก ๑ แฝกหอม ๑ มะขามป้อม ๑ ลูกกระดอม ๑ บรเพ็ด ๑ รากคนทา ๑ รากเท้ายายม่อม ๑ รากพุมเรียงทั้ง ๒ หนึ่ง รากมะเดื่อ ๑

ลูกผักชีทั้ง๒ หนึ่ง ลูกโหราพา ๑ รากหญ้านาง ๑ ระย่อม ๑ พิศหนาด ๑ นมราชสีห์ ๑ ส้น ๑ สักขี ๑ ตรีผลา ๑ ลูกพิลังกาสา ๑ ลูกประคำดีควาย ๑ พระยามือเหล็ก ๑ ขี้เหล็กทั้ง ๕ หนึ่ง หญ้ากล่อน ๑ โคกกระสุก ๑ กฤษณา ๑ กระดำพัก ๑ ชะลูด ๑ ขอนดอก ๑ อบเชยเทศ ๑ สะมุลแว้ง ๑ เทพทาโร ๑ ข่าต้น ๑ จุกโรหินี ๑ ลูกเอ็น ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ดอกชะลูด ๑ ดอกมะนาว ๑ ดอกมะกรูด ๑ ดอกคัดเค้า ๑ ดอกกรรณิกา ๑ ดอกแก้ว ๑ เกสรบัวหลวง ๑ ดอกคำไทย ๑ ดอกมะลิซ้อน ๑ ดอกมะลิลา ๑ ดอกบัวเผื่อน ๑ ดอกบัวขม ๑ ดอกอินจง ๑ ดอกจงกลนี ๑ ดอกบัวขาว ๑ ดอกบัวแดง ๑ สัตตบุษย์ ๑ สัตตบรรณ ๑ สัตตบงกช ๑ ดอกสันตะวา ๑ ดอกดับเต่าน้ำ ๑ ดอกผักตบ ๑ ดอกยี่สุ่น ๑ ดอกระทุ่มนา ๑ ดอกหญ้างวงช้าง ๑ ดอกหางนกยูง ๑ ดอกระหุ่ง ๑ ดอกดำเจียก ๑ ดอกราชพฤกษ์ ๑ ดอกสำหร่าย ๑ ดอกมูหาหงส์ ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกกระดังงา ๑ สารภี ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ ดอกมะกล่ำ ๑ ดอกกล้วยไม้ ๑ ดอกพุทธชาด ๑ ดอกไม้ทั้งนี้เอาส่วนละสองสลึง เมื่อจะบดปรุงด้วยชะมดแต่พิมเสน ดังเหลือมหรือดังเห่า ดีวัวเถื่อน ดีควายเถื่อน ดีตะพาบน้ำ ดีจระเข้ปรุงลงด้วยแลบดทำแท่งไว้ น้ำกระสายยักใช้ตามที่ชอบด้วยโรคนั้นเถิด ยานี้ชื่อมหาชุมนุมใหญ่สันนิบาต เหตุว่าเป็นที่ประชุมแห่งสรรพยาทั้งหลายพร้อมโดยสำคัญ อันจะแก้โรคทั่วไปทั้ง ๙๖ จำพวก จึงได้ชื่อว่ามหาชุมนุมใหญ่สันนิบาต ท่านคัดไว้ชั้นหนึ่งแล ฯ

ยาชื่อเขียวมหาพรหมสำหรับแก้โลหิตพิการ ซึ่งทำพิษให้ร้อนทั่วสรรพางค์กายดังเปลวไฟ ให้ทุรนทุรายหาสติสมประดีมิได้ก็ดี ยานี้แก้ได้สิ้นทุกอัน ท่านให้เอาใบขี้หนอน ๑ ใบส้ม ๑ ใบชิงช้าชาลี ๑ ใบขี้เหล็ก ๑ ใบผัก

เค็ด ๑ ใบแคแดง ๑ ใบทองหลางใบมน ๑ ใบมะเฟือง ๑ ใบพุ่มเรียง ทั้ง ๒ หนึ่ง ใบนมพิจิตร ๑ ใบแทงทวย ๑ ใบพริกไทย ๑ ใบน้ำเต้าขม ๑ ใบบีบหนึ่ง ๑ ใบมะระ ๑ ใบหญ้านาง ๑ ใบเท้ายายม่อม ๑ ใบหญ้าน้ำดับไฟ ๑ ใบระงับ ๑ ใบตำลึงตัวผู้ ๑ ใบพรมมิ ๑ ใบผักข้าว ๑ ใบหมากผู้ ๑ ใบหมากเมีย ๑ ใบพิมเสน ๑ ใบส้นพร้าหอม ๑ ใบสะเดา ๑ ถั่วเระ ๑ ใบบรเพ็ด ๑ เถาวัลย์ด้วน ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ จันทน์ขาว ๑ เอาส่วนเท่ากันบดปั้นแท่งไว้ น้ำกระสายยักใช้เอาตามที่ควรแก่โรคทั้งกินทั้งพ่น แก้โลหิตกำเริบแล ยาชื่ออดุลย์วิถาร แก้พิษกำเดาอาโปธาตุกำเริบท่านให้เอาชะมด ๑ พิมเสน ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ ชอนดอก ๑ ชะมด ๑ เชียง ๑ ชะลูด ๑ หญ้าฝรั่น ๑ อำพันทอง ๑ โกฐฐ์หัวบัว ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง เปราะหอม ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วนสิ่ง กรุงเขมา ๑ กำยาน ๑ จันทน์ค้นนา ๑ ลูกโหระพา ๑ เกล็ดหอยเทศ ๑ เกสรบัวหลวง ๑ บัวเผื่อน ๑ จงกลนี ๑ สัตตบุษย์ ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกอัญชันขาว ๑ ลูกเอ็นเทศ ๑ ลูกผักชี ๑ ชะเอมทั้ง ๒ หนึ่ง ดอกมะลิ ๑ ดอกกระดังงา ๑ ดอกพิกุล ๑ โกฐฐ์เขมา ๑ เนระพูสีทั้ง ๒ หนึ่ง ใบสะเดาะ ๑ หญ้าดังกา ๑ รากมะตูม ๑ ใบกระวาน ๑ ลูกกระวาน ๑ ผักบุ้งรวม ๑ ใบเหงือกปลาหมอ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ตังเหลือม ๑ ขี้โคเถือน ๑ เอาสิ่งละ ๑ สิ่ง บดปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้ทั้งกินทั้งพ่น แก้พิษไข้ทั้งปวงดีนัก ถ้าพิษทำภายในให้ละลงท้องแทรกผีนกินหายแล ฯ ยาชื่อมหาสมมิตร์ใหญ่ ครอบสารพัดพิษทั้งปวง พิษไข้เหนือไข้ตากสาด สันนิบาตทั้งปวง ท่านให้เอาอำพันทอง ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ จันทน์เทศ ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ โกฐฐ์เชียง ๑ ชอนดอก ๑ เปราะหอม ๑ โกฐฐ์สอ ๑ โกฐฐ์หัวบัว ๑ สิ่งละ ๒ สิ่ง จันทน์แดง ๑ กรุงเขมา ๑ ผลจันทน์ ๑ ดอก

จันทน์ ๑ ลูกกระวาน ๑ กานพลู ๑ พริกหอม ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ เจตมูล เพลิง ๑ ตำพันแดง ๑ แฝกหอม ๑ หัวแห้วหมู ๑ ใบสะเดา ๑ หญ้าตีนนก ๑ เนระพูสี ๑ เกสรบัวหลวงขาว ๑ เกสรบัวหลวงแดง ๑ สัตตบงกช ๑ นิลุบล ๑ จงกลนี ๑ บัวเผื่อน ๑ บัวขม ๑ มะลิ ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ สาระภี ๑ จำปา ๑ สมอไทย ๑ สมอพิเภก ๑ มะขามป้อม ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ เทียนขาว ๑ เทียนตากบ ๑ เทียนตาตั๊กแตน ๑ ดอกกระดังงา ๑ โกฐฐ์เชมา ๑ โกฐฐ์น้ำเต้า ๑ โกฐฐ์พุงปลา ๑ โกฐฐ์ก้านพร้าว ๑ เอาสิ่งละ ๑ บาท ดีงูเหลือม ๒ สลึง บดปั้นเท่าตะกายน้ำดอกไม้ทั้งกินทั้งชะโลม แก้ตันนิบาต ๗ จำพวก แลไข้สาระพัดพิษทั้งปวงหายสิ้นแล ฯ ยาชื่อจักรวาลพ้าครอบ แก้พิษไข้กาฬทั้งปวง สาระพัดพิษอันใดก็ดี พิษกาฬภายในภายนอกให้กลุ้มในใจก็ดี แลพิษกาฬ ๗๐๐ จำพวก ที่มิได้ชื่อนามาทำพิษคุดอยู่ในหัวใจ แลตับปอดทั้งภายในก็ดี แลหลบอยู่ตามผิวหนังภายในก็ดี แลผีดาษผีห่วเดียวก็ดี ตานทรางก็ดี ท่านให้ท้ายาชนานนี้ไว้แก้ เว้นแต่บุราณกรรมแลปัจจุบันนะกรรมนอกนั้นหายสิ้นแล แพทย์ทั้งปวงจงเร่งทำยาชนานนี้ชนไว้ใช้เถิด จึ่งจะสู้กับกาฬ ๗๐๐ จำพวกได้ ท่านให้เอาเขี้ยวเสือ ๑ เขี้ยวหมู ๑ เขี้ยวหมี ๑ เงี่ยงปลาฉนาก ๑ เงี่ยงปลากระเบน ๑ นอแรด ๑ งาช้าง ๑ เขากวาง ๑ เขากุย ๑ เขาแพะ ๑ เขาแกะ ๑ ทงนคั่วให้เกรียม หวายตะค้า ๑ หวายตะมอย ๑ เจตพังคี ๑ ดังกรณี ๑ ดอกสัตตบุษย์ ๑ สัตตบงกช ๑ สัตตบรรณ ๑ บัวหลวง ๑ บัวขม ๑ บัวเผื่อน ๑ จงกลนี ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ สาระภี ๑ มะลิซ้อน ๑ มะลิตา ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกกระดังงา ๑ กฤษณา ๑ กระลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ใบพิมเสน ๑ พิมเสนเกล็ด ๑ การะบูร ๑ น้ำประสาน

ทอง ๑ โกฏฐ์ทั้ง ๕ หนึ่ง เทียนทั้ง ๕ หนึ่ง ดูกจันทน์ ๗ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ สมุลแว้ง ๑ เห็ดกะฐินขาว ๑ เห็ดกะฐินพิมาน ๑ เห็ดมะพร้าว ๑ เห็ดตาด ๑ เห็ดงูเห่า ๑ เห็ดมะขาม ๑ เห็ดไม้รัง ๑ เห็ดไม้แดง ๑ เห็ดตับเต่า ๑ หัวมหากาพทั้ง ๕ หนึ่ง ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน สำระพัดดี เบื้นน้ำกระสายบดปั้นแท่งไว้เก้ากาพ ๗๑๐ จำพวกแก้ได้ทุกประการ น้ำกระสายยกใช้เอาตามแต่ที่ชอบด้วยโรคนั้นเถิด แก้ในวะสันตะฤดูคือหน้าฝนแล ๆ ยาชื่ออนันตะไตรวาต แก้พิษไข้ทำให้ชักนั้นกระด้างคางแข็ง แลชักให้สั่นไปทั้งกายา แลทำพิษต่าง ๆ ถ้าจะแก้ท่านให้เอากระดูกงูเหลือม ๑ กระดูกงูทับสมิงคลา ๑ คางปลาช่อน ๑ งาช้าง ๑ กรามแรด ๑ ยาทั้งนี้คั่วให้เกรียม โกฏฐ์หัวบัว ๑ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์กระดูก ๑ เทียนดำ ๑ ดูกโหรพา ๑ ดูกผักชี ๑ น้ำประสานทอง ๑ ใบพิมเสน ๑ ในสันพร้าหอม ๑ ใบผักหวาน ๑ ใบทองหลางน้ำ ๑ รากถั่วพู ๑ รากตำลึงตัวผู้ ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกพิกุล ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากันบดทำแท่งไว้ น้ำกระสายนั้นให้เอาน้ำซาวข้าว หรือน้ำดอกไม้ก็ได้ แทรกดีงูแลพิมเสนกินแก้แดกแก้ชัก แก้เชื่อมมึนแก้ลมกระด้างคางแข็ง ทั้งกินทั้งชะโลมก็ได้แล ยานี้ได้เชื่อมามากแล้วเป็นมหาวิเศษนัก ๆ ยาตำราหลวงชื่อมหากำลัง แก้หิวหอบระหายหาแรงมิได้ อันถึงแก่สัญญกรรมจึงประกอบพระโอสถขนานนี้ขนถวาย ท่านให้เอารากถั่วพู ๑ ดูกบัว ๑ รากบัว ๑ แห้วสด ๑ กระจับสด ๑ หัวบัวขม ๑ หัวบัวเผื่อน ๑ รากหญ้านาง ๑ หัวข่า ๑ กฤษณา ๑ ขอนดอก ๑ ชะเอมเทศ ๑ ชะมด ๑ อบเชยทั้ง ๒ หนึ่ง โกฏฐ์หัวบัว ๑ โกฏฐ์

เชี่ยง ๑ เปราะหอม ๑ ดอกบุนนาค ๑ เกสรบัวหลวง บัวขม ๑ บัวเผื่อน ๑ จงกลนี ๑ พิกุล ๑ สาระภี ๑ มะลิ ๑ สัตตบุษย์ ๑ สัตตบงกช ๑ กรุงเชมา ๑ อำพันทอง ๑ ชะมดเชี่ยง ๑ พิมเสน ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้ เมื่อจะกินให้แทรกน้ำตาลกรวด แก้พิษกลุ้มในอกในทรวง ให้ส่วงสวายให้หิวโหยหากำลังมิได้กินหายแล

จบคัมภีร์ธาตุวิภังค์เล่ม ๑ โดยสังเขป

ยาชื่อจิตต์มหาวงศ์แก้คอเปื่อยลิ้นแดงปากเปื่อย แดแก้ไอท่านให้เอารากมะกล่ำต้น ๓ รากมะกล่ำเครือ ๓ รากมะขามป้อม ๑ เนระพูสี่ ๑ เขากวาง ๑ เขากุย ๑ นอแรด ๑ งาช้าง ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง น้ำประสานทองสะตุ ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากันตำผงบดทำแท่งไว้ละลายน้ำผึ้งทาหายแล ฯ ยาแก้ร้อนแก้คลั่ง เอาเปลือกแคแตร ๑ รากคันทรง ๑ เปลือกเพกา ๑ รากมะตูม ๑ ต้มกินหายแล ฯ ยาชื่อสุริยจันทน์ สำหรับแก้พิษกำเดา แลพิษกาฬซึ่งทำพิษต่าง ๆ สมมุติว่าเบื้องไข้เหนือไข้ตากสาดแลสันนิบาตก็ดี ท่านให้เอาจันทน์แดง ๑ จันทน์ขาว ๑ เถาหมวกทั้ง ๒ หนึ่ง คุคุ ๑ มหาสะดำ ๑ รากปลาไหลเผือก ๑ รากหญ้านาง ๑ รากพิกุล ๑ รากตำลึง ๑ รากส้มกบน้ำ ๑ รากพุมเรียงทั้ง ๒ หนึ่ง คงคาเดือด ๑ เหมือดคน ๑ รากพุงดอ รากโมง ๑ รากกระทุงหมาบ้า ๑ เกสรบัวหลวง ๑ เขากวาง ๑ งาช้าง ๑ เขากุย ๑ นอแรด ๑ เขียวเผือ ๑ เขียวจรเข้ ๑ กรามแรด ๑ กรามช้าง ๑ เอาส่วนเท่ากันบดปั้นแท่งไว้แก้

ไข้สำระพัดพิษหายแล พระตำราหลวงเบื้นยาต้มขนานใหญ่ สำหรับแก้พิษกำเดาพิการ แลธาตุน้ำพิการทำพิษต่าง ๆ แก้พิษผีกาฬแลผีห้วดว่าแลผีหัวเด็กหาฐานมิได้ มีสัณฐานดังเมล็ดข้าวโพด แลเมล็ดถั่วเขียวถั่วดำก็ดี แลทำพิษอยู่ในตับแลขั้วดี แลให้ดีซ่านจากผักก็ดี แลพิษกดุ้มหัวใจมีประการต่าง ๆ ก็ดี ให้แพทย์ทำยาขนานนี้แก้ ให้เอารากพุมเรียงทั้ง ๒ สิ่งละ ๑ บาท สองสิ่ง คงคาเดือด ๒ สิ่ง แต้มม้าทลาย ๒ สิ่ง หญ้าใต้ใบ ๒ บาท แก่นขี้เหล็ก ๑ บาท มารประไล ๒ สิ่ง ระย่อม ๓ สิ่ง ไคร้เครือ ๑ บาท ว่านร่อนทอง ๒ สิ่ง ว่านกีบแรด ๒ สิ่ง พระยารากดำ ๒ บาท พระยารากขาว ๒ สิ่ง เนระพูสี ๑ บาท มหาสะดำเหนือ ๑ บาท มหาสะดำใต้ ๑ บาท รากไก่ไห้ ๑ บาท ยา ๕ รากสิ่งละ ๑ บาท ขมิ้นเครือ ๑ บาท ปลาไหลเผือก ๑ บาท ราก ตาลดำ ๑ บาท รากมะเดื่อดิน ๑ บาท กันเกรา ๑ บาท แก่นปรู ๑ บาท ไม้สัก ๑ บาท สักขี ๑ บาท ครีผลาสิ่งละ ๒ สิ่ง จันทน์หอม ๓ บาท เนื้อไม้ ๒ บาท โกฐทั้ง ๕ สิ่งละ ๓ สิ่ง เทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ๓ สิ่ง ผลจันทน์ ๒ สิ่ง ดอกจันทน์ ๒ สิ่ง กานพลู ๑ สิ่ง อบเชยเทศ ๒ สิ่ง ชะเอมเทศ ๑ ชะเอมไทย ๑ กำแพง ๗ ชั้น ๑ ตูมกาแดง ๑ ตูมกาขาว ๑ สิ่งละ ๑ บาท มะคังแดง ๑ มะคังขาว ๑ สิ่งละ ๑ บาท ผลกระดอม ๑ ดอกบุญนาค ๑ เกล็ดบัวหลวง ๑ สำระภี ๑ สะค้าน ๑ สิ่งละ ๑ บาท รากชะพลู ๑ สิ่ง รากพุงแก ๒ สิ่ง เหมือดคน ๑ แฝกหอม ๑ คุยแดง ๑ คุยขาว ๑ รากพระยายา ๑ จันทน์แดง ๑ กะตังใบ ๑ รากผักข้าว ๑ รากนางนูน ๑ รากพุงดอ ๑ สิ่งละ ๑ บาท ฝางเส็น ๒ บาท ชะลูด ๒ สิ่ง ดีปลี ๑ หญ้าแพรกเผือก ๑ เถือดแรด ๑ ครั่ง ๑ ดอกคำไทย ๑ ดอกคำจีน ๑ ฝนแสนห่า ๑ หาง-

นกกะติง ๑ โพธิ์ปราสาท ๑ ราชมานพ ๑ สากกระเบื้อตะว้า ๑ เชือกเขาหนัง ๑ ไก่ไห้ ๑ กำลังกระบือ ๗ ตัว ๑ เถาวัลย์เปรียงแดง ๑ สิ่ง ละ ๑ บาท คุคะ ๑ มะเกลือเลือด ๑ สิ่งละ ๒ สลึง รากไม้รวก ๑ กำลังวัวเถลิง ๑ มหาละลาย ๑ พระยารากเดียว ๑ สิ่งละ ๑ บาท จันทน์ต้นนา ๒ สลึง รากสลอดน้ำ ๒ บาท สารส้มกก ๒ สลึง ใส่ลงก้นหม้อต้มกินแก้สารพัดพิษ แต่บรรดาชาตุน้ำพิการทำพิษต่าง ๆ หายสิ้นแล ให้แพทย์จงพิจารณาดูเถิด ๑๐๐ คนก็ไม่รอดสักคนเดียวเลย ถ้าแลกินยานี้ไป ๙ วัน ๑๐ วัน แล้ว โลหิตที่กำเริบอยู่ในทรวงอกนั้น ไม่กลับทำพิษออกมาข้างนอกได้ ถ้าผุดเป็นวงดำหรือแดงออกมาแล้วเมื่อใดตายเมื่อนั้นแล ถ้าผุดเป็นวงดำ, แดง, หรือเขียวออกมาได้แล้วเมื่อใด ให้แพทย์แก้ไปเถิดรอดบ้างตายบ้าง ถ้าไม่ผุดออกมาอย่ารักษาเลย เหงื่อพิการเหงื่อแตกแลเหงื่อตกหนัก แล้ว ให้ตัวเย็นแลตัวนั้นขาวซีดสากชาไปทั้งตัว ให้ส่วงสวายหากำลังมิได้ ถ้าจะแก้ให้เอาเจตมูลเพลิง ๑ โกฐจุฬาลัม ๑ ผลผักชี ๑ ขิงแห้ง ๑ ดีปลี ๑ ผลมะตูมอ่อน ๑ เปลือกกุ่มน้ำ ๑ รากทองหลางน้ำ ๑ รากถั่วพู ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้เหงื่อตกนักหายแล ฯ ยาชะโดมแก้เหงื่อ ให้เอาหัวหอม ๑ แป้งเหล้า ๑ ดินสอพอง ๑ ราก เหมือดคน ๑ รากถั่วพู ๑ เมล็ดขนุนสะมุด ๑ เอาส่วนเท่ากันบดปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้ กินห้ามเหงื่อตกแลผิวเนื้อสากชา แลตัวซีดผิวหนังหดหู่ เพราะเหงื่อกระทำโทษหายสิ้นแล ฯ มันขึ้นพิการหรือแตกกด เหมือนโลหิตเสียดุจเดียวกัน ออกผิวหนังผุดเป็นวง บางทีแตกเป็นน้ำเหลืองให้ปวดแสบปวดร้อนเป็นกำลัง ถ้าจะแก้ท่านให้เอาผักปลังแดง ๑ ใบกระเม็งแดง ๑ ใบถั่วแระ ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วน เปลือกกันเกรา ๑ ยาข้าวเย็นเหนือ ๑ เอาสิ่งละ ๗

ส่วนต้มกินหายแล ฯ ยาทาภายนอก ท่านให้เอาใบผักปลังแดง ๑ ใบกระแม่งแดงก็ได้ ข้าวสาร ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ดินสอพอง ๑ ตำทาตัวหายแล ฯ น้ำตาพิการ คือให้น้ำตาตกหนักเข้าก็แห้งไป ถูกตานั้นเป็นดังเยื่อผลดำไย ถ้าจะแก้เอารากคนทีสอ ๑ รากเส้นยด ๑ ถูกมะตูมอ่อน ๑ ขิงแห้ง ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ ให้กิน แล้วจึงทำยาหยอดตา ให้เอาหินในหัวปลาช่อน ๑ หินส้ม ๑ บัลลังก์ศิลา ๑ พิมเส็น ๑ ฝนหยอดตาเข้าดู ถ้ามีน้ำตาไข้นั้นจะหาย ถ้าไม่มีน้ำตาไข้นั้นรักษามิได้เลย น้ำมันเหลวถ้าแตกกระจายออกทั้งตัว ให้ตัวเหลืองตาเหลืองเว้นแต่อุจจาระปัสสาวะไม่เหลือง ตำรา ๑ ว่าอุจจาระปัสสาวะก็เหลืองบางทีให้ลง ให้อาเจียนดังบ่วงสมคือโทษน้ำเหลืองนั้นเอง ถ้าจะแก้ให้แก้ด้วยยาฝาด ถ้ามิหยุดให้ชำระน้ำเหลืองเสียก่อน จึ่งแต่งยาบำรุงธาตุต่อไป ท่านให้เอาตรีกระฎก ๑ ครีฬา ๑ ผลสมอเทศ ๑ รากข้าพญ ๑ ขิงแห้ง ๑ สะค้าน ๑ ผลจันทน์ ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำใบมะระก็ได้น้ำกล้วยตีบก็ได้ ถ้าธาตุน้ำคือมันเหลวพิการหายแล ฯ น้ำลายพิการปากเปื่อยคอเปื่อยน้ำลายเหนียว บางทีเป็นเม็ดยอดขึ้นในลิ้นในคอทำพิษต่าง ๆ ถ้าจะแก้ท่านให้เอาจันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ ผลประคำดีควาย ๑ รากทนดี ๑ สมอเทศ ๑ โกฐฐ์สอ ๑ โกฐฐ์เชมา ๑ ดีงูเหลือม ๑ เอาส่วนเท่ากันบดละลายน้ำมะนาวเป็นกระสายทา แลกินเท่าผลพุทราแล้วทำยาอม ท่านให้เอากรามแรด ๑ กรามช้าง ๑ นอแรด ๑ เขี้ยวเสือ ๑ เขี้ยวปลาพยูน ๑ ดูกเบญกานี ๓ ผลจันทน์ ๑ ใบหว้าอ่อน ๑ ยาทั้งนี้ให้เกรียมเอาสิ่งละ ๑ ส่วน น้ำประสานทอง ๒ ส่วนให้สะตุเสียก่อน สิ่งเสียดทั้ง ๒ สิ่งละ ๔ ส่วน น้ำหมากดิบเป็นกระสาย บดทำแท่งไว้ฝน

ด้วยน้ำปูนใสระคนด้วยหมากดิบกวาดแล ฯ จึงทำยาบ้วนปาก เอาเปลือกตะเคียน ๑ ใบขัดมอน ๑ เปลือกหว้า ๑ ทางตาล ๑ เปลือกมะกล่ำต้น ๑ ตำราหนึ่งว่าเปลือกระกำต้น ๑ สลอดน้ำ ๑ ใบทับทิม ๑ เอาส่วนเท่ากันต้มใส่เกลือแต่สักหน่อย อมบ้วนปากสามเวลาหายแลน้ำมูกพิการให้ปวดในสมองให้น้ำมูกไหลตามัว ให้ปวดศีรษะให้วิงเวียนศีรษะ โทษ ๕ ประการนี้ ถ้าจะแก้ให้แต่งยาสุม เอาใบหญ้านางดับไฟ ๑ เทียนดำ ๑ หัวหอม ๑ ดินประสิวขาว ๑ เมล็ดฝ้ายคั่ว ๑ ใบพลูแก ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ บดกับสุราขับน้ำมันหอมสุมกระหม่อม ๓ วันหายแล ฯ ถ้ายังมิหายให้แต่งยาดมเอาหัวหอม ๑ ปูนผง ๑ น้ำประสานดิบุก ๑ พิมเสน ๑ เอาส่วนเท่ากัน ตำผงนัตถุ์ก็ได้ห่อผ้าขาวบางดมก็ได้หายแล ฯ แถวจึงแต่งยากินภายใน เอาสะค้าน ๑ รากชะพลู ๑ เจตมูลเพลิง ๑ ขิงแห้ง ๑ ผลมะตูมอ่อน ๑ แฝกหอม ๑ สมอไทย ๑ สมอเทศ ๑ ผลผักชี ๑ กฤษณา ๑ จันทน์หอม ๑ ผลมะขามป้อม ๑ เปราะหอม ๑ ว่านน้ำ ๑ เกสรบัวหลวง ๑ ดอกบุนนาค ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้ขาดุน้ำคือมูกพิการหายแล ฯ ไขข้อถ้าพิการหรือแตกก็ดี อันว่าไขข้อนั้นอยู่ในกระดูก มักกระทำให้เมื่อยในข้อในกระดูก ดุจดังว่าจะคลาดออกจากกัน ให้ขัดตึงทุกข้อจะแก้เป็นอันยากนัก ด้วยว่าอยู่ในกระดูกให้กินยาแก้ดูตามบุญเถิด ท่านให้เอาโกฐฐ์กระดูก ๑ โกฐฐ์กักกลิ้ง ๑ โกฐฐ์กักกรา ๑ รากแฝก ๑ เอาสิ่งละส่วน แก่นมะหาด ๑ แก่นปรู ๑ สนเทศ ๑ สักขี ๑ ผลเมื่อย ๑ รากมะดัน ๑ รากประดงข้อ ๑ อย่างนี้เรียกว่ารากด้ปด กระดูกงูเหลือม ๑ เอาสิ่งละ ๒ ส่วน เหมือดคน ๑ ส้มเสี้ยว ๑ ส้มสันดาน ๑ พริกไทย ๑ ขิง ๑ เอาสิ่งละ ๓ ส่วน รากคนทา ๕ ส่วน ยาข้าวเย็น ๑ ส่วน ต้มให้กินหายแล ฯ มูตร เมื่อพิการก็ดีแตกก็ดี

ให้บัดสาวะวิปดาส คือให้น้ำเบามีสีแดงเหลืองดังขมิ้น บางทีขาวดังน้ำข้าวที่เช็ดจากหม้อ ให้ขัดเบาขัดหัวเหน่าหัวเหน่าฟก บางทีเป็นมุตตกิตมุตตฆาตกาพชันในมูตร ให้มูตรพิกลแปรไปต่าง ๆ ถ้าจะแก้มูตรพิการนั้นให้เอาสะค้าน ๑ ผลมะตูมอ่อน ๑ แฝกหอม ๑ สมอเทศ ๓ ผลกูกผักชี ๑ จันทน์ทั้ง ๒ หนึ่ง โคกกระสุน ๑ แห้วหมู ๑ เอาสิ่งละส่วน รากชะพลู ๒ ส่วน เจตมูลเพลิง ๓ ส่วน ดีปลี ๔ ส่วน ขิง ๕ ส่วน ยาข้าวเย็นจืด ๑๐ อ้อยแดง ๓ ปล้องทุบใส่ลงต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้มูตรพิการหายแล ฯ ยาต้มแก้ขัดเบา ให้เอาใบมะขามกำมือ ๑ ใบส้มป่อยกำมือ ๑ ใบมะนาว ๙ ใบ หอม ๓ หัว สารส้ม ๑ สิ่งดินประสิวขาว ๑ น้ำอ้อยงบ ๑ หัก ๕ ทั้งข้างต้นตกชัน ๓ ให้กินเบาออกแล ถ้ามิฟังท่านให้แก้โดยกระบวนโรคตามคัมภีร์ประเมหะต่อไปเถิด ฯ

จบธาตุน้ำแต่เท่านี้

บัดนี้จะแสดงธาตุดินพิการต่อไป พระอาจารย์จัดออกเป็นแผนกแต่ละสิ่ง ๆ ตั้งแต่ผมเป็นลำดับไป ฯ

ผม ถ้าพิการให้เจ็บศีรษะให้ชาให้ผมหล่น ถ้าจะแก้เอาทางคาถมาลนไฟบิดเอาน้ำถ้วย ๑ ใบคราม ๑ หญ้าแพรก ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ตำเอาน้ำสิ่งละถ้วยน้ำมันงาถ้วย ๑ หุงให้คงแต่น้ำมันแล้วปรุงดีกา ดีตะพาบน้ำ ดีนกกาน้ำ ใส่ลงทาผมพิการหายแล ฯ ขน พิการให้เจ็บทุกเส้นขนทั่วสรรพางค์กาย ถ้าจะแก้ให้เอาน้ำมันยาแก้ผมพิการนั้นมาแก้เถิด ยากินภายในเอารากชะพลู ๑ ข่า ๑ รากส้มป่อย ๑ รากพุดตา ๑ มะกรูดผล ๑

ต้มกินแก้ผมแดชนพิการหายแล ฯ เล็บ ถ้าพิการให้ต้นเล็บเจ็บช้ำดำเขียว บางทีให้ฟกบวม คือเป็นตะมอยหัวเดือนกลางเดือน บางทีให้เจ็บช้ำเลือดช้ำหนองให้เจ็บปวดเป็นกำลัง ถ้าจะแก้เอาชะมดต้นก็ว่าฝ้ายผีก็ว่า ข้าวสุกเผาไฟให้โชน ๑ ชันน้อย ๑ ยาดำ ๑ ดินประสิวขาว ๑ บดพอกเล็บหายแล ถ้ามิหายทำยาเกร็ดแก้ไปเถิด ฯ ฟัน ถ้าพิการให้เจ็บปวดฟกบวมเป็นกำลัง ถึงฟันหลุดแล้วก็ดีมักเป็นไปตามประเพณีสังสาระวัฏฏ์ให้เจ็บฟันแลไรฟันไรเหงือกตลอดสมอง ถ้าฟันยังมิหลุดมิถอนก็ให้แก้ตามกระบวนรำมะนาดนั้นเถิด ฯ หนัง ถ้าพิการให้หนังชาสากทั่วทั้งตัว ถึงว่าแมลงวันจะจับหรือไต่อยู่ที่ตัวไม่รู้สึก ให้แสบแดร้อนเป็นกำลังเรียกว่ากระมิ๋โทษ ถ้าจะแก้เอาแป้งข้าวหมาก ๑ เปลือกสันพร้านางแอ ๑ สังข์ ๑ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์หัวบัว ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกสารภี ๑ เกสรบัวหลวง ๑ เอาส่วนเท่ากัน บดปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้ทั้งกินทั้งชะโลมหายแล ฯ ยากินเอาขิงแห้ง ๑ รากมะแว้งทั้งสอง ๑ กระดอมทั้งห้า ๑ รากชิกาแดง ๑ สมอเทศ ๑ สมอภิเภกก็ว่า ๑ สมอไทย ๑ มะขามป้อม ๑ แห้วหมู ๑ บรเพ็ด ๑ หญ้าดินนก ๑ โกฏฐ์สอ ๑ โกฏฐ์ก้านพร้าว ๑ จันทน์ทั้งสอง ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ ปรุงขันทศกรแดน้ำผึ้งใส่ลงกินแก้ไข้กระมิ๋โทษอันเกิดแต่ผิวหนังนั้นหายแล ไน้อประมาณ ๕๐ ชั่น ถ้าพิการมักทำให้เสี่ยวซ่านไปทั้งตัว มักให้ฟกขึ้นที่นั่นบวมขึ้นที่นี่ ให้เป็นพิษเป็นฝี บางทีให้ร้อนดังไฟดวก บางทีให้ฟกขึ้นดังประกายดาดประกายเพลิง ถ้าจะแก้ให้เอาก้ามปูทะเลเผาไฟ ๑ ฝางเสน ๑ รากดำโพง ๑ รากหมี่เหม็น ๑ รากบัวหลวง ๑ รากทองหลางหนาม ๑ โกฏฐ์ก้านพร้าว ๑ ดินประสิวขาว ๑ ดินสอพอง ๑ เอาส่วนเท่ากันบดละลายน้ำต้นหางจรเข้ทาตัวหายแล ฯ ถ้าแม้นเป็นฟกบวมแดกนั้นให้

เอาข้าวไหม้ ๑ ใบชิเหล็ก ๑ ยาดำ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ บดละลายน้ำปูนใสทาหายแล ฯ ยาชื่อสังขะเภทกินภายในเอาสังข์ ๑ ว่านเปราะ ๑ สมอเทศ ๑ เทียนดำ ๑ ไพล ๑ รากพันงูแดง ๑ ตรีกระฎูก ๑ เอาส่วนเท่ากันตำเป็นผงละลายน้ำส้มซ่า น้ำมะนาวน้ำมะกรูด น้ำร้อนก็ได้เกลือรำหัดกินหายแล ฯ เอ็นพิการให้เส้นประธาน ๑๐ เส้น แลเส้นบริวาร ๒๗๐๐ เส้น ๗๒๐๐ เส้นให้หวาดหวั่นไปสิ้นทั้งนั้น ที่กล้ากกล้าที่แข็งก็แข็งที่ตั้งด้านก็ตั้งด้าน ที่ขอดก็ขอดเข้าเป็นก้อนเป็นเถาไป ที่เป็นโทษหนักนั้นแต่เส้นอันชื่อว่า สุมนาแลอำมะพฤก เส้นสุมนานั้นผูกดวงใจ มีแต่จะให้สิ้นชีวายทุรนทุรายหิวโหยหาแรงมิได้ อันว่าเส้นอำมะพฤกนั้นมีแต่จะให้กระสับกระส่าย ให้ร้อนให้เย็นให้เมื่อยให้เสียวไปทุกเส้นเอ็นทั่วทั้งตัว ตั้งแต่ศีรษะตลอดลงไปถึงที่สุดจนเท้า บางทีให้เจ็บเป็นเวลาแต่เส้นอำมะพฤกนั้นให้โทษ ๑๑ ประการ ถ้าให้โทษพร้อมกันทั้ง ๗๒๐๐ เส้นแล้วก็ตายแล

ถ้าเป็น ๘, ๒, ๗, ๔, หรือ ๕ เส้นยังแก้ได้ ยาปถวีธาตุคือเส้นพิการ ท่านให้เอาพริกไทย ๑ ขิงแห้ง ๑ เทียนดำ ๑ มหาหิงคุ์ ๑ ว่านน้ำ ๑ โกฐฐีพุงปลา ๑ ใบกระวาน ๑ สะค้าน ๑ เกสรบัวหลวง ๑ เกสรบัวขาว ๑ หญ้าตีนกา ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ แก่นชิงเหล็ก ๑ พระยามือเหล็ก ๑ เอาส่วนเท่ากันทำผงละลายน้ำมะนาว น้ำมะกรูด น้ำส้มซ่า น้ำส้มสายชูก็ได้ กินแก้เส้นพิการหายแล ฯ ขนานหนึ่งเอาเปลือกหอยโข่ง ๑ เปลือกหอยแครง ๑ เปลือกหอยขม ๑ เปลือกหอยนางรม ๑ เปลือกหอยกาบ ๑ เปลือกหอยตาวัว ๑ เปลือกหอยพิมพการัง ๑ เปลือกหอยสังข์ ๑ เปลือกหอยมุกด์ ๑ กระดูก

วัง ๑ กระดูกเสือ ๑ กระดูกแพะ ๑ กระดูกเยียงผา ๑ ยาทั้งนี้เผาไฟให้ไหม้แล้วชั่งเอาสิ่งละ ๑ ส่วน รากตองแตก ๑ รากส้มเสี้ยว ๑ รากส้มสันดาน ๑ เอาสิ่งละส่วนกึ่ง สหัศคุณเทศ ๒ ส่วน รากมะตาดเครือ ๒ ส่วนกึ่ง ยาทั้งนี้ประมวลเข้าด้วยกัน ตั้งไว้เป็นส่วน ๑ เอาพริกไทยเท่ายาทั้งหลาย คำเป็นผงแล้วเอาขี้เหล็กทั้ง ๕ ผักตำโรง ๑ งวงตาล ๑ ช้าแป้น ๑ ต่อไส้ ๑ ผักโหมหนาม ๑ พันงูแดง ๑ บรเพ็ด ๓ เผาให้ไหม้เอาสิ่งละส่วน ปูนขาว ๒ ส่วน ๓ ส่วน ๔ ส่วนก็ได้ เอาแช่น้ำด่างอุ่นไฟให้ร้อนละลาย ยาผงนี้กินแก้เถาดาน แลแก้เส้นเอ็นกำเริบต่าง ๆ กินยาเนาวหอยนี้หายแล ฯ ยาต้มท่านให้เอาขี้เหล็กทั้งห้า ๑ สมอทั้งสาม ๑ มะขามป้อม ๑ ใบมะกา ๑ แห้วหมู ๑ รากตองแตก ๑ บรเพ็ด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ โกฐฐี้น้ำเต้า ๑ เถาวัลย์เปรียงละลายใส่ให้มากหน่อย ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๕ สลึง เทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ๒ สลึง ยาดำ ๑ บาท ผักราชพฤกษ์ ๕ ผัก ต้ม ๓ เอา ๑ แทรกดีเกลือตามธาตุหนักธาตุเบา กินชำระน้ำเหลืองแลเสมหะหายแล ฯ กระดูกแห่งเราท่านทั้งหลาย ๓๐๐ ท่อน เมื่อพิการก็ดีแตกออกก็ดี น้ำมันซึ่งจุกอยู่ในข้อนั้นละลายออกแล้ว ให้เจ็บปวดกระดูก ดุจดังว่าเคลื่อนคลาดจากกันทั้ง ๓๐๐ ท่อน โทษดังนี้จะแก้เป็นอันยากนัก แต่ท่านไว้ยาให้แก้ตามบุญเกิด ท่านให้เอาดอกจันทน์ ๑ ดูกจันทน์ ๑ กานพลู ๑ สิ่งละ ๑ ส่วน มหาหิงคุ์ ๑ ยาดำ ๑ การบูร ๑ สิ่งละ ๔ ส่วน พริกหอมเท่ายาทั้งหลาย ถ้ามิได้พริกหอมให้เอาพริกไทยต่อนก็ใช้ได้ เอาน้ำเปลือกมะรุมเป็นกระสาย บดปั้นแท่งเท่าผลมะแว้งเครือกิน ๕ วัน ๑๑ วัน ๑๕ วัน วันละ ๑ เม็ด ถ้าชักมือเท้ากำน้ำตาตกน้ำตายฟูม ฉันกระด้างคางแข็งมิรู้สึกตัว เอายานี้พ่นด้วยน้ำเปลือกมะรุมก็ได้น้ำร้อนก็ได้ กินบ้างทาบ้าง

หายแล ฯ ถ้าจะผายพรรดึกละลายน้ำส้มมะขามเปียก น้ำมะนาวผล ๑ ก็ได้ ฝนยา ๑๑ เม็ด ๑๓ เม็ด ๑๗ เม็ด ตามธาตุเบาแลหนัก ยานี้ชื่อพรหมพักตรน้อยแล ฯ ขนานหนึ่งเอาผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ กระวาน ๑ ดีปลี ๑ เอาสิ่งละ ๑ ส่วน มหาหิงคุ์ ๑ การบูร ๑ พริกไทยล่อน ๑ สิ่งละ ๔ ส่วน ยาดำ ๑ รงทองบิ่งไฟ ๑ สิ่งละ ๑๒ ส่วน น้ำสุราเบ็นกระสายบดปั้นแท่งเท่าดูกมะแว้งเครือ น้ำกระสายดังกล่าวไว้แล้ว ฯ ยานี้ชื่อว่าพรหมพักตรกลาง กินประจุเส้มหะแลดมเลือดเน่าไขในข้อขัดเข้าแก้ธาตุดินพิการหายแล ฯ ยาต้มขนานหนึ่งเอาใบมหาประสาน ๓๐๐ ใบ มะนาว ๑๐๘ ใบ สามใบต่อ ๑ ประดงข้อ ๑ เทียนดำ ๑ เทียนขาว ๑ สิ่งละ ๒ บาท โกฐฐีกระดูก ๑ เถากระทั่งดิด ๑ สิ่งละ ๑ ตำลึง ขมิ้นอ้อย ๑ บาท ต้มกินแก้ธาตุดินคือกระดูกพิการหายแล ฯ สมองกระดูกพิการ ยาที่แก้นั้นก็เหมือนกับกับกระดูกแลม้าม ถ้าพิการกดแตกกด ดังกล่าวมานี้ชื่อว่าม้ามพิการ ถ้าจะแก้เอาโคกกระสุนกำมือ ๑ มะกรูดผล ๑ ผ่า ๔ เอา ๓ ขมิ้นอ้อย ๕ ชิ้น เอาปูนขาวแช่น้ำให้ใส เอาเป็นน้ำต้มให้กิน ๓ วัน ๆ ละ ๓ เวลาหายแล ฯ ยาต้มประจำธาตุดินคือม้ามแตก ให้เอาต้นหางกระรอก ๑ แห้วหมู ๑ จันทน์ทั้งสอง ๑ รากมะตูม ๑ เอาส่วนเท่ากันห่อผ้าขาวต้ม ๓ เอา ๑ กินแก้จับแก้ร้อน แก้หนาวแก้พิษต่าง ๆ หายแล ฯ หัวใจถ้าพิการกดแตกกด มักให้คนนั้นเป็นบ้าถ้ายังอ่อนอยู่ ให้คุ้มดีคุ้มร้ายมักชิงโกรธ บางทีให้ระส่ำระสายให้หิวโหยหาแรงมิได้ ให้เป็นไปต่าง ๆ นานา ถ้าจะแก้เอาผลคนทีสอ ๑ ใบสหัสคุณ ๑ ผลตดิงปริง ๑ จันทน์ทั้งสอง ๑ ดีปลี ๑ เทียนข้าวเปลือก ๑ เทียนตาตั๊กแตน ๑ เทพทาโร ๑ เอาส่วนเท่ากันบดปั้นแท่งละลายน้ำดอกไม้แทรกพิมเสนกินหายแล ยานี้ชื่อว่ามูลจิตต์ใหญ่ใช้ได้ ๑๐๘

แล ฯ ขนานหนึ่งเอาผลเอ็นเทศ ๑ ชะเอมเทศ ๒ ใบกระวาน ๓ ดอกบุนนาค ๔ พริกไทย ๕ ขิง ๖ ดีปลี ๗ อบเชยเทศ ๘ ราก น้ำใจใคร่ ๙ เกสรบัวหลวง ๑๐ จันทน์ทั้งสอง ๑๑ ตำเป็นผง เมื่อจะกินเอาน้ำตาลทรายเท่ายาทั้งหลาย ละลายน้ำร้อนกินได้ทั้งคนดีคนบ้า แก้ลมแก้เลือดจับหัวใจ ให้คลั่งเพ้อทุรนทุรายหายแล ยานัตถ์มุทรสาครใหญ่แล ฯ ขนานหนึ่งชื่อว่างอารมณ์ เอารากบัวหลวง ๑ เปราะหอม ๑ รากถั่วพู ๑ ผลถั่วพู ๑ แห้วสด ๑ กระจับสด ๑ หัวบัวเผื่อน ๑ หัวบัวขม ๑ หัวบา ๑ ถั่วทอง ๑ เมล็ดถั่วแปบ ๑ จันทน์หอมเทศ ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ กรุงเขมา ๑ รากหญ้านาง ๑ เกสรบัวหลวง ๑ เกสรบัวเผื่อน ๑ เกสรบัวขม ๑ สัตตบงกช ๑ สัตตบุษย์ ๑ พิกุล ๑ บุนนาค ๑ สารภี ๑ ดอกกรรณิกา ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ อำพันทอง ๑ หญ้าฝรั่น ๑ เกล็ดหอยเทศ ๑ ผลบัวเกราะ ๑ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดด้วยน้ำดอกไม้เทศ น้ำดอกไม้ไทยก็ได้เป็นกระสาย ปั้นแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้กิน แก้หัวใจสั่นวิงสวาย ให้หิวโหยหอบหากำลังมิได้ ยานัตถ์กำลังถึงไม่ได้กินอาหาร ๗ วันมิตายเลยยานัตถ์วิเศษนักแล ฯ ยานัตถ์มิทธิสวาหะ เอานมผา ๑ ศีลายอน ๑ บัตตังก์ศีลา ๑ สังข์ ๑ ดินถนำ ๑ แก้วแกลบ ๑ ดินดานในท้องน้ำ ๑ เทียนทั้งห้า ๑ โกฏทั้งเก้า ๑ แฝกหอม ๑ ดอกบัวบก ๑ ดอกบัวน้ำทั้งห้า ๑ ดอกกาหลง ๑ ดอกชงโค ๑ ดอกพิกุล ๑ ดอกบุนนาค ๑ ดอกสาระภี ๑ ดอกกระดังงา ๑ ดอกจำปา ๑ ดอกคำไทย ๑ ดอกชจร ๑ ดอกมะดิชั้น ๑ ดอกมะดิลา ๑ ดอกโยชกา ๑ ดอกซ่อนกลิ่น ๑ ดอกพะยอม ๑ ดอกกรรณิกา ๑ ดอกราชพฤกษ์ ๑ ดอกประดู่ ๑ ดอกผักคราด ๑ ดอกมหาหงส์ ๑

ดอกกระทือ ๑ ดอกข่า ๑ ดอกเร่ว ๑ ดอกกระเจี๊ยว ๑ ดูยกจิกนา ๑ ดอกเข็มแดง ๑ ดอกไม้ทั้งนควรจะเอาดอกแดเกสร จันทน์ทั้งสาม ๑ กระวาน ๑ กานพลู ๑ ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ อบเชยเทศ ๑ กฤษณา ๑ ขอนดอก ๑ สนเทศ ๑ ผักกระโฉม ๑ ใบพิมเสน ๑ ใบสันพร้าหอม ๑ ใบชะมดต้น ๑ ใบทองพันชั่ง ๑ ว่านกีบแรด ๑ ว่านร่อนทอง ๑ สังกรณี ๑ เนระพูสี ๑ พิสนาด ๑ ระย่อม ๑ ไครัเครือ ๑ ว่านเพ็ชร์โองการ ๑ ว่านฤาษีประสมแล้ว ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ บาท ชะมด ๑ พิเสน ๑ อำพันทอง ๑ หญ้าฝรั่น ๑ เกล็ดหอยเทศ ๑ เอาสิ่ง ๑ ส่วน กระแจะตะนาว ๑ ส่วน บดละลายน้ำดอกไม้เทศหรือน้ำดอกไม้ไทยก็ได้ บดทำแท่งไว้ละลายน้ำดอกไม้แทรกน้ำตาลกรวดกินแก้ระดำระดาย แก้หัวใจพิการต่าง ๆ ให้คลั่งไคล้ดังต้องคุณไสยอะสาระพิษกฤติยาคม แห่งมนุษย์แลเทวดาแลบีศาจก็ดีหายแล ฯ ชื่อนานหนึ่งชื่อมหาสุคนธ์ แก้ลมจับหัวใจ แก้โลหิตกำเริบแลแก้ลมกำเริบ จับหัวใจนอนนิ่งแน่ไปก็ดี แลดันกระด้างคางแข็งเร็ยกไม่ได้ยินอ้าปากมิออก ท่านให้เอาชะมดเชียงส่วน ๑ พิมเสน ๑ การบูร ๑ เทียนดำ ๑ ดองดึง ๑ เจตมูลเพลิง ๑ เอาสิ่งละ ๒ ส่วน กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ จันทน์เทศ ๕ เอาสิ่งละ ๓ ส่วน กำยาน ๕ ส่วน ชิง ๓ ดีปลี ๑ สิ่งละ ๗ ส่วน สนเทศ ๕ ส่วน บดด้วยน้ำมะนาวเบื้นกระสาย ปั้นแท่งผึ่งร่มให้แห้งแล้วใส่ขวดปิดไว้ อย่าให้ถมเข้าได้ถ้าถมจับแน่ไปฝนด้วยน้ำมะนาว ยา ๗ เม็ดคัดปากกรอกเข้าไปฟื้นแล ถ้าจะแก้ระดำระดายหิวโหยหาแรงมิได้ ฝนด้วยน้ำดอกไม้เทศหรือน้ำดอกไม้ไทยก็ได้ แทรกน้ำตาลกรวดกินหายแล ยานี้วิเศษนักดับแดดหรือพิการก็ดี เบื้นโทษ ๕ ประการด่วงเข้าดักษณะอติสาร

คือกาพผุดขึ้นในตับให้ย่อนแลทรุด บางทีเป็นผื่นขึ้นในตับให้ลงเป็นเลือดสด ๆ ออกมา อันนี้คือกาพมูตรผุดขึ้นในต้นลำไส้นกินอยู่ในตับ ให้ลงเป็นเสมหะแลโลหิตเน่าปวดมวลเป็นกำลัง ให้ลงวันละ ๒๐ หรือ ๓๐ หน ให้ตาแข็งแลแดงเป็นสายเลือดผ่านตาไป แพทย์ไม่รู้ถึงสำคัญว่าเป็นบิดโทษกาพมูตรกระทำต่าง ๆ ย่อมนั่งก้มหน้าอยู่มิได้ดูคน สมมุติว่าบี่ศาจกระสือเข้าปลอมกิน เพราะคนไข้นั้นมักให้เพื่อหาสัตมิได้ ย่อมเจรจาด้วยผีมิใช่บี่ศาจแลกระสือเลย โรคหมู่นี้มันหากเป็นเอง เป็นเพราะโทษปถวีธาตุแตกมันให้ระส่ำระสายเป็นกำลัง บริโภคอาหารมิได้ให้หายใจไม่ถึงท้องน้อย ลักษณะท่านคือปถวีธาตุแตกให้โทษ ๕ ประการดังกล่าวมานี้ ถ้าพร้อมกันแล้วแพทย์ผู้ใดจะแก้ได้นั้นเป็นอันยาก เป็นโรคตัด แลถ้ายังมิพร้อมกันเป็นแต่ประการใดประการหนึ่ง ถ้ายังมิพร้อมทั้ง ๕ ประการ ท่านให้แก้ด้วยสรรพคุณตามบุญเถิด ถ้าแพทย์ผู้ใดจะแก้ให้แก้ต้นไข้ไปก่อน เพราะธาตุปถวีแตกก่อน เอายาอันชื่อว่าเบญจอำมะพฤกษ์ชำระให้ลงเสียก่อนให้สิ้นร้ายแล้ว จึงแต่งยาสำหรับธาตุกินต่อไปเอารากมะตูม ๑ รากมะดูก ๑ รากทองพันชั่ง ๑ โกฐฐ์ทั้ง ๕ หนึ่ง เทียนทั้ง ๕ หนึ่ง สมอทั้ง ๓ หนึ่ง ผลผักชีทั้ง ๒ หนึ่ง สารส้ม ๑ น้ำประสานทอง ๑ ดินประสิวขาว ๑ เปราะหอม ๑ เอาสิ่งละ ๑ ส่วน เจตมูลเพลิง ๑ ขิงแห้ง ๑ รากขี้กาแดง ๑ เทพทาโร ๑ จุกโรหินี ๑ เปลือกสมุลแว้ง ๑ โคกกระสุน ๑ เอาสิ่งละ ๒ ส่วน สะค้าน ๑ ดีปลี ๑ ช้าพลู ๑ เอาสิ่งละ ๓ ส่วน เปลือกโมกมัก ๔ ส่วน แห้วหมู ๕ หรือ ๗ ส่วนต้มก็ได้ ถ้าจะตำละลายน้ำมะนาวน้ำมะกรูดก็ได้ น้ำส้มซ่าหรือน้ำส้มกินหายแล ฯ ขนานหนึ่งเอาแก่นพรม ๑ หัวใจพระยาไม้ราบ ๑ แก่นแสมทั้ง ๒ หนึ่ง มหาละลาย ๑ เอาสิ่งละ ๑ ส่วน ขมิ้นเครือเท่ายา

ทั้งหลาย กำดังวัวเถลิง ๒ เท่าส่วนขมิ้นเครื่อ ถ้าจะดองใส่ดีเกลือส่วน ๑ ดองด้วยเหล้า ๕ ทะนาน ถ้าจะทำเป็นผงละลายน้ำใบชะเหล็ก หรือน้ำมะกรูดน้ำมะนาวหรือส้มซ่า น้ำขมิ้นอ้อยก็ได้ให้ยักดูตามโทษ กินแก้ตับหย่อนแดงตับชุดแดง ฯ ขนานหนึ่งชื่อกดอมนางนอน ดอมตับไว้มิให้ทรุดลงได้ ท่านให้เอาโกฐจุฬี่ทั้ง ๙ หนึ่ง เทียนทั้ง ๕ หนึ่ง พิกุล ๑ ไคร้เครือ ๑ สังกรณี ๑ เกสรบัวทั้ง ๕ หนึ่ง บุนนาค ๑ สำระภี ๑ มะลิ ๑ กฤษณา ๑ กะลำพัก ๑ ขอนดอก ๑ ชะลูด ๑ ชะเอมเทศ ๑ น้ำประสานทอง ๑ ผงใบตานเก่า ๑ กระดองปูป่า ๑ ชะมด ๑ พิมเสน ๑ เอาส่วนเท่ากัน น้ำดอกไม้เบื้นกระสายยบดแล้วใส่ขันสัมฤทธิรมควันเทียนให้ดับกันแล้วทำแท่งไว้ฝนด้วยน้ำกฤษณากินแก้ระส่ำระสาย ถ้าดงเบื้นมูกเบื้นเลือดละลายน้ำกล้วยตีบ ถ้าจะแก้เสมหะละลายน้ำเกลือน้ำมะแว้งเครือ ถ้าแก้ร้อนน้ำดอกไม้ทั้งกินทั้งชะโดม ถ้าจะถอนตับตับพิษไข้พิษผี พิษตานทรางชะโมยพิษผีกาฬ เอารากมะผู้ ๑ รากมะเมี่ย ๑ รากมะเฟือง ๑ รากต่อไส้ ๑ ฝาง ๑ ต้มเอาน้ำละลายยากินหายแล ฯ ขนานหนึ่งเอารากมะกรูด ๑ รากมะนาว ๑ รากมะขาม ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินก่อนแล้วจึงแต่งยาพอกอก เอากระดูกคน ๑ กระดูกค่าง ๑ กระดูกลางกระบือ ๑ กระดูกลางหมู ๑ กระดูกทั้งนี้เผาไฟให้ไหม้ ขมิ้นอ้อย ๑ ไพล ๑ เอาส่วนเท่ากันพอกอกหายแล ฯ ถ้ามิฟังให้เอาใบเส้นยด ๑ รากผักหนาม ๑ รากตูมกา ๑ รากผีเสื้อน้อย ๑ รากผีเสื้อใหญ่ ๑ รากตาเสือ ๑ รากมะตูม ๑ รากชิงเหล็ก ๑ รากคัดเค้า ๑ รากมะคาดต้น ๑ รากมะคาดเครือ ๑ รากมะดูก ๑ โดดทะนง ๑ ตับเต่าทั้ง ๒ หนึ่ง รากขอบชะนาง ๒ หนึ่ง ตะไคร้ทั้ง ๒ หนึ่ง รากตะหุ่งทั้ง ๒ หนึ่ง ชิงช้าชาลีทั้ง ๒ หนึ่ง รากหมอน้อย ๑ รากส้มนุ่น ๑ รากฆ้องกลอง ๑ รากบัว ๑

ระย่อม ๑ ว่านน้ำ ๑ สลัดได ๑ รากมะเดื่อดิน ๑ รากกล้วยตีบ ๑ รากคนทา ๑ หัวเอ็น ๑ รากเหลาเหล็ก ๑ รากมะพร้าว รากตะโนด ๑ รากปรู ๑ รากคาง ๑ รากเด็บมื่อนาง ๑ รากสี่หวด ๑ รากซองแมว ๑ หญ้าปืนตอ ๒ รากพักข้าว ๑ รากผักไห่ ๑ รากคราม ทั้ง ๒ หนึ่ง รากครอบนา ๑ รากกระดอม ๑ รากไก่ให้ ๑ รากกล้วย ๑ ขิง ๑ ยาทั้งนี้ลับใส่หม้อต้มรมก็ได้ หุงเป็นชาก็ได้หายแล ฯ ถ้ามิพึงให้เอารากละหุ่ง ๑ รากประดู่ ๑ เถืองเพ็ดม้า ๑ หัวกระเช้าผีมด ๑ เปล้าทั้ง ๒ หนึ่ง รากส่นุน ๑ เถาชาลี ๑ รากมะอึก ๑ รากขี้เหล็ก ๑ รากเทียน ๑ รากผีเสื้อทั้ง ๒ หนึ่ง โรกทั้ง ๒ หนึ่ง สหัศคุณทั้ง ๒ หนึ่ง เจตมูลเพลิง ๑ รากมะงั่ว ๑ รากมะนาว ๑ รากเด็บเหยียว ๑ เอาเท่ากันสับผึ่งแดดให้หมาด ๆ แล้วต้ม ๓ เอา ๑ แล้วส่งตากผึ่งแดดตำผงใส่ลงในน้ำยาอีกเล่า จึงเอายาปรุงลงเอาพิมเสน ๑ มหาหิงคุ์ ๑ เปลือกมะซาง ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ โกฐฐ์สอ ๑ จันทร์ทั้ง ๒ หนึ่ง ขิงแครง ๑ กำยาน ๑ ดีปลี ๑ ยาทั้งนี้ตำผงปรุงแล้วเอาผลส้มลอดปอกเปลือกแล้ว ๖ บาท ให้ประสะผลส้มลอดวันที่ ๑ ให้ต้มด้วยใบพลูแก วันที่ ๒ ต้มด้วยใบช้าพลู วันที่ ๓ ต้มด้วยใบพริกเทศ วันที่ ๔ ต้มด้วยใบมะขาม วันที่ ๕ ต้มด้วยน้ำเกลือ วันที่ ๖ ต้มด้วยข้าวสาร วันที่ ๗ ต้มด้วยมูตรโคดำ ครั้นต้มด้วยยาทั้ง ๗ วันนี้แล้ว จึงเอายางส้มลอดได ๑ ตำลึง ประสมกันเข้าเอาพริกไทย ๑๐ บาท ผลส้มลอดยางส้มลอดไดพริกไทย ๓ สิ่งนี้ตำเป็นผงระคนกับยาผงที่ตำไว้แล้วนั้นคลุกกับน้ำยาที่ต้มไว้นั้นแล้วผึ่งแดดให้แห้ง บดปั้นแท่งไว้เท่าเม็ดพริกไทยกินเม็ด ๑ ดงจนเป็นเสมหะ แลเสมหะพิการเป็นต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นหายแล ฯ พังผืดพิการมักให้อกแห้งกระหายน้ำ อย่างนี้คือโรคริดสีดวงแห้งนั้นแล ถ้าจะแก้เอารากเปล้าน้อย ๑ รากหญ้างวงช้าง ๑ พริก ๗

ขิง ๗ หอม ๗ กระเทียม ๗ เกลือ ๗ เม็ดบดให้กิน ถ้ามิพึงเอา มาดเหลือง ๑ ดินประสิว ๑ สลอด ๑ บดด้วยน้ำกล้วยตีบปั้นแท่งเท่า เม็ดพริกไทยใส่ในมะนาวกินทีละ ๑ เม็ดหายแล ฯ พุงพิการ ให้ขัดอก ให้ท้องขึ้นท้องพองให้แน่นในอกในท้องกินอาหารมิได้ ถ้าจะแก้เอาเบญจะกูล ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ บรเพ็ด ๑ ดูกมะตูมอ่อน ๑ รากขัดมอน ๑ ผลผักชี ๑ แห้วหมู ๑ เอาส่วนเท่ากัน ต้มกินบำรุงธาตุก่อน ถ้ามิพึงเอา รากพันงูแดง ๑ รากมะตูม ๑ รากไก่ไห้ ๑ รากเบญจมาศ ๑ ใบพลูแก ๑ ต้มน้ำอาบด้วยหายแล ถ้ามิพึงเอาเปลือกฝรั่ง ๑ พรายชะมบ ๑ ต้มอาบ ถ้ามิพึงเอาพิดังกาสำทิง ๕ ต้มกินด้วยเหล้า ถ้ามิพึงเอาเปล้าน้อย ๑ พริก ๗ ขิง ๗ หอม ๗ เกลือ ๗ เม็ดบดปั้นแท่งเท่าผลตะขบกินทุกวันหายแล ฯ ปอดถ้าพิการกระทำอาการดุจดังไข้ พิษกาฬขึ้นในปอดจึงให้ร้อนในอกกระหายน้ำ ให้หอบดุจดังสุนัขหอบแดดจนโครงถด ให้กินน้ำจนปอดถอยจึงหายหอบแล บางทีกินจนอาเจียนน้ำออกมาจึงหายอยาก ถ้าจะแก้เอารากกะถินพิมานต้มกิน ถ้ามิพึงเอาเปลือกข้อย ๑ เปลือกเขาพรวน ๑ ต้นดิ่ง ๑ รากทรงบาดาล ๑ รากพิดังกาสำ ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ถ้ามิพึงต้มยาธาตุเบญจะบรรจบให้กินหายแล ฯ ไส้น้อยถ้าพิการให้กินอาหารผิดสำแดง ให้ปวดท้องให้ขัดอกบางทีให้ดงให้อาเจียน อันนี้คือดมกัมมัชวาต พัดเอาแผ่นเสมหะให้เป็นดาน กดัดเข้าในท้องในทรวงอกก็ดัดอาหาร ท่านว่าไส้ตีบไป ถ้าจะแก้ให้เอาฝอยดานเผาไฟ ๑ พริก ๗ ขิง ๗ หอม ๗ บดละลายน้ำร้อนกินหายแล ถ้ามิพึงเอาว่านน้ำ ๑ เปลือกไข่เน่า ๑ สหัศคุณเทศ ๑ เปล้าน้อย ๑ พริกไทย ๑ ขิง ๑ หอม ๑ บดละลายน้ำร้อนกินหาย

แล ฯ ถ้ามิฟังเอาแก่นมะหาด ๑ พริก ๗ ขิง ๗ กระเทียม ๗ หอม ๗ ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินหายแล ฯ ไส้ใหญ่ถ้าพิการให้วิงเวียนหน้าตา จะลุกขึ้นให้หาวให้เรอ ให้ขัดอกแคะเสียดข้างให้เจ็บหลังเจ็บเอว ให้ไอเสมหะขึ้นคอให้ร้อนคอร้อนท้องน้อย มักให้เป็นลมเรอโอก ให้ตกเลือดตกหนอง ถ้าจะแก้เอาเหงือแดง ๑ รากตะไคร้น้ำ ๑ หิบลม ๑ ราก อุทุมพร ๑ หรือชุมพร ๑ รากมะเดื่อปล้อง ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ฯ ขนานหนึ่งท่านให้เอาดีปลี ๑ เปล้าน้อย ๑ สะค้าน ๑ ราก จิงจ้อหลวง ๑ พญาปล้า ๑ ช้าพลูก่า ขิงแครง ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ เอาส่วนเท่ากันตำผงละลายน้ำร้อนกินหายแล ฯ ขนานหนึ่งเอาใบพรวง ๑ รากกล้วยแดง ๑ รากกล้วยตีบหอม ๑ รากกล้วยหอม ๑ รากตาเสือ ๑ เอาส่วนเท่ากันต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ถ้ามิฟังเอาผักหนอก ๑ รากก้าง ปลาแดง ๑ รากกำจาย ๑ รากบ่านใบ ๑ ยอดมะม่วง ๗ ยอด พริก ๗ ขิง ๗ หอม ๗ เลือดแรด ๑ ตำผงปั้นเม็ดเท่าผลพริกไทยกินเช้า ๆ หายแล ฯ อาหารใหม่ถ้าพิการนั้นคือกินข้าวเข้าใปอิ่มแล้วเมื่อใด มักให้ร้อนท้องนัก บางทีให้ลงดุจกินยารุ บางทีให้สะอึกขัดหัวอกแล้วให้จุกเสียดตามชายโครงให้ผะอืดผะอม สมมุติว่าไฟธาตุนั้นหย่อน โรคทั้งนี้ย่อมให้โทษเพราะอาหารมิเคยกินนั้นอย่าง ๑ กินอาหารดิบอย่าง ๑ ลมในท้องพัดไม่ตลอดมักแปรไปต่าง ๆ บางทีให้ลงท้องให้ผูกเบื่นพรรดึกให้แดกขึ้นแดกลงกินอาหารมิได้ ถ้าจะแก้เอารากไก่ให้ ๗ ขิง ๗ พริก ๗ กระเทียม ๗ พริกเทศทั้ง ๕ บดเบื่นลูกกลอนกิน ถ้ามิฟังเอาผล เบญกานี ๑ พริก ๗ ขิง ๗ กระเทียม ๗ รากข้าวสาร ๗ ท่อนต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล อนึ่งท่านให้แต่งยาปฐวีธาตุ เอาพริกส่วน ๑ รากช้าพลู ๕ ส่วน ดีปลี ๖ ส่วน ขิงแห้ง ๒ ส่วน สะค้าน ๓ ส่วน แห้วหมู ๗ ส่วน เปลือกไข่เน่า ๗ ส่วน ต้ม ๓ เอา ๑ กินหายแล ฯ

อาหารเก่า ถ้าพิการคือช้างชะโมยกินดำไส้ ถ้าพ้นกำหนดช้างแล้ว คือเป็นริดสีดวงนั่นเองแล้ว ถ้าจะแก้เอาพระยาดำแพน ๑ รากหนามแดง ๑ ฝ้ายแดงทั้งรากทั้งใบ ๑ หนามขี้แรด ๑ ต้ม ๓ เอา ๑ ปรุงพริก ๗ ขิง ๗ กระเทียม ๗ กินหายแล ฯ ถ้ามิฟังเอามะกรูดผล ๑ ต้มขี้นให้ระอุแล้วชั่งขี้นกับยาเบญจกูลให้เท่ากัน จึงเอาการะบูร ๑ พริกไทย ๑ เกลือสินเธาว์ ๑ เอาสิ่งละ ๑ ส่วน มหาหิงคุ์ ๑ กระเทียม ๑ สิ่งละ ๒ ส่วน ประสมกันเข้าบดกินหนัก ๑ สลึง กินเช้าเย็นเบื้นยาบำรุงธาตุแก้ริดสีดวงหายแล ฯ เยื่อในสมองศีรษะ ถ้าพิการให้เจ็บกระบานศีรษะดังจะแตกให้ตามตามัวหูตึง ปากแลจมูกให้ชักขี้นเพี้ดไป ให้ฉันกระด้างคางแข็งลักษณะดังนี้ เดิมเมื่อจะเบื้นเพราะโทษแห่งลมตะกัง ให้ปวดหัวเบื้นกำดังถ้าแก้มิฟังตาย ถ้าจะแก้เอาเมล็ดผักกาด ๑ ผลผักชี ๑ หอมแดง ๑ กระเทียม ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ไพล ๑ ยอดกุ่มทั้ง ๒ บด พอกกระหม่อม ๓ วัน ถ้ามิฟังเอาเลือดร้ายออกเสี่ย แล้วเอาใบฝาง ๑ ใบคุมกา ๑ ต้นขี้แรด ๑ บดด้วยน้ำมะงั่วห่อผ้าขาวอุ่นไฟให้ร้อนประคบที่เจ็บนั้น ๓ วันหายแล แล้วประกอบยากินต่อไป เอาเปลือกโลด ๑ หญ้าดังกา ๑ แห้วหมู ๑ โมกมัน ๑ ผลผักชีทั้ง ๒ สมุลแว้ง ๑ การะบูร ๑ เอาสิ่งละ ๑ ส่วน ขิง ๒ ส่วน รากช้าพลู ๓ ส่วน พริกไทย ๔ ส่วน สะค้าน ๕ ส่วน ดีปลี ๖ ส่วน เจตมูลเพลิง ๗ ส่วน ตำเบื้นผงละลายน้ำผึ้งกินหายแล แล้วท่านให้แต่งยาชำระปถวีธาตุ ให้เอาพริกส่วน ๑ ขิง ๒ ส่วน สะค้าน ๓ ส่วน ช้าพลู ๔ ส่วน เจตมูลเพลิง ๗ ส่วน เกสรบัวหลวง ๑ เปลือกโมกหลวง ๑ กกลังกา ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑๐ ส่วน บระเพ็ด ๑๒ ส่วน ดีปลี ๑๖ ส่วน แห้วหมู ๑ เปลือกไข่เน่า ๑ ดอกบุนนาค ๑ เอาสิ่งละ ๒๐

ส่วน ดินกินหายแล ชนานหนึ่งแปลกเข้ามา รส์ยาฝาดซาบไปในผิวเนื้อเอ็นแดเส้นรส์ยาเผ็ดซาบไปในผิวหนังทุกเส้นขน รส์ยาเค็มซาบไปทุกเส้นเอ็น แดะกระดูกทั่วทั้งส์รรพางค์กาย รส์ยาเปรี้ยวซาบไปในเส้นเอ็นทั่วส์รรพางค์กาย ถ้าแพทย์ผู้ใดจะประกอบยาสิ่งใด ในคิมหันตฤดู โบราณว่าพิษยาอยู่ราก ในวัส์สันตฤดูว่าพิษยาอยู่ใบ ในเหมันตฤดูพิษยาอยู่เปลือก หนึ่งส์มอไทย ๑ กรุงเขมา ๑ โกฏฐ์เขมา ๑ ทั้ง ๓ สิ่งนี้รส์ขมแล โกฏฐ์พุงปลามีรส์ฝาดขมสักหน่อย

ธาตุวิภังค์ จบบริบูรณ์เท่านี้

เล่ม ๒ ยังพิมพ์ต่อไป

พิมพ์ที่ ร.พ. เลี่ยงเชียง เลขที่ ๒๐๑ พระนคร นายโชชิม ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๙๕

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
๑ ๒๕๑
กรมศิลปากร

หนังสือใกล้เคียง เดินทองสวยงาม ของโรงพิมพ์เลี่ยงเชียง

๑. คู่มือพระธรรมธร-พระวินัยธร		๒๕ บาท
๒. คู่มือพระอุปัชฌายะและพระกรรมวาจาจารย์		๑๙ บาท
๓. พระอภิธัมมัตถสังคหะ เก้าปริเฉท		๒๕ บาท
๔ พระอภิธัมมปิฎก ภาค ๑		๒๕ บาท
๕. พระอภิธัมมปิฎก ภาค ๒		๒๕ บาท
๖. พระอภิธัมมปิฎก ภาค ๓		๒๐ บาท
๗. ภูถามาลัยเทวสูตรโดยพิศดาร		๑๐ บาท
๘. ภูสารัมมณักกัปปวัตตนสูตร		๒๕ บาท
๙ ภาชยมังคลอัฏฐกเทศนา (พาหุ)		๒๕ บาท
๑๐ ภูกามหาสมัย		๒๕ บาท
๑๑ วิมานวัตถุ ๗๕ วิมาน		๑๗ บาท
๑๒. คู่มือการสวดมนต์และการพิธีการทำบุญ		๒๓ บาท
๑๓. คัมภีร์มงคลทีปนีแปล		๔๐ บาท
๑๔. พระมหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์		๒๓ บาท
๑๕. พระปฐมสมโพธิ ๒๗ ปริเฉท		๔๐ บาท
๑๖. พระวินัยธรรม ๓-๒-๓		๖๐ บาท
๑๗. ธรรมบทสังเคราะห์ หรือแนะวิธีแปลธรรมบท ๓-๒		๖๐ บาท
๑๘. วิธีสัมพันธ์ไทย-มคธ	ปกอ่อน	๗ บาท
๑๙. หัวใจธรรมบท	ปกอ่อน	๕ บาท
๒๐. ประมวลหัวข้อเด็กเชอร์บาลีไวยากรณ์	ปกอ่อน	๙ บาท
๒๑. เคล็ดลับสัมพันธ์	ปกอ่อน	๗ บาท